

Kingdom of the Netherlands

Norwegian
Helsinki Committee

ESHİD
Eşit Haklar
İçin
İzleme Derneği

Çeşitli Vakıf ve Dernekler
ile İşbirliği Protokolleri
Aracılığıyla Yürütülen
Müfredat Dışı Etkinlikler

EĞİTİMDE ÇOĞULÇULUK VE

ÇOCUĞUN

DİN **VEYA**

İNANÇ

ÖZGÜRLÜĞÜ

AÇISINDAN BİR İNCELEME

Kingdom of the Netherlands

Çeşitli Vakıf ve Dernekler
ile İşbirliği Protokolleri
Aracılığıyla Yürütülen
Müfredat Dışı Etkinlikler

**EĞİTİMDE ÇOĞULÇULUK VE
ÇOCUĞUN
DİN Veya
İNANÇ
ÖZGÜRLÜĞÜ
AÇISINDAN BİR İNCELEME**

Işık Tüzün, Ezgi Tunca

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği
Gümüşsuyu Mah. Ağa Çırağı Sok.
No:7 Pamir Apartmanı Daire: 1
Beyoğlu/İstanbul
Tel: 0212 293 63 77
www.esihaklar.org
email: esihaklar@gmail.com

Yayına Hazırlayanlar:
Işık Tüzün
Ezgi Tunca
Şahika Çakırca
Zeyneb Duygu Ağbayır

Grafik Tasarım: *Mehmet Ali Çelik*

İSTANBUL - 2021

Bu etkinlik, Hollanda Krallığı Büyükelçiliđi tarafından desteklenen proje kapsamında düzenlenmektedir ve Büyükelçiliđin görüşlerini yansıtmamaktadır. İçeriğinin sorumluluğu Eşit Haklar İçin İzleme Derneği'ne aittir.

Teşekkür...

Çocuk haklarının eğitim süreç ve ortamlarında yaşama geçmesine katkıda bulunmasını umduğumuz bu raporun hazırlık ve yazım süreçleri birçok kişinin desteğiyle yürütüldü. Araştırma çerçevesini oluşturma sürecinde danıştığımız Adem Arkadaş-Thibert, Aysel Madra, Canan Aratemür Çimen, Kenan Çayır, Melda Akbaş, Sülyla Akbulut ve Ulaş Karan'a yönlendirmeleri; Mahmut Nedim Eldem, Nusret Gürgöz, Sinan Muşlu ve Eğitim-Sen'e ilgili davalara ilişkin paylaştıkları bilgi ve belgeler için müteşekkirimiz. Odak grup görüşmesine katılarak ya da bireysel görüşmeler aracılığıyla görüşlerini ve deneyimlerini bizimle paylaşan eğitimciler de teşekkürü bir borç biliyoruz. Raporun hazırlık ve yazım aşamasındaki katkıları için ERG Eğitim Gözlemevi'ndeki çalışma arkadaşlarımız Burcu Meltem Arık Akyüz, Merve Mert, Ekin Gamze Gencer ve Kayıhan Kesbiç'e teşekkür ederiz. Raporun ilk taslağını okuyarak önerilerini bizimle paylaşan Mine Yıldırım, Özgür Heval Çınar ve İpek Gürkaynak'a katkıları; ESHID'e ve proje ekibine süreçteki destekleri için minnettarız. Son olarak, rapordaki yorumların ve varsa hataların sorumluluğun yazarlara ait olduğunu belirtmek isteriz.

Işık Tüzün Kimdir?

Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2004 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını Lahey'de faaliyet gösteren International Institute of Social Studies'de Alternatif Kalkınma Politikaları (ana dal) ve Yoksulluk Çalışmaları (yan dal) alanlarında tamamladı. 2007'de Eğitim Reformu Girişimi (ERG) ekibine katıldı. ERG'de, ağırlıklı olarak çocuk hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, din ve inanç özgürlüğü gibi konularda çalışmalar yürüttü. 2015 yılında Network of Education Policy Centers yönetim kurulunda ve 2015-2017 arasında, Demokratik Yurttaşlık ve İnsan Hakları Şartı'nın üye ülkelerde nasıl uygulandığını değerlendiren çalışmalara yön vermek için Avrupa Konseyi'nin bir araya getirdiği uzmanlar grubunda yer aldı. Çalışma yaşamına, Ocak 2017-Ağustos 2019 döneminde bağımsız danışman olarak devam etti. Bu dönemde, Ashoka Vakfı, Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği ve BBOM Derneği'nin çeşitli projelerinde yer aldı. Eylül 2019'dan bu yana ERG Direktörü olarak görev yapıyor.

Ezgi Tunca Kimdir?

2017 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nden Sosyoloji yan dal programıyla beraber mezun oldu. 2019 yılında Lund Üniversitesi Refah Politikaları ve Yönetimi yüksek lisans programını İsveç Enstitüsü bursuyla tamamladı. Çocuk hakları alanında çalışan çeşitli sivil toplum örgütlerinin projelerinde gönüllü, eğitmen, kolaylaştırıcı ve proje sorumlusu olarak yer aldı. Şubat 2020'de ERG Eğitim Gözlemevi'nde araştırma asistanı olarak çalışmaya başladı.

İçindekiler

Kısaltmalar	6
1. Araştırmanın Amacı, Metodolojisi, Kapsamı ve Sınırlılıkları	7
2. Eğitimde Çoğulculuğa ve Çocuğun Din veya İnanç Özgürlüğüne ilişkin Başlıca Uluslararası Norm ve Standartlar	10
2.1. Eğitimin Amaçları, Eğitimde Çoğulculuk ve Kapsayıcılık	10
2.2. Eğitimde Çocuğun Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü ile Katılım Hakkı	14
3. Türkiye’de Eğitimde Çoğulculuğa, Çocuğun Din veya İnanç Özgürlüğüne İlişkin Güncel Konular	22
4. Çeşitli Vakıf ve Dernekler ile İşbirliği Protokolleri Aracılığıyla Yürütülen Müfredat Dışı Etkinlikler	27
4.1. Protokollerin Dayanakları, Tarafları, Yapısı ve Kapsamı	31
4.2. Protokoller Aracılığıyla Yürütülen Etkinlikler, İşleyiş ve Uygulama	36
4.3. Protokoller ile ilgili TBMM Soru Önergeleri	47
4.4. Protokoller ile ilgili Davalar	48
5. Değerlendirme ve Öneriler	53
Kaynakça	60

Kısaltmalar

A.g.e.:	Adı geçen eser
ABDİGM:	Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü
AİHM:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS:	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BM:	Birleşmiş Milletler
Bkz:	Bakınız
COVID-19:	Yeni Koronavirüs Hastalığı
ÇHK:	Çocuk Hakları Komitesi
ÇHS:	Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
DÖGM:	Din Öğretimi Genel Müdürlüğü
DKAB:	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Eğitim Sen:	Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası
ESKHUS:	Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
HBÖGM:	Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü
HEM:	Halk Eğitim Merkezleri
KHK:	Kanun Hükmünde Kararname
MEB:	Millî Eğitim Bakanlığı
MSHUS:	Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
MTEGM:	Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü
OGM:	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü
ÖDSGM:	Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü
SBB:	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
STÖ:	Sivil Toplum Örgütü
T.C.:	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCCB:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı
TEGM:	Temel Eğitim Genel Müdürlüğü
TÜGVA:	Türkiye Gençlik Vakfı
TÜRGEV:	Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı
UNESCO:	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
YYDEGM:	Yükseköğretim ve Yurtdışı Eğitim Genel Müdürlüğü

1. Araştırmanın Amacı, Metodolojisi, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Türkiye’de temel eğitim bağlamında din eğitime¹ ilişkin tartışmalar bundan birkaç yıl öncesine kadar ağırlıklı olarak zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) derisi ve imam hatip okulları ekseninde gerçekleşiyordu. Günümüzdeyse, “Din, Ahlak ve Değerler” alanında sunulan seçmeli dersler; “değerler eğitimi” çerçevesinde dini değerlere ilişkin okullarda/okullar aracılığıyla düzenlenen çalışmalar; Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ile imzalanan işbirliği protokolleri aracılığıyla diğer kamu kurumları, çeşitli vakıf ve dernekler tarafından gerçekleştirilen müfredat dışı etkinlikler de bu karmaşık resmin önemli birer parçasıdır.

Türkiye Eğitim Sisteminde Çoğulculuğu ve Din veya İnanç Özgürlüğünü Destekleme Projesi kapsamında hazırlanan diğer araştırma raporları, zorunlu DKAB dersleri ile seçmeli “Din, Ahlak ve Değerler” derslerine odaklanarak eğitimin içeriğinin ilgili insan hakları norm ve standartlarıyla uyumunu inceliyor; din veya inanç özgürlüğü ile çoğulculuk bakımından önemli değişim ve sorun alanlarına ışık tutuyor. Bahsi geçen dersler geçmişte de çeşitli incelemelere konu olduğundan, bu raporlar aynı zamanda, değişimi ortaya koyan birer izleme çalışması niteliği taşıyor.

Din eğitimi unsurlarına ya da çoğulculuk ile örtüşmeyen söylem ve uygulamalara başka derslerde ve/veya okul yaşamının diğer alanlarında da rastlanabileceği varsayımıyla yola çıkan bu araştırmanın konusunu ise çeşitli vakıf ve derneklerin MEB ile işbirliği protokolleri kapsamında okullarda/okullar aracılığıyla öğrencilere yönelik gerçekleştirdiği sosyal, eğitsel, kültürel vb. etkinlikler oluşturuyor. Bu protokollerin ve etkinliklerin din eğitimi için bir alan sağladığına, bunun da çocukların din veya inanç özgürlüğü ile çoğulculuk açısından çeşitli sorunlar barındırdığına ilişkin dile getirilen gözlemler ve çeşitli gerekçelerle açılan davalar mevcuttur.² Dolayısıyla bu rapor, müfredat dışı etkinliklere odaklanması itibarıyla yukarıda anılan diğer araştırmaları tamamlayıcı bir nitelik taşıyor; temel eğitimde çocuğun din veya inanç özgürlüğü ile çoğulculuğa dair daha bütünsel bir değerlendirme yapmayı olanaklı kılıyor. Bununla birlikte, sınırları görece belirsiz ve bilgi kaynakları sınırlı bir alana dair ilk çalışmalardan biri olması nedeniyle bu araştırmayı bir ön çalışma olarak değerlendirmekte yarar vardır. Bu çalışma kapsamında, çocukların eğitim yaşamlarında katıldıkları tüm müfredat dışı etkinlikler incelenmiyor. Çalışmanın odağında örgün ve resmi temel eğitim kurumlarında vakıflar ve dernekler ile işbirliği protokolleri yoluyla gerçekleştirilen, çoğulculuk ile din veya inanç özgürlüğü açısından incelenmesinde yarar olan meseleler barındıran etkinlikler yer alıyor. Sadece yaygın eğitim kurumlarında düzenlenen etkinliklere ilişkin protokoller, MEB ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve müftülükler arasındaki işbirliği

1 Din eğitimi bu belgede “Belirli bir din ya da inanca açık ya da örtük referanslarla, o dinin inanç esaslarını ve ibadetlerini benimsetmeyi amaçlayan, diğer dinlere de bu dinin bakış açısıyla yaklaşan dersler/[içerikler/etkinlikler]” olarak kullanılıyor. Bkz. ERG, 2011, s.17.

2 Protokollere ilişkin basın yansımalarından örneklere ve dava kararlarına raporun ilgili bölümlerinde yer verilmiştir.

protokolleri,³ imam hatip okullarının bağlı olduğu MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün (DÖGM) taraf olduğu ve sadece bu okullar için geçerli olan protokoller ise, eğitimde çocuğun inanç özgürlüğü açısından incelenmeye muhtaç olmakla birlikte, bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Bu rapor odaklandığı alandaki tüm protokolleri ve bunların okullarda nasıl yaşama geçtiğini raporlama iddiasını taşıyor. Yakın geçmişe dek bu raporun kapsamına giren işbirliği protokolleri, ilçe, il, genel müdürlükler ve bakanlık düzeylerinde imzalanabiliyordu.⁴ Bu raporun kapsamına giren, ulusal düzeyde geçerliliği olan ve çoğunlukla MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'nün (HBÖGM) taraf olduğu işbirliği protokollerine erişim kısmen mümkünken,⁵ il ve ilçe milli eğitim müdürlüklerince imzalanan protokollerin tamamına erişim sunan bir platform yoktur. Protokollerle ilgili süreçlere ve uygulamalara dair bilgi ve belgelere erişimin sınırlı olması raporun ilgili bölümlerinde daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Çalışmanın sınırlılıklarının bir bölümü de COVID-19 salgını nedeniyle, projede öngörülen yüz yüze etkinliklerin gerçekleştirilememesiyle ilgilidir. Örneğin, ön araştırma sürecinin ardından üç farklı ilde çeşitli inanç gruplarından, sivil toplum örgütlerinden (STÖ) ve kamu kurumlarından temsilciler ile eğitimcilerin katılımıyla düzenlenmesi planlanan çalıştaylar salgın koşullarında gerçekleştirilememiştir. Bu eksikliği telafi etmek üzere çocuk hakları, insan hakları, eğitim vb. alanlardan çeşitli uzmanlara bireysel görüşmeler aracılığıyla danışılmış; ilgili protokollerin sahadaki işleyişine dair bilgi edinmek için çeşitli illerde, farklı kademe ve branşlarda görev yapan öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin katılımıyla bir odak grup görüşmesi çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu haliyle çalışma büyük ölçüde masabaşı araştırması yoluyla incelenen bilgi kaynaklarına dayanıyor. Raporun hazırlık sürecinde incelenen başlıca kaynaklar, eğitimde çoğulculuğa, çocuğun din veya inanç özgürlüğüne, çocuğun katılım hakkına ilişkin başlıca insan hakları norm ve standartları; ilgili ulusal mevzuat ve bu alanda son yıllarda Türkiye'de STÖ'ler tarafından yayımlanan raporlar; ilgili işbirliği protokolleri; protokollerin tarafı olan vakıf ve derneklerin internet siteleri; protokollere dair milletvekillerince verilen soru önergeleri ve varsa yanıtları; protokollere dair basına yansıyan haberler ve görüş yazıları; rapor kapsamında incelenen çeşitli protokollere ilişkin yargı kararlarıdır. Süreçte farklı rolleri ve sorumlulukları olan paydaşların, eğitimcilerin ve hak sahibi çocukların deneyimlerini ve protokollerin sahadaki işleyişini daha bütünsel ve derinlemesine ortaya koyabilmek için saha araştırmalarına ihtiyaç duyulduğunu da belirtmekte yarar vardır.

Raporun bundan sonraki bölümünde, eğitimde çoğulculuğa ve çocuğun din veya inanç özgürlüğüne ilişkin başlıca uluslararası norm ve standartlarına yer veriliyor. Ar-

3 İl düzeyinde, milli eğitim müdürlükleri ile müftülükler arasında imzalanan ve okulöncesi eğitim yaş grubundaki çocuklara değerler eğitimi ve/veya din eğitimi verilmesini içeren protokoller de davalara konu olmuştur. Bu protokoller bir kamu kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında yer alan müftülüklerle imzalandıkları için din-devlet ilişkilerini bütün olarak ele alan ayrı bir incelemeyi gerektirir. Ek olarak, erken çocukluk dönemine, çocuğun gelişimi ve hakları bakımından özel önem atfedilir; bu döneme özgü ve kapsamlı bir inceleme yapılması gerekir. Bu nedenlerle, ilgili protokoller bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

4 11.04.2018 tarihli ve 30388 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği ile yerini aldığı (mülga) 25.01.2010 tarihli ve 27587 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği arasında protokol imzalama yetkisi konulu maddelerle bazı farklılıklar vardır. Ek olarak, raporda da yer verilen dava kararlarından birinde ilçe milli eğitim müdürlüğünün davaya konu protokolü imzalama yetkisi olmadığı belirtilmiştir. Anılan düzenlemeler ve karar raporun ilgili bölümünde ele alınacaktır.

5 Bu araştırmanın başladığı tarihte işbirliği protokolleri listesi ve protokol belgeleri HBÖGM internet sitesinde yer alıyordu. Raporun yazım sürecinde ilgili internet sayfasının yayında olmadığı saptanmıştır.

dından, rapordaki incelemelere arka plan oluŐturması amacıyla, Türkiye’de eğitimde çoğulculuk ile çocuğun din veya inanç özgürlüğünü ilgilendiren bazı konular, bunlara ilişkin gelişmeler ve tartiŐmalar özetleniyor. Rapor, protokol belgelerinin ve uygulamaya yansımalarının farklı açılardan incelendiği, protokollere ilişkin bilgi ve belgelere erişimin değerlendirildiği, ilgili dava kararlarının derlendiği bir bölümle devam ediyor. Raporun son blmndeysen, değerlendirme ve öneriler yer alıyor.

2. Eğitimde Çoğulculuğa ve Çocuğun Din veya İnanç Özgürlüğüne İlişkin Başlıca Uluslararası Norm ve Standartlar

2.1. Eğitimin Amaçları, Eğitimde Çoğulculuk ve Kapsayıcılık

Birleşmiş Milletler (BM) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHUS) ve BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS) başta olmak üzere, eğitim hakkını güvence altına alan ve Türkiye'nin de tarafı olduğu çeşitli uluslararası sözleşmelerde eğitim hakkı, eğitimin amaçları ve/ya niteliğiyle bir arada düzenleniyor. Diğer bir deyişle, eğitim hakkına ilişkin düzenlemeler sadece eğitime erişimi güvence altına almıyor; eğitimin içeriği ve yöntemi gibi farklı boyutlara ilişkin standartlar da getiriyor.

ESKHUS'un eğitim hakkını düzenleyen 13. maddesinin ilk fıkrasında, eğitimin tüm milletler, ırklar, etnik ve dini gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu teşvik etmesi gerektiği ifade edilirken; BM ÇHS'nin eğitimin amaçlarını düzenleyen 29. maddesinde, benzer bir ifadeye ek olarak, çocuğun ebeveynleri ile kendisinin kültürel kimliği ve değerlerine, hem içinde yaşadığı hem de geldiği menşeye ülkenin değerlerine, ayrıca kendisinininkinden farklı kültürlere saygısının geliştirilmesine de yer veriliyor.

ESKHUS Madde 13

1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler, eğitimin, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun tam olarak gelişmesine yönelik olacağı ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygıyı güçlendireceği hususunda mutabıktırlar. Taraf Devletler, ayrıca, eğitimin, herkesin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılmasını sağlayacağı, tüm uluslar ve tüm ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştireceği ve Birleşmiş Milletler'in barışın korunmasına yönelik faaliyetlerini güçlendireceği hususlarında mutabıktırlar.

ÇHS Madde 29

1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler;
  - a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi;
  - b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi;
  - c) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşeye ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;
  - d) Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması;
  - e) Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi

Eğitimin Amaçları başlıklı 1 No'lu Genel Yorum'da, BM Çocuk Hakları Komitesi (ÇHK), ÇHS Madde 29'un ilk fıkrasının d) bendinde yer alan değerleri teşvik eden çabalar ile c) bendi doğrultusunda tasarlanan bazı politikalar arasında uyumsuzluk olabileceğini ifa-

de ettikten sonra bu maddenin önemine şu açıklamayla işaret ediyor: “Ancak aslında, bu hükmün önemi, bir yanıyla, tam da eğitime yönelik dengeli bir yaklaşım öngörmesinde ve farklı değerleri diyalog ve farklılıklara saygı ortamı içinde uzlaştırma vurgusunda yatar. Dahası, çocukların, bir grup halkı diğerinden tarihsel olarak ayırmış farklılıklar üzerinden köprüler oluşturabilme gibi özgün bir kapasiteleri de vardır.”⁶

Komite ayrıca, Madde 29’un ilk fıkrasında anılan değerlerin ırkçılık ve ilgili olgularla mücadele açısından önemini vurguluyor:

“İrkçilik ve ilgili olgular, cehaletin; ırksal, etnik, dinsel, kültürel, dilsel ve diğer farklılıklara ilişkin temelsiz korkuların hüküm sürdüğü, insanlara çarpıtılmış birtakım değerlerin öğretiliği ve bu değerlerin yaygınlaştırıldığı yerlerde yeşerir. Bütün bu olumsuzluklara karşı güvenilir ve kalıcı panzehir ise, madde 29 (1)’de belirtilen değerlerin kavranmasını ve bu değerlerin gözetilmesini sağlayacak türde bir eğitimidir. Söz konusu değerler arasında farklılıklara saygı gösterilmesi, ayrımcılık ve önyargıların her yönüne karşı çıkılması yer alır.”⁷

Eğitimin içeriği, yöntemi ve araçlarının söz konusu değerleri yansıtması gerekliliğine ek olarak ÇHK bu ilkelerin öğretmenler, eğitim yöneticileri ve çocuk eğitiminde yer alan diğer kesimlerce benimsenmesini temel bir gereklilik olarak ortaya koyuyor.⁸

Dahası, “[O]kul ortamı da, madde 29 (1) (b) ve (d) paragraflarında yer verilen özgürlük ve anlayış, barış, hoşgörü, cinsiyet eşitliği; bütün halklar, etnik, ulusal ve dinsel gruplar ve kişilerle yerli halklar arasında dostluk ruhunu yansıtacak nitelikte olmalıdır. Kavgacılığa, diğer şiddet içeren ve dışlayıcı uygulamalara izin veren bir okul, madde 29 (1)’deki gereklilikleri karşılayacak bir okul olamaz.”⁹

Ek olarak, eğitimin öğrenciler ve uygun hallerde ebeveynler açısından “kabul edilebilir” (örneğin ilgili, ayrımcılık içermeyen, kültürel olarak uygun ve nitelikli) olması, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin 13 No’lu Genel Yorum’da ortaya koyduğu, eğitimin sergilemesi gereken dört zorunlu özellikten biridir. Eğitimin sergilemesi gereken diğer bir özellik olan “uyarlanabilirlik” ise eğitimin yerel bağlam ile farklı sosyal ve kültürel özellik ve koşullara sahip çocukların ihtiyaçlarına göre uyarlanabilmesini, esnek olmasını gerektirir.

Kültürel çeşitlilik ve çoğulculuk, farklı BM organlarınca benimsenen çeşitli bildirgerlerde de ifade buluyor. Örneğin, UNESCO’nun 2001 tarihli Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi’nde, çoğulculuğa atfedilen önem şöyle yer alıyor:¹⁰

“Giderek çeşitlilik arz eden toplumlarımızda; çoğul, çeşitli ve dinamik kültürel kimlikleri olan insanlar ve gruplar arasında uyumlu etkileşimi ve birlikte yaşama isteğini sağlamak

6 ÇHK, 2001, s.1-2.

7 A.g.e., s.1-4.

8 A.g.e.

9 A.g.e., s.1-6.

10 UNESCO Türkiye Millî Komisyonu web sitesinde yer alan çeviri esas alınmış, yazar tarafından metnin aslına daha uygun olduğu düşünülen bazı değişiklikler yapılmıştır. Bkz. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, Madde 2; UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi, Madde 2.

esastır. Tüm vatandaşların içerilmesi ve katılımına dair politikalar; sosyal uyumun, sivil toplumun canlılığının ve barışın garantisidir. Bu şekilde tanımlanan kültürel çoğulculuk, kültürel çeşitlilik gerçeğine bir politika ifadesi sağlar. Demokratik çerçevenin ayrılmaz bir parçası olan kültürel çoğulculuk, kültürlerarası etkileşime ve kamu yaşamını destekleyen yaratıcı kapasitelerin gelişmesine vesile olur.”

İnsan haklarının kültürel çeşitliliği güvence altına aldığını vurgulayan ve bu güvence- nin, özellikle azınlık grupları ve yerli halklardan kişilerin haklarına yönelik bir taahhüt anlamına geldiğini belirten bildirmede, kültürel hakların kültürel çeşitliliğe ortam hazırladığı BM ESKHUS 13. maddeye de atıf yapılarak ifade ediliyor:¹¹

“Kültürel haklar, evrensel, bölünmez ve birbirine bağlı olan insan haklarının ayrılmaz bir parçasıdır. Yaratıcı çeşitliliğin gelişmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nin 27. maddesinde ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 13 ve 15. maddelerinde tanımlandığı şekliyle kültürel hakların tam olarak uygulanmasını gerektirir. Bu nedenle, tüm kişiler kendi seçtikleri bir dilde, özellikle de kendi anadillerinde kendilerini ifade etmek ve çalışmalarını oluşturup yayma hakkına sahiptir; tüm insanların kendi kültürel kimliklerine tamamen saygılı, kaliteli eğitim alma hakları vardır; ve tüm insanlar, kendi tercih ettikleri bir kültürel yaşama katılma ve insan hakları ve temel özgürlüklere saygıya tabi olan kültürel uygulamalarını sürdürme hakkına sahiptir.”

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin üye devletlere yönelik tavsiye kararlarında da eğitimin amaçlarına, eğitimde ve eğitim yoluyla çoğulculuğa dair önemli ilkeler ve yaklaşımlar ortaya konmuştur. Örneğin, Kaliteli Eğitim Sağlanması ile ilgili 2012/13 sayılı Tavsiye Kararı, “kaliteli eğitim” tanımında, evrensel ve yerel kültürel değerlerin öğrencilere sunulmasını, bu sırada öğrencileri kendi kararlarını almaları için donanımlı hale getirmeye birlikte ele alıyor.¹² Avrupa Konseyi Demokratik Yurttaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Bildirgesi ile ilgili 2010/7 sayılı Tavsiye Kararı’nda ise sosyal uyumun teşvik edilmesi ve çeşitliliğe değer verilmesi, hedefler ve ilkeler ile politikalar arasında aşağıdaki gibi yer alıyor:

“Tüm demokratik yurttaşlık için eğitim ve insan hakları eğitiminin en önemli unsurlarından biri de sosyal birlik beraberliğin ve kültürler arası diyalogun yaygınlaştırılması ve toplumsal cinsiyet eşitliği de dahil olmak üzere çeşitliliğe ve eşitliğe değer verilmesidir. Bu amaçla, çatışmayı azaltan, inanç grupları ve etnik gruplar arasındaki farklılıkların daha çok kabul edilmesini ve anlaşılmasını sağlayan, insan onuruna ve paylaşılan değerlere karşılıklı saygı gösterilmesini mümkün kılan, sorun ve anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasında diyalogu teşvik ederek şiddete karşı, kişisel ve sosyal becerilerin ve anlayışın oluşturulması şarttır.”¹³

“Üye ülkeler eğitimin bütün alanlarında demokratik ve birçok kültürü barındıran toplumlarda birlikte yaşamayı öğrenmeyi ve öğrencilerin sosyal birlik beraberliği geliştirmelerini, çeşitliliğe ve eşitliğe değer vermelerini -özellikle de farklı inanç grupları ve etnik gruplar arasında olmak üzere- farklılıkları kabul etmelerini, anlaşmazlıkları ve çatışmaları şiddete başvurmadan çözüme kavuşturmalarını, her türlü ayrımcılık ve şiddetle, özellikle de şiddet-

11 UNESCO Türkiye Millî Komisyonu web sitesinde yer alan çeviri esas alınmış, yazar tarafından metnin aslına daha uygun olduğu düşünülen bazı değişiklikler yapılmıştır. Bkz. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, Madde 5; UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi, Madde 5.

12 Committee of Ministers of the Council of Europe, 2012.

13 Committee of Ministers of the Council of Europe, 2010, s.9.

le ve tacizle mücadele etmelerini sağlayacak bilgi ve becerileri elde etmelerini amaçlayan eğitim yaklaşımlarını ve öğretim yöntemlerini geliştirmelidirler.”¹⁴

Ayrıca, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nin 1720(2005) sayılı Eğitim ve Din başlıklı tavsiyesi ile Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin Kültürlerarası Eğitimin Dinler ve Din Dışı Dünya Görüşleri Boyutu ile ilgili 2008/12 sayılı Tavsiye Kararı’nda, eğitimin cehalet, dinlere dair kalıpyargılar ve yanlış anlaşılmalara mücadelede; dinler arasında diyalog ve kültürlerarası diyalog ile bunların gerektirdiği yaklaşımların ve becerilerin geliştirilmesinde oynayabileceği rol vurgulanıyor.¹⁵

Uluslararası düzeyde benimsenen diğer önemli bir ilke kapsayıcılıktır. UNESCO kapsayıcı eğitimi şöyle tanımlar: “Kapsayıcı eğitim tüm öğrenenlerin, kültürlerin ve toplulukların farklı gereksinimlerine, öğrenmeye katılımı artırarak ve eğitim sisteminin içindeki ayrımcılığı azaltarak yanıt verme sürecidir.”¹⁶

Bu yaklaşım, BM Genel Kurulu’nun 2030’a dek küresel düzeyde gerçekleştirilmek üzere 2015 yılında ilan ettiği Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nde de benimsenmiştir. “Herkes için kapsayıcı ve hakkaniyetli nitelikli eğitimin sağlanması ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının teşvik edilmesi” ile ilgili eğitim hedefinin temel bir bileşeni de “Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir yaşam tarzları için eğitim, insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, barış ve şiddetsizlik kültürünün geliştirilmesi, küresel yurttaşlık ve kültürel çeşitlilik ile kültürün sürdürülebilir kalkınmaya katkısının takdir edilmesi yoluyla tüm öğrencilerin sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için gerekli bilgi ve becerileri edinmesinin sağlanması”dır.¹⁷

Son olarak, ayrımcılık yasağı, eğitim hakkını ve/veya düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü güvence altına alan sözleşmelerde, bu hakların tüm boyutlarını kapsayacak biçimde yer alır.

ÇHS Madde 2

1. Taraf Devletler, bu Sözleşmede yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tanır ve taahhüt ederler.
2. Taraf Devletler, çocuğun ana-babasının, yasal vasilerinin veya ailesinin öteki üyelerinin durumları, faaliyetleri, açıklanan düşünceleri veya inançları nedeniyle her türlü ayrıma veya cezaya tabi tutulmasına karşı etkili biçimde korunması için gerekli tüm uygun önlemleri alırlar.

ESKHUS Madde 2

2. Bu Sözleşme’ye Taraf Devletler, bu Sözleşme’de belirtilen hakların ırk, renk, cinsiyet, dil,

¹⁴ A.g.e., s.12.

¹⁵ Parliamentary Assembly, 2005; Committee of Ministers of the Council of Europe, 2008.

¹⁶ UNESCO, 2005’ten aktaran ERG, 2016.

¹⁷ TCCB SBB, t.y.

din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından herhangi bir ayırım gözetilmeksizin uygulanmasını taahhüt ederler.

BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MSHUS) Madde 2

1. Bu Sözleşme'ye Taraf her Devlet, kendi ülkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan bütün bireylere ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından hiçbir ayırım gözetmeksizin bu Sözleşme'de tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermekle yükümlüdür.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS) Madde 14

Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.

2.2. Eğitimde Çocuğun Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü ile Katılım Hakkı

Din veya inanç özgürlüğü ile okul eğitimine odaklanan 2010 tarihli raporunda, BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü bu konunun neden dikkatle ele alınması gerektiğini şöyle açıklıyor:

“23. Din veya inanç özgürlüğü ile okul eğitiminin çok dikkatli bir şekilde ele alınması gerekir. Bunun başlıca nedeni, okulun öğrenme ve sosyal gelişim alanı sağlamanın yanı sıra, aynı zamanda otorite uygulanan bir yer olmasıdır. Genç kişiler, gelecek yaşamlarının ve iş fırsatlarının büyük ölçüde bağlı olduğu önemli diplomaları okul eğitimi sırasında alır ya da almakta başarılı olamazlar. Dahası, okullar özellikle küçük yaştaki çocuklar için, öğretmen, ebeveyn veya diğer yetişkin aile üyelerinin otoritesine yaklaşan ve kimi zaman da aşan devasa etkiye sahip bir otoriteyi temsil edebilir. Dolayısıyla, okul yaşamı kişileri tek taraflı bir bağımlılık ya da özel bir kırılabilirlik durumuna sokabilir. Öğrenciler, kendilerini diğer öğrenciler, öğretmenler veya okul idaresi tarafından baskıya maruz bırakılmış hissedebilirler. Ebeveynler, okulun çocuklarını aile geleneklerine yabancılaştırmasından korkabilirler. Her durumda, okullar (...) umut ve yüksek beklentilerden, şüphelilik ve çeşitli korkulara kadar bir dizi çelişen duyguyu tetikleyebilir.

“24. Bu tür çelişkili hisler genelde, din veya inanç azınlıkları dahil olmak üzere azınlık mensupları için daha da güçlüdür. Bir yandan, okul eğitiminin, öğrencilerin kişisel olarak etkinlendikleri olumsuz kalıpyargıların ve önyargıların bertaraf edilmesine katkı sunmasını ümit edebilirler. Diğer yandan, dini azınlık mensupları -aileler gibi öğrenciler de- okulda, belki de onları inançlarını terk ederek toplumun geneline asimile olmaya sevk etme niyetiyle yapılan ayrımcılık, zorbalık ve baskıdan korkabilirler. Bu tür korkular, haklılık zemini olsun ya da olmasın, her zaman ciddiye alınmalıdır.”¹⁸

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü BM MSHUS'un 18. maddesiyle güvence altına alınır. Bu madde, ebeveynlerin veya çocuktan yasal olarak sorumlu yetişkinlerin çocuklarını kendi dini veya felsefi görüşleri doğrultusunda yetiştirme hakkını da içerir. BM ESK-HUS Madde 13(3) de MSHUS Madde 18(4)'teki yaklaşımı yansıtır.

18 Bielefeldt, 2010, s.8-9. Yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

MSHUS Madde 18

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olacaktır. Bu hak, herkesin istediği dine ya da inanca sahip olması ya da bunları benimsemesi özgürlüğünü ve herkesin aleni veya özel olarak bireysel ya da başkaları ile birlikte toplu olarak, kendi din ya da inancını ibadet, icra, bunun icaplarını yerine getirme ya da öğretme bakımından ortaya koyma özgürlüğünü de içerir.
2. Hiç kimse, kendi seçtiği bir din ya da inanca sahip olma ya da bunu benimseme özgürlüğünü zedeleyecek bir baskıya maruz bırakılamaz.
3. Bir kimsenin kendi dinini veya inançlarını ortaya koyma özgürlüğüne ancak yasalarla belirlenen ve kamu güvenliğini, düzenini, sağlığını, ahlakını ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli kısıtlamalar getirilebilir.
4. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, ana-babaların ve, uygulanabilir olan durumlarda, yasalarca saptanmış vasilerin, çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinsel ve ahlaki eğitim verme özgürlüklerine saygı göstermekle yükümlüdürler.

ESKHUS Madde 13

3. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, ana-babaların veya -bazı durumlarda- yasal yoldan tayin edilmiş velilerin çocukları için, kamu makamlarınca kurulmuş okulların dışında, Devletin koyduğu ya da onayladığı asgari eğitim standartlarına uygun diğer okulları seçme özgürlüğüne ve çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme serbestliklerine saygı göstermekle yükümlüdürler.

AİHS'nin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ile eğitim hakkını düzenleyen maddeleri de benzer bir çerçevede sunar.

AİHS Madde 9

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.
2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir.

AİHS Ek Protokol 1 Madde 2

Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yüklenmesi gereken görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.

BM İnsan Hakları Komitesi'nin Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü başlıklı 22 No'lu Genel Yorumu ile BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Eğitim Hakkı başlıklı 13 No'lu Genel Yorumu'nda devlet okullarında hangi koşullarda din eğitimi yapılabileceği ele alınır.¹⁹

Buna göre, devlet okullarında belirli bir dinin ya da inancın öğretimi, diğer bir ifadeyle “din eğitimi”, ancak ayrımcılık doğurmayan muafiyet mekanizmaları ya da ebeveynlerin/yasal vasilerin isteklerine uygun alternatifler bulunması durumunda yapılabilir.

¹⁹ Uyar, 2006.

Dinler tarihi ve etik gibi konular ya da dersler ise, tarafsız ve nesnel, düşünce, vicdan ve ifade özgürlüğüne saygılı biçimde sunulduğu takdirde devlet okullarında müfredatta yer alabilir.

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ÇHS'nin 14. maddesinde güvence altına alınır.

ÇHS Madde 14

1. Taraf Devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına saygı gösterirler.
2. Taraf Devletler, ana-babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine, saygı gösterirler.
3. Bir kimsenin dinini ve inançlarını açıklama özgürlüğü kanunla öngörülmek ve gerekli olmak kaydıyla yalnızca kamu güvenliği, düzeni, sağlık ya da ahlaki ya da başkalarının temel hakları ve özgürlüklerini korumak gibi amaçlarla sınırlandırılabilir.

Bu düzenleme, çocuğun dinini veya inancını açıklamaya zorlanmamasını ve devlet ya da çocuktan yasal olarak sorumlu yetişkinler dışındaki aktörler tarafından dini endokrinasyona (örneğin din veya inançlarından bağımsız olarak tüm çocuklara zorunlu dini eğitim verilmesi) karşı korunmasını da içerir.²⁰

Madde 14 çocuğu bu hakkın öznesi olarak tanımladığı için bir paradigma değişikliği olarak yorumlanmıştır.²¹ ÇHS Madde 14'ün 2. fıkrasında ebeveyne tanınan hak, diğer sözleşmelerle güvence altına alınan haktan farklı olarak, çocuğun hakkını kullanmasını destekleyici bir haktır.²² Dahası, diğer sözleşmelerde ebeveynlere çocuklarının dini ve ahlaki eğitimiyle ilgili tanınan hakkın ÇHS Madde 14'te yer almaması dikkat çekicidir.²³ Bu düzenlemeyle hem ebeveynlerin ve yasal vasilerin rolü devlet müdahalesinden korunmuş hem de bu rol ile çocuğun özerk biçimde kullanabileceği özgürlüğü arasında denge bulunmasına bir yönlendirme yapılmıştır.²⁴ Bu fıkra, ÇHS Madde 5 ile uyum içindedir. Burada aileye tanınan sorumluluk ve hak, yol gösterme ve yönlendirmedir.

ÇHS Madde 5

Taraf Devletler, bu Sözleşmenin çocuğa tanıdığı haklar doğrultusunda çocuğun yeteneklerinin geliştirilmesi ile uyumlu olarak, çocuğa yol gösterme ve onu yönlendirme konusunda ana-babanın, yerel gelenekler öngörüyorsa uzak aile veya topluluk üyelerinin, yasal vasilerinin veya çocuktan hukuken sorumlu öteki kişilerin sorumluluklarına, haklarına ve ödevlerine saygı gösterirler.

Ebeveynin yönlendiriciliğinin çocuğun gelişen kapasitesiyle birlikte azalması gerekir. ÇHK'ya göre bu hak, çocuklar kendileri daha çok öğrendikçe, deneyim sahibi oldukça, ebeveyn, yasal vasi ya da çocuktan yasal olarak sorumlu yetişkinlerin yönlendirme ve rehberliğinin öncelikle hatırlatma ve öneri sunmaya dönüşmesini, daha sonra da eşitlik çerçevesinde görüş alışverişi halini almasını gerektirir.²⁵

20 Brems, 2006.

21 A.g.e.

22 A.g.e.

23 A.g.e.

24 A.g.e.

25 ÇHK, 2009.

Çocuğun gelişen kapasitelerine saygı duyulmasının, dini topluluğa katılım, gönüllü olarak dini sembollerin kullanılması, okul yaşamı gibi farklı alanlarda da sağlanması gereklidir.²⁶ Bu çerçevede benimsenmesi gereken yaklaşımı Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü aşağıdaki gibi tarif ediyor:

54. (...) Örneğin, din veya inanç konularında kendi anlayışını geliştirmiş çocuklar, okul içinde ya da dışında kendi iradeleri dışında dini öğretim almamalıdır. Çocukların, dini ya da felsefi inançlara dair bilgiye geniş biçimde ve ailelerinin inancıyla sınırlı olmadan erişimi olmalıdır. Belirli bir yaş veya olgunluk düzeyinden itibaren, çocuklar kendi kararlarını alırken saygı görmeyi hak ederler. Bu kararlar, ibadet pratiklerine, törelere ya da dini topluluk etkinliklerine katılıma yönelik olumlu ya da olumsuz olabilir. Gelişen kapasitelerine bağlı olarak, bir çocuk kendi seçtiği bir dine ya da inanca sahip olma veya bir dini ya da inancı benimseme hakkını kullanabilir.²⁷

Okullarda dini eğitimin, çocuğun ya da ebeveyninin iradesi dışında asla verilemeyeceğini vurgulayan Özel Raportör, dini eğitim unsurları barındıran etkinlikler (ör. toplu halde dua okunması) söz konusu olduğunda da hiçbir çocuğun kendi ve/veya ebeveyninin iradesi dışında katılmaya zorlanmaması için özel koruma önlemlerine ihtiyaç olduğunu ifade ediyor.²⁸ Çocukların, ailelerinden ve mensubu oldukları topluluklardan bağımsız olarak da hak sahipleri olduğunun altını çizen Özel Raportör, ailelerin ve çocukların çıkarlarının farklılaşabileceğini, gerekli durumlarda çocukların haklarının aileleri karşısında da korunması gerektiğini anımsatıyor.²⁹

Devlet okullarında dini eğitime ilişkin, MSHUS çerçevesinde İnsan Hakları Komitesi tarafından ortaya konan ölçütlerden biri olan, ebeveynlerin ve yasal vasilerin isteklerine uygun alternatifler bulunması, ÇHS dikkate alındığında yeterli görülüyor; çocukların isteklerinin de dikkate alınması gerektiği vurgulanıyor.³⁰

Muafiyet ya da dersler arasında seçim yapmak gibi konularda bu seçimlerin çocuğun reşit olana dek sadece ebeveyn/yasal vasilere bırakılmaması; çocuğun gelişen kapasiteleriyle uyumlu biçimde bu kararlara katılımının sağlanması gerekiyor.³¹

ÇHK'nın 12 No'lu Genel Yorum'daki yaklaşımını benimseyen BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü, çocuğun din veya inanç özgürlüğü kapsamındaki bazı haklarını kendi başına kullanması için yaş aralıkları/sınırları getirilmesinden her çocuğun bireysel durumunu ve olgunluğunu dikkate alan, vaka temelli bir değerlendirmeden yana olduğunu belirtiyor.³²

Ebeveynin, yasal vasilerin ya da çocuktan yasal olarak sorumlu yetişkinlerin çocuğu yönlendirmesinin sözleşmeyle tutarlı olması gerekiyor. Bu açıdan, sözleşmenin özünü yansıtan ve sözleşmedeki tüm hakların yorumlanmasında ve uygulanmasında

26 Bielefeldt, 2015.

27 A.g.e., s.14-15. Yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

28 A.g.e.

29 A.g.e.

30 Brems, 2006.

31 A.g.e.

32 Bielefeldt, 2015.

dikkate alınması gereken temel ilkelerden olan Madde 3 ve Madde 12 özellikle kritiktir. Çocuğun yüksek yararı, çocuklarla ilgili bütün girişimlerde çocuğun yararının en başta gözetilmesini gerektirir. Ebeveyn, yasal vasi ve çocuktan yasal olarak sorumlu yetişkinlerin çocuğun yüksek yararını gözeterek hareket etmesinin beklendiği Madde 18'de de açıkça yer bulur.

ÇHS Madde 3

1. Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde çocuğun yararı temel düşüncedir.
2. Taraf Devletler, çocuğun ana-babasının vasilerinin ya da kendisinden hukuken sorumlu olan diğer kişilerin hak ve ödevlerini de göz önünde tutarak, esenliği için gerekli bakım ve korumayı sağlamayı üstlenirler ve bu amaçla tüm uygun yasal ve idari önlemleri alırlar.

ÇHS Madde 18

1. Taraf Devletler, çocuğun yetiştirilmesinde ve gelişmesinin sağlanmasında ana-babanın birlikte sorumluluk taşıdıkları İlkesinin tanınması için her türlü çabayı gösterirler. Çocuğun yetiştirilmesi ve geliştirilmesi sorumluluğu ilk önce ana babaya ya da durum gerektiriyorsa yasal vasilelere düşer. Bu kişiler her şeyden önce çocuğun yüksek yararını göz önünde tutarak hareket ederler.
2. Bu Sözleşmede belirtilen hakların güvence altına alınması ve geliştirilmesi için Taraf Devletler, çocuğun yetiştirilmesi konusundaki sorumluluklarını kullanmada ana-baba ve yasal vasilerin durumlarına uygun yardım yapar ve çocukların bakımı ile görevli kuruluşların, faaliyetlerin ve hizmetlerin gelişmesini sağlarlar.
3. Taraf Devletler, çalışan ana-babanın, çocuk bakım hizmet ve tesislerinden, çocuklarının da bu hizmet ve tesislerden yararlanma hakkını sağlamak için uygun olan her türlü önlemi alırlar.

Çocuğun kendisini etkileyen bütün kararlarda görüşlerini ifade etme ve bu görüşlerinin dikkate alınması hakkı ve ilkesi, “çocuğun kendi haklarının geliştirilmesinde, korunmasında ve izlenmesinde aktif bir katılımcı olarak rolü”nü destekler.³³ Görüşlerini ifade etme hakkının yaşla sınırlanmamaması gerektiğinin altını çizen ÇHK, çocukların saygı gördüğü, görüşlerini ifade ederken güvende hissettiği ortamlar için gerekli koşulların devletlerce sağlanması gerektiğini vurgular.³⁴

ÇHS Madde 12

1. Taraf Devletler, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını bu görüşlere çocuğun yaşı ve olgunluk derecesine uygun olarak, gereken özen gösterilmek suretiyle tanırlar.
2. Bu amaçla, çocuğu etkileyen herhangi bir adli veya idari kovuşturmada çocuğun ya doğrudan doğruya veya bir temsilci ya da uygun bir makam yoluyla dinlenilmesi fırsatı, ulusal yasanın usule ilişkin kurallarına uygun olarak çocuğa, özellikle sağlanacaktır.

ÇHK, çocukların dinlendiği ve katıldığı tüm süreçlerin taşınması gereken nitelikleri Çocuğun Katılım Hakkı başlıklı 12 No'lu Genel Yorum'da ayrıntılı olarak tarif ediyor.³⁵ Çocuk katılımı için temel şartlar ve/veya ilkeler olarak görülen bu dokuz özellik, diğer

33 ÇHK, 2003, s.5-4.

34 A.g.e.

35 ÇHK, 2009, s.27-28.

hak ve özgürlükler için olduğu gibi, eğitim hakkı ile düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ile ilgili süreçler bakımından da kritiktir.

“(a) **Şeffaf ve bilgilendirici** – Çocuklara görüşlerini özgürce ifade etme ve görüşlerine gerekli ağırlığın verilmesi hakları ve bu katılımın nasıl gerçekleşeceği, kapsamı, amacı ve potansiyel etkisi konusunda tam, erişilebilir, çeşitliliğe duyarlı ve yaşlarına uygun bilgi sağlanmalıdır;

(b) **Gönüllü** – Çocuklar hiçbir zaman dilekleri dışında görüşlerini ifade etmeye zorlanmamalı ve istedikleri aşamada bu katılımlarını durdurabilecekleri konusunda bilgilendirilmelidir;

(c) **Saygılı** – Çocukların görüşleri saygı ile karşılanmalıdır ve kendilerine görüş veya faaliyet başlatmaları için fırsatlar sağlanmalıdır. Çocuklarla çalışan yetişkinler, örneğin aileye, okula, kültüre ve çalışma ortamına katkılarında çocukların katılımının iyi örneklerini kabul etmeli, onlara saygı göstermeli ve bunlardan yararlanmalıdır. Bu yetişkinlerin ayrıca çocukların yaşamlarının sosyo-ekonomik, çevresel ve kültürel bağlamını anlamaya ihtiyacı vardır. Çocuklar için ve çocuklarla birlikte çalışan kişiler ve kuruluşlar ayrıca çocukların kamusal etkinliklere katılımı ile ilgili görüşlerine saygı göstermelidir;

(d) **İlgili** – Çocukların görüşlerini ifade etme hakkı olduğu konular çocukların yaşamları ile gerçekten ilgili olmalıdır ve bilgi, beceri ve kabiliyetlerini kullanmalarına olanak vermelidir. Bunun yanında, çocukların kendilerinin ilgili ve önemli gördükleri konuları vurgulamaları ve ele almalarına olanak sağlanması için alan yaratılmalıdır;

(e) **Çocuk dostu** – Ortamlar ve çalışma yöntemleri, çocukların kapasitelerine uyarlanmalıdır. Çocukların yeterince hazırlanmasını ve onların görüşlerini katmak için gerekli güvene ve fırsata sahip olmalarını sağlamak için yeterli zaman ve kaynak sağlanmalıdır. Çocukların yaşlarına ve gelişen kapasitelerine göre farklı düzeylerde destek ve katılım biçimlerine ihtiyaç duyacağı hususu dikkate alınmalıdır;

(f) **Kapsayıcı** – Katılım kapsayıcı olmalı, mevcut ayrımcılık kalıplarından kaçınılmalı hem kız hem erkek dışlanmış çocuklar için katılım fırsatları teşvik etmelidir. Çocuklar homojen bir grup değildir ve katılımın hiçbir gerekçeyle herhangi bir ayırım yapılmadan herkes için fırsat eşitliği öngörmesi gerekir. Programların ayrıca tüm topluluklardan çocuklara kültürel olarak duyarlı olmalarını sağlamaları gerekir;

(g) **Eğitim ile desteklenmiş** – Yetişkinler çocuklarla ortaklaşa çalışmak ve çocukları gelişen kapasitelerine uygun olarak etkin bir şekilde katmak ve çocukların katılımını etkin bir şekilde kolaylaştırmak için örneğin, çocuklara dinleme becerileri sağlamak için hazırlık, beceri ve desteğe ihtiyaç duyar. Çocuklar kendileri etkin katılımın nasıl destekleneceği konusunda eğitimler ve kolaylaştırıcı olarak sürece dahil edilebilirler; örneğin hakları ile ilgili etkin katılım farkındalığı ve toplantı organizasyonu eğitimi, kaynak geliştirme, medya ile ilişkiler, topluluk önünde konuşma ve savunuculuk alanlarındaki becerilerini güçlendirmek için kapasite geliştirmeye ihtiyaç duyarlar;

(h) **Emniyetli ve riske karşı duyarlı** – Belli durumlarda, görüşlerin ifade edilmesi riskler içerebilir. Yetişkinlerin birlikte çalıştıkları çocuklara karşı sorumluluğu vardır ve çocukların şiddet, sömürü veya katılımlarının başka herhangi bir olumsuz sonucu ile ilgili risklerini asgariye indirmek için her tedbiri almalıdır. Uygun koruma sağlamak için gerekli eylemler, bazı çocuk gruplarının karşı karşıya olduğu belirli riskleri ve yardım almada yüz yüze kaldıkları ekstra engelleri kabul eden açık bir çocuk koruma stratejisinin geliştirilmesini

içerecektir. Çocuklar zarardan korunma haklarından haberdar olmalıdır ve ihtiyaç duydukları yardım için nereye gideceklerini bilmelidir. Katılımın değerinin ve getireceklerinin anlaşılmasını geliştirmek ve aksi halde çocukların maruz kalabileceği riskleri asgariye indirmek için aileler ve topluluklar ile birlikte çalışmaya yatırım yapılması önemlidir;

(i) **Hesap verebilir** – Takip ve değerlendirmede devamlılık elzemdir. Örneğin, her türlü araştırma ve istişare sürecinde, çocuklar görüşlerinin nasıl yorumlandığına ve kullanıldığına ilişkin olarak bilgilendirilmeli ve gerektiğinde bulguların analizine itiraz etme ve etkileme fırsatı verilmelidir. Çocukların ayrıca katılımlarının elde edilen sonuçları nasıl etkilediği konusunda açık geri bildirim alma hakkı vardır. Uygun olduğunda, çocuklara takip süreçlerine ve faaliyetlerine katılma fırsatı verilmelidir. Çocukların katılımının mümkün olduğunda çocukların kendileri ile birlikte izlenmesi ve değerlendirilmesi gerekir.”

Çocuğun katılım hakkının yorumlandığı Genel Yorum 12’de ÇHK eğitim ve okul yaşamına da önemli yer ayırmıştır. Komite, erken çocukluk dönemini de kapsayacak biçimde tüm eğitim ortamlarında çocukların aktif katılımının sağlanması için yönlendirmelerde bulunur. Bunlar, okul düzeyinde müfredat ve programları planlanırken çocukların ve ebeveynlerin görüşlerinin dahil edilmesini; müfredat, öğretim yöntemleri, okul yapıları, standartlar, çocuk koruma sistemi vb. eğitim politikasının her yönüyle ilgili yerel ve ulusal düzeylerde çocuklara danışılmasını da içerir. Komite, çocukların görüşlerinin dikkate alınmasına, ayrımcılığın ortadan kaldırılması, zorbalığın önlenmesi ve disiplin önlemleri açısından da özel önem atfeder.

BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü tarafından dikkat çekildiği üzere, çocukların okullarda din veya inanç konusunda maruz kalabildiği baskılar dini azınlıklar bakımından ek riskler ve sorunlar barındırıyor.³⁶

Eğitimde çocukların din veya inanç özgürlüğüne ilişkin değerlendirmelerde ÇHS Madde 30’u da dikkate almak gerekiyor.

ÇHS Madde 30

Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların var olduğu Devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz.

Son olarak, okullardaki uygulamalara odaklanan çeşitli kaynaklarda da yukarıda anılan norm ve standartlar doğrultusunda dikkat edilmesi gerekenlere yer veriliyor. Örneğin, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin 2008/12 sayılı Tavsiye Kararı’nı temel alan “kültürlerarası eğitimde dinler ve din dışı dünya görüşleri eğitimi için politika ve uygulama” konulu rehber kitapta, bu konuların ele alındığı bir eğitim ortamının güvenli bir ortam olması gerektiğinin altı çiziliyor.³⁷ Bahsi geçen kitapta, eğitim sistemi içinde, dinleri veya

³⁶ Bielefeldt, 2010; Bielefeldt, 2015.

³⁷ Jackson, 2014.

inançları konu alan dersler çerçevesinde benimsenmesi gereken ilkeler ve örnek uygulamalar ön plandadır. Ancak, bu ilkelerin bir bölümü dinlerin veya inançların konu edildiği tüm süreç ve ortamlar bakımından yol göstericidir. Öğrenenlerin kendilerini güvende hissedecekleri bir iklimin sadece sınıfla sınırlı bir ihtiyaç olmadığı, tüm okul ortamı ve okulun çevresindeki toplulukla ilişkisi için de geçerli olduğu rehber kitapta belirtiliyor.

Rehbere göre, öğrenenlerin yargılanma, dalga geçilme ya da dışlanma korkusu olmadan kendilerini ifade edebilmeleri için güvenli bir ortam gerekiyor.

Öğrencilerin inanç ve değerlerine duyarlı bir biçimde din veya inanç çeşitliliğinin ele alınması, öğrenciler arasındaki çeşitliliğin tanınmasına ve kabul edilmesine ek olarak öğrenme ortamında görüşlerin açık ve saygılı biçimde karşılıklı olarak paylaşılabilmesini de gerektiriyor. Öğrencilerin, görüşlerinin öğretmenin ya da akranlarınınkinden farklı olduğu durumlarda da açık paylaşımın mümkün kılınması, bunun için tüm katılımcıların nezaket, duyarlılık, kapsayıcılık ve saygıyla hareket etmesi için ortak kurallar belirlenmesi gerektiği ifade ediliyor. Dinler gibi tartışmalı olabilecek konuların ele alındığı ortamlarda, öğretmenlerin grup içindeki güç ilişkilerinin ve öğrencilerin özellik ve koşullarının farkında olmasının riskleri minimize edeceğine; ayrıca, öğrencilerin yaş ve olgunluk düzeylerinin de dikkate alınması gerektiğine işaret ediliyor.³⁸

Rehber kitap, dinler hakkında eğitimin parçası olarak okulların yakın çevrelerindeki farklı din ya da inanç gruplarıyla eğitim amaçlı temaslarında dikkat edilmesi gereken bazı noktalara da dikkat çekiyor. Bu gruplardan temsilcilerin dinler hakkında eğitim çerçevesinde (ör. okula konuk olup seminer vererek) “kaynak kişi” olarak hareket ettiği ya da öğrencilerin farklı toplulukları, ibadet mekanlarını ziyaret ettiği durumlarda da güvenli ortam ilkesinin geçerli olduğunun altı çiziliyor. Ayrıca, her türlü okul dışı etkinlikte olduğu gibi, ebeveynlerden izin alınması ve ebeveynlerin bilgilendirilmesi gerektiği, ayrıca okul dışı ziyaretler söz konusu olduğunda öğrencilerin bireysel özellik ve koşullarına duyarlılık gösterilmesi gerektiği ifade ediliyor.

Ek olarak, din ya da inanç gruplarından/ kuruluşlarından temsilcilerin öğretmenlerin yerini almaması gerektiği; bu tür etkinliklerde öğretmenlerin/ okulun rol ve sorumluluklarının arasında öğrencilerin din veya inanç çeşitliliğinin dikkate alınmasının da olduğu rehber kitapta vurgulanıyor.³⁹

38 Jackson, 2014.

39 A.g.e.

3. Türkiye’de Eğitimde Çoğulculuğa, Çocuğun Din veya İnanç Özgürlüğüne İlişkin Güncel Konular

Türkiye’de eğitimde inançsızlık da dahil olmak üzere farklı inançlar ve dinler açısından çoğulculuğun teşvik edilmesi, ilgili evrensel çocuk hakları ile insan hakları norm ve standartlarıyla uyumun sağlanması önemli sorun alanları olarak geçerliliklerini koruyor.⁴⁰ İlgili tartışmaların ve çalışmaların önemli bölümü, 4-12. sınıf öğrencilerine zorunlu ders olarak sunulan DKAB dersleri ekseninde gerçekleşiyor. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) 2007 tarihli Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye davası ile 2014 tarihli Mansur Yaçın ve Diğerleri/Türkiye davası kararları⁴¹ sonrasında öğretim programları ve ders kitaplarında yapılan kimi olumlu değişikliklere rağmen, söz konusu dersler halen tam anlamıyla “dinler hakkında eğitim” niteliği taşıyor ve “din eğitimi” unsurları barındırmaya devam ediyor.⁴²

Dinler hakkında eğitim	Din eğitimi
<i>“Dünyada etkili olmuş din ve inanç gelenekleri hakkında temel bilgileri, tarihlerini, inanç ve ibadet esaslarını, kültür, dil, edebiyat ve sanat hayatına etkilerini ve tüm bu konularla ilgili tartışmaları içeren, tüm dinlere ve inanç biçimlerine eşit mesafede duran ve dini sosyal bilimsel bir olgu olarak değerlendiren dersler.”</i>	<i>“Belirli bir din ya da inanca açık ya da örtük referanslarla, o dinin inanç esaslarını ve ibadetlerini benimsetmeyi amaçlayan, diğer dinlere de bu dinin bakış açısıyla yaklaşan dersler.”</i>

Kaynak: ERG, 2011, s. 17

Konuya ilişkin uluslararası insan hakları belgelerindeki ilgili düzenlemeler ve içtihat, tarafsızlık, nesnellik ve çoğulculuk ilkelerini gözetmeyen bir din dersinin zorunlu olarak sunulamayacağını; bu tür bir ders zorunlu olarak sunulduğu takdirde ayrımcılık doğurmayan bir muafiyet mekanizması oluşturulması gerektiğini belirtiyor.⁴³ Türkiye’de sadece dini aidiyetlerini belgeleyebilen Hristiyan ve Yahudi öğrencilerin yararlanabildiği, ayrıca

40 Her ne kadar bu raporda ayrıntılı olarak ele alınmasa da ilgili sorun alanlarından biri, Türkiye’nin, tarafı olduğu ve çocuk haklarını ve/veya eğitim hakkını güvence altına alan sözleşmelere koyduğu, azınlık haklarını ve bu bağlamda azınlıkların eğitim hakkını sınırlayan çekincelerdir. Türkiye, ÇHS’nin 17 (bilgi ve belgeye erişim hakkı), 29 (eğitimin amaçları) ve 30. (azınlıklara ve yerli halklara mensup çocukların hakları) maddelerini T.C. Anayasası ve Lozan Antlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutmuştur. Benzer bir çekince MSHUS’un azınlıkların korunmasına ilişkin 27. maddesi için de geçerlidir. Türkiye, ESKHUS’un eğitim hakkını düzenleyen 13. maddesinin 3 ve 4. paragraflarını Anayasa’nın 3, 14, ve 42. maddeleri çerçevesinde uygulama hakkını saklı tutmuştur. Bu maddeler, sırasıyla, “Devletin bütünlüğü, resmî dili, bayrağı, millî marşı ve başkenti”, “Temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması” ve “Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi” maddeleridir. Çekincelerin eğitim hakkı bakımından etkilerini ayrıntılı biçimde değerlendiren çalışmalar için bkz. Gül, 2009; Kaya, 2009.

41 Her iki davada da AİHM Türkiye’nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 1 No’lu Protokolü’nün 2. maddesini ihlal ettiğine karar vermiştir. Bu kararların uygulanması, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nce 2019 yılında “nitelikli izleme” kapsamına alınmıştır. İzleme kapsamında Eylül 2020’de Norveç Helsinki Komitesi İnanç Özgürlüğü Girişimi ve Ekim 2020’de Alevi Düşünce Ocağı tarafından sunulan bildirimlere Türkiye Aralık 2020’de yanıt vermiştir. Türkiye yanıtında, DKAB dersinin yeni öğretim programının ve ders kitaplarının hazırlık süreçlerine ilişkin bilgi vermiş, dersin Toledo Kılavuz İlkeleri ile uyumlu olduğunu öne sürmüştür. İlgili AİHM kararları, kararların icrasına yönelik Türkiye’nin sunduğu eylem planları, STÖlerin ve hükümetin bildirimleri vb. önemli belgeler için bkz. [https://hudoc.exec.coe.int/eng#{"EXECIdentifier":\["DH-DD\(2020\)963E"\]}](https://hudoc.exec.coe.int/eng#{)

42 ERG, 2017b; İnanç Özgürlüğü Girişimi, 2019; Yıldırım, 2021.

43 ERG, 2011.

çocuğun dinini ya da inancını açıklamasını gerektiren muafiyet uygulaması ise insan hakları normlarına öngörülen ölçütleri karşılamıyor.⁴⁴ “Eğitimde din ve vicdan özgürlüğünün korunması için, din eğitimiyle ilgili bulunan anayasal zorunluluğun kaldırılması, eğer DKAB dersinin zorunlu statüsü devam edecek ise de ‘inançsızlık da dahil olmak üzere farklı mezhepler, dinler ve inançların birlikte karşılıklı anlayış ve saygı temelinde yaşamasına katkıda bulunabilecek bir ders’ olarak tasarlanması ve ‘ayrımcılık yaratmayan ve damgalanmaya yol açmayacak bir muafiyet mekanizmasının’ kurulması” gerekiyor.⁴⁵

Zorunlu eğitimin süresi ve yapısına ek olarak içeriğinde de çeşitli değişiklikler yapan 2012 tarihli 6287 sayılı yasayla, Hz. Muhammed’in Hayatı, Temel Dini Bilgiler (İslam) ve Kuran’-ı Kerim dersleri ortaokullarda ve liselerde “Din, Ahlak ve Değerler” alanında seçmeli ders olarak sunulmaya başlandı. Seçmeli din dersleriyle ilgili dile getirilen başlıca sorunlar, farklı dinler ya da dünya görüşlerine ilişkin seçmeli derslerin bulunmaması, anılan derslerin öğrenciler ile velilerin isteği dışında zorunlu olarak sunulması,⁴⁶ ders içeriklerinde kapsayıcılık, doktrinsel olmama, yansızlık ilkelerine ters düşen unsurlar bulunmasıdır.⁴⁷

Eğitimde çocuğun din veya inanç özgürlüğü ile farklı dinler ve inançlar bakımından çoğulculuk, sadece zorunlu veya seçmeli din dersleriyle sınırlı bir tartışma konusu değildir. Din eğitimi unsurları ve/veya çoğulculuğa ters düşen söylem ve uygulamalar okul yaşamının farklı alanlarında⁴⁸ ve başka derslerde de ortaya çıkabiliyor.

Ders kitaplarında demokratik değerlerin ve demokratik vatandaşlığın nasıl ele alındığına ilişkin güncel çalışmalarında Aratemür Çimen ve Bayhan (2019b) saptamalarını şu şekilde özetliyor: “Evrensel kültür ve değerler yerine milli kültür ve milli değerler vurgusu ile ulusal kimlik, özcü bir yaklaşımla Türklük ve Sünni-İslam temel alınarak tanımlanıyor. Toplum homojen bir yapı olarak nitelendirilirken milli birlik ve beraberlik, çeşitliliğe, çoğulculuğa ve farklılıklara kapalı bir şekilde sıkça vurgulanan bir ideal olarak karşımıza çıkıyor.”⁴⁹ Aynı incelemede, yazarlar, gayrimüslim azınlık karşıtı söylemlerin varlığına ve İslam dininin belirli pratiklerinin toplumdaki tüm kesimlerce uygulandığına ilişkin genellemelere de dikkati çekiyor. Yazarların sekülerizm ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dair yürüttüğü ders kitapları incelemesinde ise 2018-19 eğitim-öğretim yılında yenilenen kitaplarda dini içerikli söylemlerde önceki yıla göre artış gözlemlendiği raporlanıyor.⁵⁰

44 İnanç Özgürlüğü Girişimi, 2019; Yıldırım, 2021. Ayrıca, BM İnsan Hakları Komitesi ve AİHM, ayrımcılık yaratmayan bir muafiyet mekanizması için şu ilkelere işaret ediyor: “Çocuklar ve ebeveynlerinin isteklerine uygun alternatifler sunulur. Çocuklar ya da ebeveynler dersten muaf olma gerekçelerini açıklamak zorunda bırakılmaz. Dersten muaf olmak için kimse dinini ya da felsefi görüşünü açıklamak zorunda bırakılmaz. Öğrencilerin dersi boş geçirmemeleri, başka bir derse yönlendirilmeleri sağlanır.” (ERG, 2011, s. 13)

45 ERG, 2017b, s.3-4.

46 İnanç Özgürlüğü Girişimi, 2019.

47 Çınar, 2021.

48 Bkz. İnanç Özgürlüğü Girişimi (2019) raporunun “Okullarda Dini Uygulamalar” başlıklı bölümü.

49 Aratemür Çimen ve Bayhan, 2019b.

50 Aratemür Çimen ve Bayhan, 2019a.

Ders kitaplarında yansımaları görülen bu anlayış, çeşitli mevzuat ve politika belgelerinde de sıkça yer bulan ve bu rapor kapsamında incelenen protokollerde ve etkinliklerde atıf yapılan “millî ve manevî değerlerimiz” vurgusundan bağımsız değildir. Başta Millî Eğitim Temel Kanunu olmak üzere eğitime ilişkin mevzuatın, Çocuk Hakları Sözleşmesi ve diğer ilgili uluslararası normlar ve standartlar ışığında gözden geçirilmesi ihtiyacı sürüyor.⁵¹

Yukarıda anılan konularla da ilişkili olan ve son yıllarda sıkça gündeme gelen “değerler eğitimi”, bu raporda incelenen protokollerin önemli bir bölümünün ana odağını oluşturan ya da temel bileşenlerinden biri olan bir alandır. Değerler eğitimi, çocuk gelişimi için önem atfedilen ve kapsadığı değerler ile içerdiği yöntemler bakımından uygulamaları çeşitlilik barındıran bir alandır. Değerler eğitimi kapsamında ele alınacak değerlerin evrensel olarak kabul edilir olması, bireylerin ve toplumların uyum içerisinde yaşamasında etkili olması beklenir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde gerçekleştirilen araştırmalarda “değerler eğitimi” bu bağlamda tanımlanır.⁵² Eğitim sistemleri de farklı uygulamalarıyla çocukların belirtilen özelliklerdeki değerleri benimsemelerinde önemli role sahiptir.

Türkiye’de “değerler eğitimi” bu adla ilk kez 2010 yılında dönemin Millî Eğitim Bakanı tarafından yayımlanan genelgeyle uygulamaya geçirilmiştir.⁵³ Aynı yıl toplanan 18. Millî Eğitim Şûrası’na ait kararlarda değerler eğitiminin, eğitimin her kademesinde tüm dersler ve okul kültürü içerisinde yer verilmesi gereken bir konu olduğu belirtilmiş; bu konuda öğretmen, yönetici, öğrenci, aile ve çevrenin işbirliğinin sağlanması tavsiye edilmiştir.⁵⁴

MEB tarafından yayımlanan ve dayanakları arasında 18. Millî Eğitim Şûrası kararları da bulunan değerler eğitimine ilişkin yönergede belirlenen değerlerin sevgi, sorumluluk, saygı, hoşgörü, duyarlılık, özgüven, empati, adil olma, cesaret, liderlik, nazik olmak, dostluk, yardımlaşma, dayanışma, temizlik, doğruluk, dürüstlük, aile birliğine önem verme, bağımsız ve özgür düşünebilme, iyimserlik, estetik duyguların geliştirilmesi, misafirperverlik, vatanseverlik, iyilik yapmak, çalışkanlık, paylaşımcı olmak, şefkat, merhamet, selamlaşma, alçakgönüllülük, kültürel mirasa sahip çıkmak, fedakarlık olduğu belirtiliyor.⁵⁵ Sıralanan bu değerler bağlamında yapılacak eğitimin içeriği illerde kurulan komisyonların yetkisine bırakılmıştır. İl millî eğitim müdürlüklerinin yayımladıkları yönergeler doğrultusunda kurulan komisyonlar yıl boyunca işlenecek değerleri ve bu değerlere ilişkin eğitimlerin uygulanacağı takvimi belirleyip örnek programları okullara iletilmişlerdir. Okullar da örnek programlara uygun olarak kendi planlamalarını uygulamaya geçirmişlerdir.⁵⁶

15 Temmuz 2014 tarihinde MEB HBÖGM’nin Hizmet Vakfı ile imzaladığı işbirliği protokolüyle beraber değerler eğitimi uygulamalarında çeşitli vakıf ve dernekler aktif rol almaya başlamıştır.⁵⁷ Protokolün “Giriş” bölümünde “yetişen neslin millî, ahlakî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, va-

51 İlgili saptamalar ve öneriler için bkz. ERG, 2017a.

52 AÇEV ve ERG, 2016.

53 MEB TTKB, 2010b.

54 MEB TTKB, 2010a. İlgili şûraya ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. ERG (2010).

55 13.10.2014 tarih ve 4529464 sayılı Değerler Eğitimi Yönergesi’nden aktaran Gençkal Eroler, 2019.

56 Gençkal Eroler, 2019.

57 MEB HBÖGM’nin Hizmet Vakfı ile imzaladığı protokolün içeriğine dair ayrıntılı bilgi raporun dördüncü bölümünde yer alıyor.

tanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan bireyler olarak yetişmesi”nin öneminden bahsediliyor. Protokolün gerekçesi olarak “çocuklarımızın zihinlerini bilgiyle doldurarak öğrenim yaparken gönüllerini de sevgiyle donatıp onların âhlaklı birer fert olarak yetişmeleri için eğitim kurumlarımızda Değerler Eğitimi çalışmasının oldukça önem arz ettiği”nin görülmesi belirtiliyor. Bu doğrultuda protokolle MEB’e bağlı örgün ve yaygın eğitim kurumlarında değerler eğitimi seminerleri verilmesi amaçlanıyor.

Protokol kapsamında MEB HBÖGM tarafından hazırlanan Değerler Eğitimi seminerlerinin konularını içeren kitapçık, 13 Ekim 2014 tarihinde valiliklere gönderilmiştir. Kitapçıkta yer alan değerlerin, dini karakterli olduğu ve hadis, ayet, vb. İslam dini referanslarıyla anıldığı ifade ediliyor.⁵⁸ Kitapçıkta yer aldığı belirtilen başlıklar sunulan değerlere ilişkin fikir verebilir: “Ramazan ayı ve oruç”, “Hastalık ve musibetin anlamı”, “Bir hayat gerçeği: ölüm ve ötesi”, “Peygamber sevgisi”.⁵⁹ Bu protokol sonrasında MEB çeşitli dernek ve vakıflarla farklı seviyelerde değerler eğitimi konu alan protokoller yapmaya devam etmiştir.

MEB’in 18 Temmuz 2017 tarihli basın açıklamasında değerler eğitiminin daha sistemli olarak tüm kademelerde eğitim sistemine dâhil edileceği belirtilmiştir.⁶⁰ Bu açıklamaya uygun olarak, 2017-18 eğitim-öğretim yılında uygulanmaya başlanan yeni öğretim programlarının temel vurgusu “millî ve manevî değerleri kazandırmak” olarak ifade edilmiştir. Bir önceki öğretim programlarının temel vurgusu “beceri kazandırmak” olarak belirtilmişti.⁶¹ Öğretim programlarında öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerler, adalet, dostluk, dürüstlük, özdenetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik olmak üzere on başlık altında sıralanmıştır.⁶²

23 Ekim 2018’de açıklanan *2023 Eğitim Vizyonu*’nda belgenin eğitim yaklaşımı açıklanırken “Millî, ahlaki, insani, manevî ve kültürel değerlerimizi çocukların yaşantılarında inşa etmelerini sağlamayı bu yaklaşımımızın özü olarak değerlendiriyoruz.” ifadesine yer veriliyor.⁶³ Ayrıca öğrencilerin kazanımlarının tek başına beceri odaklı olmasının yetmeyeceği, “insana ait evrensel, yerel, maddî, manevî, mesleki, ahlaki ve millî tüm değerleri kapsayan ve kuşatan bir olgunlaşma, gelişme, ilerleme, değişim ve ahlak güzelliği”nin öğrenciler için gerekli olduğu savunuluyor.⁶⁴ Bakan Ziya Selçuk’un açıklamaları da bu yaklaşımı destekler yöndedir: “Sınavla ilgili çalışmalar ne kadar tek odak haline dönerse aslında çocukların değer sistemi de o kadar zarar görmüş oluyor. Sonra da müfredat oluşturuyoruz; 'Çocuklara değer eğitimi vereceğiz' Hayatın içinde verme, 'kal' üzerinden değil 'hal' üzerinden verme, yaşamın kendi doğrultusunda bir eğitim verme ihtiyacımız var.”⁶⁵

Bu bölümde anılan farklı içerikler, uygulamalar ve açıklamalar bir arada değerlendirildiğinde, değerler eğitiminin içi farklı şekillerde doldurulan bir uygulama alanı olduğu söylenebilir. “Millî ve manevî” değerler ve/veya dini değerler ön plana çıkabildiği gibi evrensel değerlerin ve/veya yaşam becerilerinin vurgulandığı açıklamalara da rastlanıyor.

58 Gençkal Eroler, 2019. Söz konusu kitapçığa ulaşamadım.

59 Gençkal Eroler, 2019. Söz konusu kitapçığa ulaşamadım.

60 MEB, 18 Temmuz 2017.

61 Diker Coşkun, 2017.

62 ERC, 2017a.

63 MEB, 2018.

64 A.g.e.

65 Bianet, 29 Ocak 2020.

Özetle, bu rapor kapsamında incelenen protokoller ve bunlar aracılığıyla öğrencilere yönelik düzenlenen etkinlikler, Türkiye’de halihazırda tartışmalı bir alan olan din ve eğitim alanına, özellikle çoğulculuk, din veya inanç özgürlüğü ve çocuk hakları bakımından incelenmesi gereken yeni bir boyut eklemiştir.

4. Çeşitli Vakıf ve Dernekler ile İşbirliği Protokolleri Aracılığıyla Yürütülen Müfredat Dışı Etkinlikler

Raporun bu bölümünde MEB'in çeşitli vakıf ve derneklerle imzaladığı işbirliği protokolleri inceleniyor. İlk olarak, işbirliği protokollerine nasıl erişildiği ve rapor kapsamında incelenen protokollerin hangi ölçütler doğrultusunda belirlendiği açıklanıyor. İncelenen protokollere ilişkin genel bilgiler Tablo 1'de sunuluyor. İşbirliği protokollerinin dayanakları, ilgili mevzuatla beraber açıklanıyor ve protokollerin yapısı incelenen protokollerden örneklerle betimleniyor.

Bölümün devamında, protokoller kapsamında yapılması planlanan etkinliklere dair protokol metinlerinden elde edilen bilgiler, internet taramasından edinilen bilgiler dahil edilerek sunuluyor. Protokollerin işleyişinin anlatıldığı bu bölüm sonrasında, milletvekillerinin işbirliği protokollerine ilişkin soru önergelerine ve bu soru önergelerine verilen cevaplara yer veriliyor. Son olarak, rapor kapsamında incelenen protokoller hakkındaki dava süreçleri ve alınan kararlar özetleniyor.

MEB'in özel ve resmi kurum ve kuruluşlar ile STÖ'ler ile gerçekleştirdiği protokollerin veya gerçekleştirilen protokollere ilişkin bilgilerin toplu olarak yer aldığı bir kaynak bulunmuyor.

MEB'e bağlı genel müdürlüklerin internet sayfalarında ise yapılan protokollerin erişilebilirliğine ilişkin farklı uygulamalar olduğu görülüyor. Örneğin, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü'nün (MTEGM) internet sayfasında yapılan protokollerin tam listesine ulaşılabilir.⁶⁶ Ancak protokol metinleri internet sayfasında yer almıyor. MEB Temel Eğitim Genel Müdürlüğü (TEGM) ve MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğü'nün (OGM) internet sayfalarında ise yalnızca "Haberler" ve "Duyurular" bölümlerinde protokollere ilişkin farklı düzeylerde bilgi verildiği görülüyor.

Rapor kapsamında incelenen protokollerin önemli bir bölümüne, raporun hazırlık sürecinde Aralık 2019 - Haziran 2020 tarihleri arasında MEB HBÖGM'nin internet sayfasından ulaşıldı. Ancak, Aralık 2020'de MEB HBÖGM'ün gerçekleştirdiği protokollere artık internet sayfasından erişilemediği tespit edildi. Sayfanın protokollere ayrılan bölümünün güncel halinde işbirliği protokollerine ilişkin yalnızca genel bilgiler sunuluyor.⁶⁷ Raporun hazırlık sürecinde protokollere erişmek için kullanılan bir diğer yöntem medya taramasıdır. Medyada yer alan bilgiler üzerinden protokol yapılan kurumların internet sayfaları tarandı. Bazı kurumların protokol metinlerine internet sayfalarında yer verdiği görüldü.

Bu sürecin sonunda MEB'in, MEB HBÖGM'nin, MEB OGM'nin veya MEB DÖGM'nin imzaladığı 21 işbirliği protokolü metnine ulaşıldı. Erişilen 21 işbirliği protokolünün tamamının içeriği taranıp rapor kapsamında incelenecek protokoller belirlendi. Protokoller taranırken öncelikle protokollerin içerdiği etkinliklerin örgün eğitimdeki öğrencilere yönelik

⁶⁶ Bkz. MEB MTEGM, t.y.

⁶⁷ Bkz. MEB HBÖGM, 9 Ekim 2020.

olması göz önünde bulunduruldu. Ayrıca protokollerin amaç bölümünde “değerler eğitimi” vurgusunun yapılması veya dini içerikli sosyal, eğitsel, kültürel vb. etkinlikler içermesi dik-kate alındı. Planlanan sosyal, eğitsel, kültürel vb. etkinlikler hakkında detaylı bilgi verilme-yen protokollere ilişkin basın taraması yapılarak ve protokol imzalanan kurumların internet sayfalarından misyonları, vizyonları, değerleri, çalışma alanları incelenerek daha ayrıntılı bilgiye ulaşıldı. Bu kriterlerin incelenmesi sonrasında raporun kapsamına uygun olmadığı düşünölen protokoller dışarıda bırakıldı ve çalışma seçölen 11 protokol temelinde ilerletildi.⁶⁸

Tablo 1. Rapor kapsamında incelenen protokoller

Protokolün Adı	Protokol Tarihi	Protokol Süresi ⁶⁹	Protokol İmzalanan Kurum	Protokole ilişkin Yargı Süreci ⁷⁰
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı ile Hizmet Vakfı Arasında Değerler Eğitimi Verilmesine İlişkin İş Birliği Protokolü	15.07.2014 17.07.2017 (3 yıllık protokol uzatma talebi)	3 Yıl	Hizmet Vakfı	Protokol kapsamında yer alan etkinliklerin örgün eğitim kurumlarına yönelik kısmına dair durdurma istemi kabul edildi. Yaygın eğitim kurumlarına yönelik kısmına dair durdurma istemi reddedildi.
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile Hayrât Vakfı Arasında Osmanlı Türkçesi Eğitimi ve Kur'an-ı Kerim Okuma, Anlama ve Yorumlama Eğitimleri Düzenlenmesine Yönelik İş Birliği Protokolü	23.07.2014	5 Yıl	Hayrât Vakfı	Protokole ilişkin bir davaya rastlanmadı.
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı (TÜRGEV) Arasında Öğrencilere Yönelik Sosyal Kültürel, Spor-tif; Mesleki ve Teknik Kurslar Düzenlenmesine İlişkin İş Birliği Belgesi	06.11.2015 05.11.2018 tarih ve 21009541 sayılı (1 yıllık) uzatma yazısı	3 Yıl	TÜRGEV	Protokole ilişkin bir davaya rastlanmadı.

68 Tablo 1’de sunulan liste, raporun konusuyla ilgili olabilecek protokollerin tamamını içermiyor olabilir. Özellikle, il ve ilçe düzeyinde imzalanan protokollere erişim sınırlı olduğundan, bu rapor kapsamında erişilemeyen, benzer nitelikte protokollerin olduğu tahmin ediliyor.

69 2020 yılında süresi sona ermiş protokoller hakkında uzatma talebi olup olmadığına ya da uzatma kararı alınıp alınmadığına ilişkin bilgi ya da belgeye rastlanmamıştır. Ek olarak, yargıya taşınmış ve yürütmesi örgün eğitim yönünden durdurulmuş protokollerin nasıl devam ettiğine ilişkin bilgi ya da belgeye rastlanmamıştır. Dolayısıyla raporda, süresi dolan ya da örgün eğitim dışında devam eden protokollerin güncel durumuna ilişkin bir değerlendirilmeden kaçınılmıştır.

70 Tabloda ilgili dava kararına yer verilmemesi, protokollerin yargıya taşınmadığı, süren ya da sonuçlanan davalar olmadığı anlamına gelmiyor. Bu rapor kapsamında erişilemeyen ve devam eden davalar olabilir.

Protokolün Adı	Protokol Tarihi	Protokol Süresi ⁶⁹	Protokol İmzalanan Kurum	Protokole ilişkin Yargı Süreci ⁷⁰
Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ve Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA) Arasında Değerler Eğitimi ve Sosyal Etkinlikler Yapılmasına Dair İş Birliği Protokolü	22.12.2016	5 Yıl	TÜGVA	Protokol kapsamında yer alan etkinliklerin MEB'e bağlı resmi ve özel temel eğitim ve ortaöğretim kurumlarına yönelik kısmına durdurma istemi kabul edildi. İmam hatip ortaokullarına yönelik kısmına dair işlemin durdurma istemi reddedildi.
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA) Arasında Eğitim ve Sosyal Etkinlikler Yapılmasına Dair İş Birliği Protokolü	06.06.2017 11.12.2019 tarih ve 38552587 sayılı (5 yıllık) uzatma talebi	5 Yıl	TÜGVA	Protokole ilişkin bir davaya rastlanmadı.
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile İlim Yayma Cemiyeti Arasında Öğrencilere Yönelik Sosyal, Kültürel, Sportif Etkinlikler ile Mesleki ve Teknik Kurslar Düzenlenmesine Dair İş Birliği Protokolü	03.07.2017	3 Yıl	İlim Yayma Cemiyeti	Protokole ilişkin bir davaya rastlanmadı.
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı ile Ensar Vakfı Arasında Çeşitli Eğitim, Seminer ve Sosyal Etkinlikler Düzenlenmesine Dair İşbirliği Protokolü	24.07.2017	5 Yıl	Ensar Vakfı	Protokol kapsamında yer alan etkinliklerin örgün eğitim kurumlarına yönelik kısmına dair durdurma istemi kabul edildi. Yaygın eğitim kurumlarına yönelik kısmına dair durdurma istemi reddedildi.

Çeşitli Vakıf ve Dernekler ile İşbirliği Protokolleri Aracılığıyla Yürütülen Müfredat Dışı Etkinlikler
EĞİTİMDE ÇOĞULCULUK VE ÇOCUĞUN DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN BİR İNCELEME

Protokolün Adı	Protokol Tarihi	Protokol Süresi ⁶⁹	Protokol İmzalanan Kurum	Protokole ilişkin Yargı Süreci ⁷⁰
Millî Eğitim Bakanlığı Orta-öğretim Genel Müdürlüğü ile Hayrât Vakfı Arasında Eğitimde İşbirliği Protokolü	15.02.2018	2 Yıl	Hayrât Vakfı	Protokole ilişkin bir davaya rastlanmadı.
Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile Ensar Vakfı Antalya Şube Başkanlığı arasında imzalanan Değerler Eğitimi Faaliyetleri Protokolü	01.10.2018	1 Yıl	Ensar Vakfı Antalya Şube Başkanlığı	Protokolün iptaline ve yürütmenin durdurulmasına karar verildi.
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı ile Hayrât Vakfı Arasında Eğitimde İş Birliği Protokolü	27.08.2019	3 Yıl	Hayrât Vakfı	Protokole ilişkin bir davaya rastlanmadı.
Siverek İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ile Siverek Öğrenci Derneği Arasında Yapılan İşbirliği Protokolü	07.10.2019	1 Yıl	Siverek Öğrenci Derneği	Protokolün iptaline ve yürütmenin durdurulmasına karar verildi.

4.1. Protokollerin Dayanakları, Tarafları, Yapısı ve Kapsamı

4.1.1. Protokollerin Dayanakları

MEVZUATTA İŞBİRLİĞİ PROTOKOLLERİNE İLİŞKİN BAŞLICA DÜZENLEMELER

Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği⁷¹

İşbirliği ve protokoller

MADDE 212- (1) Okullarda; öğretim programlarının geliştirilmesi, öğretmenlerin hizmetçi eğitimleri, eğitim ortamlarının iyileştirilmesi, üretimin artırılması, seminer ve projelerin nitelik yönünden geliştirilmesi ve benzeri çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla yükseköğretim kurumları, il müdürlükleri, belediyeler, işletmeler, sivil toplum kuruluşları, spor kulüpleri ile diğer resmî ve özel kurum veya kuruluşlarla işbirliği yapılarak her türlü araç-gereç, öğretim elemanı ve diğer imkânlardan yararlanılması için gerekli tedbirler alınır. Bununla ilgili çalışmalar için ilgili kurum, kuruluş ve diğer paydaşlarla protokol düzenlenebilir.

(Mülga) Millî Eğitim Bakanlığı Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği⁷²

Kursların iş birliği ile düzenlenmesi

MADDE 26 - (1) Mesleki ve teknik, sosyal ve kültürel alanlarda meydana gelen gelişmeler doğrultusunda kaynakları birleştirmek, eğitimde kaliteyi yükseltmek, istihdam kolaylığı ve katılımcılara sosyal yararlar sağlamak amacıyla gerektiğinde çeşitli örgün eğitim-öğretim kurumlarına ait binalarda ve programların özelliğine göre atölye ve laboratuvar gibi eğitim ortamlarında, özel ve resmî kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapılarak da kurslar düzenlenebilir.

(2) Özel, resmî kurum ve kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yaparak il genelinde düzenlenecek kurslar için il millî eğitim müdürlüğüne; bir merkez ile iş birliğinde yerel olarak düzenlenecek kurslar için merkez müdürlüğüne protokoller hazırlanıp uygulanabilir. Merkez müdürlükleri tarafından imzalanan protokoller, millî eğitim müdürünün onayı ile geçerlilik kazanır. Ülke genelinde diğer Bakanlık ve ilgili kurum veya kuruluşlar arasındaki uygulamalar için Bakanlıkça protokol düzenlenir.

Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği⁷³

İş birliği kapsamında kurslar düzenlenmesi

MADDE 57 - (1) Kişisel, sosyal ve istihdam ile ilişkili bir yaklaşımla bireylerin bilgi, beceri ve yeterliliklerini geliştirmek amacıyla hayat boyu öğrenme faaliyetlerine katkı sağlamak, kalite ve verimliliği arttırmak, hizmet tekrarını önlemek, kaynakları birleştirmek yoluyla diğer resmî ve özel kurum/kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapılarak kurumlarca kurslar düzenlenebilir.

(2) Özel, resmî kurum/kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yaparak il/ilçe genelinde düzenlenecek faaliyetler için millî eğitim müdürlüğüne, ülke genelinde diğer Bakanlık ve ilgili kurum veya kuruluşlar arasındaki faaliyetler için Genel Müdürlük veya Bakanlıkça iş birliği belgesi düzenlenir.

Rapor kapsamında incelenen işbirliği protokollerinin Bakanlığın hazırladığı yönerge ile uyumlu biçimde hazırlandığı görülüyor. MEB HBÖGM'nin internet sitesinde 27 Mart

71 18812 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği 07.09.2013 tarihli ve 28758 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

72 21.05.2010 tarihli ve 27587 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan yönetmelik, 11.04.2018 tarihli ve 30388 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği ile yürürlükten kaldırılmıştır.

73 Yönetmelik 11.04.2018 tarihli ve 30388 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

2020 tarihinde erişilen MEB HBÖGM İş Birliği Çalışmaları Yönergesi'nde protokollerin usul ve esasları tanımlanıyor, belgelerin hazırlanmasından izleme değerlendirme aşamasına kadar olan süreçlere ilişkin bir çerçeve sunuluyor. Yönergenin Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname,⁷⁴ (mülga) Millî Eğitim Bakanlığı Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği, Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği, (mülga) Halk Eğitimi Faaliyetlerinin Uygulanmasına Dair Yönerge⁷⁵ ve 2007/17 sayılı Başbakanlık Genelgesine⁷⁶ dayanarak hazırlandığı belirtiliyor. 23 Haziran 2015 tarihinde yürürlüğe giren İş Birliği Çalışmaları Yönergesi 06.05.2020 tarih ve 6799366 sayılı Bakan Makam Oluru ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yönerge yürürlükten kalktıktan sonra MEB HBÖGM bünyesinde işbirliği protokollerini bu ayrıntıda düzenleyen yeni bir mevzuata rastlanmamıştır. Bununla birlikte, protokoller ve protokoller kapsamında düzenlenen sosyal etkinlikler için geçerli olabileceği düşünülen iki önemli ve görece yeni düzenleme vardır. Ocak 2020'de yürürlüğe giren Millî Eğitim Bakanlığı Sosyal Etkinlik İzinleri Yönergesi'nde,⁷⁷ bu yönergenin Bakanlığa bağlı her tür ve derecedeki eğitim kurumlarında gerçekleştirilecek sosyal etkinliklere dayanak sağlayacağı belirtiliyor. Buna ek olarak, 12 Eylül 2019 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği'nde de değişiklikler yapılmıştır.⁷⁸ Yapılan eklemeye "kamu kurum ve kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri tarafından eğitim kurumlarında yapılacak etkinlikler" yönetmeliğin kapsamına dahil edilmiştir. Belirtilen değişiklikler sonrasında imzalanan protokollere erişim sağlanamadığı için ilgili değişikliklerin protokollere nasıl yansdığına yönelik bir değerlendirme henüz yapılamıyor.

MEB HBÖGM İş Birliği Çalışmaları Yönergesi'nin yedi eki bulunuyor. Eklerden biri olan İş Birliği Başvuru Formu'nda, başvuran kurumun genel bilgileri, yapılacak faaliyetlerin listesi, hedef kitle, ulaşılmak istenen kişi sayısı isteniyor. Ayrıca MEB kurumlarından beklenen aynı katkının da belirtilmesi isteniyor. İş Birliği Ön Değerlendirme Formu'nda ise sunulan evraklarda eksiklik olup olmadığına, işbirliği konusuna, işbirliğinin olumlu ve olumsuz yanlarına, performans göstergelerine yönelik bilgiler yer alıyor. Ancak, formda değerlendirmeye kaynak oluşturacak herhangi bir ölçüt sunulmuyor. Ekler arasında genel müdürlükler ile il ve ilçe millî eğitim müdürlükleri için ayrı olmak üzere iki adet işbirliği belgesi örneği de bulunuyor. Diğer üç belge ise İş Birliği Belgesi Teslim Tutanağı, Yönerge Kütük Defteri ve MEB HBÖGM İş Birliği Çalışmaları Kurumsal Görünürlük Kılavuzu'dur.

Bu rapor kapsamında incelenen protokollerin MEB HBÖGM İş Birliği Çalışmaları Yönergesi'nin ekinde verilen işbirliği belgesi örneklerine göre hazırlandığı anlaşılıyor. Buna bağlı olarak, protokoller arasında yapısal olarak kayda değer bir fark bulunmuyor. İşbirliğinin amacına göre eklenen veya çıkarılan maddeler olabiliyor.

74 25.08.2011 tarihli ve 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 02.07.2018 tarihli ve 703 sayılı KHK'nin 22'nci maddesiyle "Özel Barınma Hizmeti Veren Kurumlar ve Bazı Düzenlemeler Hakkında KHK" olarak isimlendirilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığının teşkilat ve görevleri 10.07.2018 tarihli ve 28758 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Kararnamesi altında düzenleniyor.

75 13.05.2011 tarihli ve 2205 Makam Onayı ile yürürlüğe giren yönerge, Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği yürürlükten kaldırılınca uygulanabilirliği kalmadığından, Eylül 2018 tarihli 2732 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlanan karar doğrultusunda yürürlükten kaldırıldı.

76 "Eğitim ve Öğretimde Koordinasyon" konulu genelge 04.07.2007 tarihli ve 26572 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

77 MEB OGM, 2020.

78 Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği, 8 Haziran 2017.

4.1.2. Protokollerin Yapısı

İşbirliği belgesi örneğinde protokollerde yer alması gereken başlıklar ve başlıklar altında açıklanacak bilgiler belirtiliyor. Buna göre protokollerde “Giriş”, “Amaç”, “Kapsam”, “Dayanak”, “Taraflar”, “Kısaltmalar ve Tanımlar”, “Yükümlülük”, “Yürütme” ve “Çeşitli Hükümler” başlıkları yer alıyor. Raporun bu bölümünde kritik başlıkların altında yer alan bilgiler, incelenen protokollerden örneklerle açıklanıyor.

Giriş, Amaç ve Kapsam

Protokolün “Giriş” başlığı altında işbirliğinin gerekçesinin yer alması bekleniyor. Ancak bu başlık incelenen protokollerin her birinde yer almıyor. “Amaç” başlığı altında ise işbirliği kapsamında gerçekleştirilecek etkinliklerin kısaca tanımlanması bekleniyor. Etkinliklerin kapsamına, içeriğine, sayısına dair herhangi bir bilgi yer almıyor. Örneğin, Temmuz 2014 tarihli *Millî Eğitim Bakanlığı ile Hizmet Vakfı Arasında Değerler Eğitimi Verilmesine İlişkin İş Birliği Protokolü*'nün amaç bölümünde “Bu Protokolün amacı, Millî Eğitim Bakanlığı ile Hizmet Vakfı iş birliğinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı örgün ve yaygın eğitim kurumlarında değerler eğitimine dair seminerler vermektir” ifadesi yer alıyor. “Amaç” başlığından sonra gelen “kapsam” başlığında ise yapılacak işbirliğinin kapsamı yerine protokol belgesinin kapsamının sunulduğu görülüyor. Örneğin, kapsam başlığı altında “Bu Protokol, Millî Eğitim Bakanlığı ile Hizmet Vakfı iş birliğinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı örgün ve yaygın eğitim kurumlarında değerler eğitimine dair seminerler verilmesine ilişkin esas ve usulleri kapsamaktadır.” ifadesi bulunuyor.

Dayanak

Protokollerin bir sonraki başlığı olan “dayanak” bölümünde ise işbirliği belgesi hazırlanırken dayanak alınan mevzuat sıralanıyor. Bazı protokollerde ilgili mevzuatın yanı sıra işbirliği yapılan dernek veya vakfın resmi belgeleri de bu bölümde yer alabiliyor. Örneğin, *T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA) Arasında Eğitim ve Sosyal Etkinlikler Yapılmasına Dair İş Birliği Protokolü*'nün dayanakları arasında 02.09.2013 tarihli 22567 sayılı vakıf tüzüğü yer alıyor. Benzer şekilde vakfın MEB DÖGM ile gerçekleştirdiği protokolün dayanakları arasında da vakfın tüzüğüne yer veriliyor. Ensar Vakfı ile imzalanan *Çeşitli Eğitim, Seminer ve Sosyal Etkinlikler Düzenlenmesine Dair İşbirliği Protokolü*'nün dayanakları arasında da vakıf senedi bulunuyor.

İncelenen protokollerde yer alan dayanak mevzuat, her birinde yer alan Millî Eğitim Temel Kanunu başta olmak üzere benzerlik gösteriyor.⁷⁹ Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamesi⁸⁰ de biri dışında tüm protokollerde dayanak olarak belirtiliyor. Etkinliklerin içeriklerine, kapsadıkları eğitim kurumlarının türlerine ve kademelerine göre dayanak gösterilen mevzuatta farklılıklar görülebilir. Protokol kapsamında hedeflenen kademeye göre Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, (mülga) Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği,⁸¹ Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğ-

79 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu, 24.06.1973 tarih ve 14574 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

80 25.08.2011 tarihli ve 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 02.07.2018 tarihli ve 703 sayılı KHK’nin 22’nci maddesiyle “Özel Barınma Hizmeti Veren Kurumlar ve Bazı Düzenlemeler Hakkında KHK” olarak isimlendirilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığının teşkilat ve görevleri 10.07.2018 tarihli ve 28758 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Kararnamesi altında düzenleniyor.

81 08.06.2017 tarihli ve 30090 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği ile yürürlükten kaldırılmıştır.

retim Kurumları Yönetmeliği,⁸² Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği dayanak alınan mevzuat arasında yer alıyor. Bunların yanı sıra MEB HBÖGM'nin taraflar arasında yer aldığı veya yükümlülüklerinin bulunduğu protokollerde, (mülga) Millî Eğitim Bakanlığı Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği, (mülga) Millî Eğitim Bakanlığı Halk Eğitimi Faaliyetlerinin Uygulanmasına Dair Yönerge, Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2010/53 sayılı Genelgesi, Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'nün 06.02.2012 tarihli ve 579 sayılı yazısı dayanak mevzuat arasında yer alıyor. Protokol mesleki eğitime ilişkin etkinlik veya uygulama içeriyorsa, dayanaklar arasında Mesleki Eğitim Kanunu⁸³ bulunuyor. Protokol kapsamında öğretmenler yer alıyorsa, Millî Eğitim Bakanlığı Yönetici ve Öğretmenlerinin Ders ve Ek Ders Saatlerine İlişkin Karar⁸⁴ ve Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği⁸⁵ gibi mevzuat belgelerine de yer veriliyor.

Taraflar

Protokollerin “Taraflar” başlığı altında, protokolü imzalayan MEB birimi veya birimleri ile dernek veya vakıflara yer veriliyor. Burada, tarafların açık adresleri ve iletişim adresleri de yer alıyor.

Ancak taraf olan dernek veya vakfın misyon ve vizyonuna ya da geçmişte yaptığı çalışmalara ilişkin bir bilgi protokollerde yer almıyor. Taraf olan STÖ'lerin hangi kriterlere göre ve hangi süreçler takip edilerek seçildiği bilinmiyor.

MEB'in özel, resmi kurum ve kuruluşlar ile STÖ'ler ile imzaladığı protokollerin genel müdürlükler, il milli eğitim müdürlükleri, ilçe milli eğitim müdürlükleri gibi farklı seviyelerdeki birimlerle gerçekleştirildiği görülüyor. Bununla birlikte Siverek İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü ile Siverek Öğrenci Derneği arasında yapılan işbirliği protokolünün iptali ve yürütmenin durdurulması istemiyle açılan davada; Gaziantep Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesi, ilçe milli eğitim müdürlüklerinin bu kapsamda bir protokolü imzalama yetkisinin bulunmadığına karar veriyor.⁸⁶

Yapılan protokolün tarafları gerçekleştirilecek etkinliklerin kapsamına göre değişiklik gösteriyor. MEB, seçilen on bir protokolün sadece birinde taraf olarak belirtiliyor. Diğerlerindeyse Bakanlığın farklı genel müdürlükleri ve/veya birimleri taraflar arasında anılıyor. Diğer protokollerden birinin MEB OGM, birinin MEB DÖGM, altısının MEB HBÖGM ile yapıldığı görülüyor. İl milli eğitim müdürlüğü ve ilçe milli eğitim müdürlüğü düzeyinde imzalanan birer protokol daha bulunuyor. Protokol kapsamında yapılacak etkinliklerde taraf olmasa da yükümlü olarak yer alan birimler de olabiliyor. Örneğin, protokol kapsamında yurtdışında yapılacak etkinlikler olduğunda, protokolün tarafı olmayan MEB Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü (ABDİGM) ile MEB Yükseköğretim ve Yurtdışı Eğitim Genel Müdürlüğü'nün (YYDEGM) yükümlülükleri olabiliyor.

82 19942 sayılı yönetmelik, 26.07.2014 tarihli ve 29072 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

83 3308 sayılı Kanun 19.06.1986 tarihli ve 19139 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

84 Karar, 16.12.2006 tarihli ve 26378 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

85 20694 sayılı yönetmelik, 17.04.2015 tarihli ve 29329 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

86 Gaziantep Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesininin 12.03.2020 tarihli Y.D İtiraz No: 2020/179 sayılı kararı.

İşbirliği protokolü imzalanan kurumlar

İşbirliği protokolü imzalanan kurumlar arasında Hayrât Vakfı, Hizmet Vakfı, Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı (TÜRGEV), Ensar Vakfı, TÜGVA, İlim Yayma Cemiyeti ve Siverek Öğrenci Derneği bulunuyor. Rapor kapsamında bu kurumların internet sayfaları incelenerek kurumlara ilişkin genel bilgilere ulaşıldı.

Hizmet Vakfı'nın internet sayfasında, vakfın "1973 yılında Kuran-ı Kerim neşri için Cumhuriyet döneminde kurulmuş ilk özel vakıf" olduğu belirtiliyor.⁸⁷ Vakfın senedinde vakfın amaçları ayrıntılı biçimde sıralanıyor: "Orta ve yüksek dereceli mekteplere ve bütün mesleki okullara ve enstitülere devam eden talebelere yurtlar açmak, yiyecek ve yatacak yer temin etmek, daha ziyade bilgili, faziletli, ahlaklı ve vatansever olarak yetişmeleri için mesleki ve kültürel kurslar, dersaneler, kütüphane ve eğitim salonları açmak, ihtisas için yurtdışına talebe göndermek veya gitmiş olanlara burs vermek, fakir talebelere karşılıklı veya karşılıksız burs vermek, vakfın inkişafı halinde mütevelli heyetin ittifakı ile her türlü ilmi, tarihi, dini eserleri basmak ve neşretmek, Kur'an-ı Kerim basmak ve bütün baskı işleri için dahilden ve hariçten kağıt ve matbaa makineleri temin etmek, matbaa kurmak, mütevelli heyetin ittifakı ile ve idaresi tahtında gazete ve mecmua çıkarmak, vakfa verilecek menkul ve gayrimenkullerin hak ve gelirâtı ve ibadethaneleri idare etmek, çalıştırmak, vakfın gayelerine hizmet etmek üzere nakil vasıtası almak, çalıştırmak, hariçten getirtirmek, fakirlere, fakir hastalara, fakir dul ve yetimlere vakfın mali imkanları nisbetinde her türlü yardımda bulunmak, gelir getirmek gayesi ile ticari işletmeler kurmak veya kurulmuş olan işletmelere iştirak etmek ve bunlarla yardımlaşmak".⁸⁸

Bu rapor kapsamında incelenen protokollerden üçü Hayrât Vakfı ile yürütülüyor. Vakfın internet sayfasında yer alan tanıtım yazısında vakfın "milli ve manevi değerlerimizi yayma, yaşatma ve imar etme gayesiyle" hareket ettiği belirtiliyor. Ana faaliyet alanı "iman ve Kur'an hizmeti" eksenli eğitim çalışmaları olarak ifade edilen vakıf, aynı zamanda uluslararası bir çatı kuruluş olan ve İslam dünyasındaki dayanışmayı, birlik ve beraberliği hedefleyen İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği'nin de kurucu üyesi ve Türkiye temsilcisidir.⁸⁹

TÜRGEV ise misyonunu internet sayfasında şu şekilde ifade ediyor: "Odağımıza gençlerimizin gelecek hayallerini alarak; onların maddi, manevi, kültürel, sanatsal, edebi, teknik, sosyal ve sportif alanlardaki eğitimine, öğretimine tekâmülüne katkıda bulunmak; gençleri gelecekte üstlenecekleri görevlerin önemi konusunda bilinçlendirmek, yaşam ve eğitim kalitelerini yükseltmek, özgüvenlerini pekiştirmek, uluslararası platformlarda fikir ve söz sahibi olmalarını sağlamaktır".⁹⁰

İncelenen protokollerden ikisinin tarafı olan TÜGVA'nın internet sayfasında, kurum misyonunun "Gençliğin sosyal, fiziksel, zihinsel, ruhsal ve manevi gelişimlerini gözeterek, kendini devamlı geliştiren, kültürel birikime önem veren, yenilikçi ve nitelikli insan kıymetinin oluşumuna katkı sağlamak" olduğu belirtiliyor. Vakfın değerleri arasında "adalet, birlik, iyilik, ahlak" kavramları sıralanıyor.⁹¹ Tanıtım yazısında doğrudan dini bir vurgu bulunmasa da vakfın, "Namaz Buluşması", "Çizimlerle Hadis Yarışması" gibi etkinlikleri bulunuyor.

İlim Yayma Cemiyeti, "Ülkemizin kalkınmasına; milli, ahlaki, dini, manevi ve kültürel değerleri benimseyen, koruyan, geliştiren, vatanını ve milletini seven bir toplumun

87 Hizmet Vakfı, t.y.a.

88 Hizmet Vakfı, t.y.b.

89 Hayrât Vakfı, 31 Ocak 2015.

90 TÜRGEV, t.y.

91 TÜGVA, t.y.

yetişmesine katkı sağlayacak eğitim ve kültür faaliyetlerinde bulunma” misyonuyla çalışmalarını yürüttüğünü ifade ediyor.⁹²

Bu raporda incelenen iki protokolün tarafı olan Ensar Vakfı'nın internet sayfasındaki tanıtım yazısında, vakfın misyonunu “insani değerlere bağlı bir nesil yetiştirmek amacıyla, nitelikli akademik çalışma ve sürekli proje geliştirerek, özelde gençler olmak üzere toplumun tüm sosyal katmanlarına eğitim, yayın, organizasyon faaliyetleri ile hizmet sunan bir vakıf” olarak ifade ediliyor. Vakıf son yıllarda “din ve ahlak eğitimi” ile “değerler eğitimi” konusunda uzmanlaşma yoluna gittiği belirtse de bu eğitimlerin içeriğine dair detaylı bir çerçeve internet sitesinde yer almıyor.⁹³

Siverek Öğrenci Derneği'ne ait kurumsal bir internet sitesine ise ulaşılamadı. Dernek, sosyal medya kanallarında kendini “‘Gelecek Gençlerle Gelecek’ parolasıyla hareket eden ve gençlerimizin maddi ve manevi gelişmesi için çalışan bir kurum” olarak ifade ediyor.⁹⁴ Sosyal medya kanallarını aktif olarak kullandığı görülen derneğin paylaşımları çoğunlukla ayet, hadis gibi İslami referanslar içeriyor.

Yükümlülük, Yürütme ve Çeşitli Hükümler

“Yükümlülük” başlığı altında tarafların yükümlülükleri sıralanıyor. Ayrıca etkinliklerde yer alacak farklı MEB birimlerinin yükümlülüklerine de yer veriliyor. Devamında yer alan “Yürütme” başlığında protokol hükümlerinin yürütülmesinden sorumlu kurumlar sıralanıyor. “Çeşitli Hükümler” başlığında ise protokole ilişkin tamamlayıcı hükümlere yer veriliyor. Protokoller arasında farklılık gösteren hükümler arasında, ortaya çıkacak ihtilafların çözümünde yetkili mahkeme ve icra daireleri, protokolün geçerli olduğu süre ve protokolün uzatılması için gerekli koşullar, protokol kapsamında kullanılacak materyallerdeki logo kullanımı gibi farklı hususlara ilişkin maddeler bulunuyor.

4.2. Protokoller Aracılığıyla Yürütülen Etkinlikler, İşleyiş ve Uygulama

İncelenen protokol metinlerinde protokol kapsamında gerçekleştirilecek etkinliklere dair ayrıntılı bilgi verilen bir başlık bulunmuyor. Raporun bu bölümünde, yapılması planlanan etkinliklere dair, protokol metinlerinin çeşitli başlıklarından elde edilen bilgiler sunuluyor. Protokollerin işleyişine ve uygulamasına yönelik fikir sağlaması amacıyla basın taraması ve kurumların internet sayfaları ile sosyal medya hesaplarından elde edilen bilgiler de aktarılıyor.

MEB HBÖGM ile Hizmet Vakfı arasında 15 Temmuz 2014 tarihinde imzalanan işbirliği protokolü kapsamında “Milli Eğitim Bakanlığına bağlı örgün ve yaygın eğitim kurumlarında değerler eğitimine dair seminerler” verileceği belirtiliyor. Hizmet Vakfı, seminerlerde kullanılacak eğitim materyallerinin harcamalarını ve görev alacak gönüllü öğretmenlerin belirlenmesini üstleniyor. Seminer içeriğinin hazırlanmasında MEB HBÖGM'nin Vakıf ile işbirliği yapacağı ve oluşturulan içeriğin onaylanmasını sağlayacağı açıklanıyor.⁹⁵

Ayrıca, seminerlerin yapılacağı eğitim kurumlarının belirlenmesi, MEB'e bağlı kurumlara duyurulması ve bu kurumların koordinasyonunun sağlanması sorumluluklarını da

92 İlim Yayma Cemiyeti, 8 Kasım 2018.

93 Ensar Vakfı, t.y.

94 Siverek Öğrenci Derneği, t.y.

95 Raporun üçüncü bölümünde MEB HBÖGM'nin seminerler için hazırladığı kitapçıkla ilgili ek bilgi veriliyor.

MEB HBÖGM üstleniyor. Eğitim kurumlarının müdürlüklerinin yükümlülükleri arasında ise seminerlerin örgün eğitim saatleri dışında gerekli önlemleri alarak düzenlenmesini sağlamak bulunuyor. Öğrencilerin seminerlere gönüllülük esasıyla katılacağı vurgulanıyor; katılımın devamlılığının sağlanması eğitim kurumlarının yükümlülükleri arasında yer alıyor. Protokolde seminerlerin verileceği eğitim kurumlarının hangi tür ve kademeleri kapsadığına ilişkin bilgi bulunmuyor. İl ve ilçe milli eğitim müdürlükleri ise düzenlenecek kursların öğrenci ve velilere duyurulmasını, seminerlerin e-yaygın sistemine dahil edilmesini ve bu sürecin mevzuata uygun biçimde halk eğitim merkezleriyle (HEM) yürütülmesini; eğitim kurumları ve HEM'ler ile MEB HBÖGM arasındaki ilişkiyi sağlayarak yapılan raporlamaları değerlendirmeleriyle beraber Bakanlığa iletmeyi üstleniyor.

Seminerler örgün ve yaygın eğitimi kapsadığından eğitim kurumlarının ve HEM'lerin de protokol kapsamında yükümlülükleri bulunuyor. HEM'ler, bünyelerinde düzenlenecek seminerlerin mevzuata uygun olarak planlama, uygulama, organizasyon aşamalarının tümünde koordinasyonu sağlamanın yanı sıra seminerlerde gözetim, izleme, rehberlik faaliyetlerini yürütüyor. Eğitim kurumlarının müdürlüklerinin de bünyelerinde düzenlenecek seminerlerin mevzuata uygun olarak planlama, uygulama, organizasyon aşamalarının tümünde koordinasyonu sağlamanın yanı sıra seminerlerde görev alan HEM görevlileriyle koordinasyon içerisinde çalışmakla mükellef olduğu belirtiliyor. Hem eğitim kurumlarının müdürlüklerinin hem de HEM'lerin yapılan çalışma ve faaliyetlere ilişkin yılda en az iki kez ilçe milli eğitim müdürlüklerine raporlama yapmaları bekleniyor.

Protokol metninde gerekli görüldüğünde tarafların yazılı mutabakatlarıyla protokolden değişiklik ve ilaveler yapılabileceği belirtiliyor. Bu hükme dayanarak Vakfın, okulların ve HEM'lerin yükümlülüklerinde bazı ilaveler ve değişiklikler yapılmıştır. Vakfın yükümlülüklerinin yer aldığı başlığa, eğitim kurumlarının ve öğrencilerin ailelerinin izniyle ve öğrencilerin gönüllü katılımıyla şehir içi ve şehir dışına gezilerin yapılabileceğine; eğitim kurumlarıyla işbirliğinde öğrencilerin ailelerinin katılacağı eğitim ve seminerler düzenlenebileceğine; öğrencilere yönelik meslek tanıtma seminerleri verilebileceğine ilişkin maddeler eklenmiştir. Eğitim kurumlarının seminerlerin örgün eğitim saatleri dışında gerekli önlemleri alarak düzenlenmesini sağlaması yükümlülüğü de örgün eğitim saatleri içinde ve dışında gerekli önlemleri alarak düzenlenmesini sağlamak olarak değiştirilmiştir. Son olarak, HEM'lerin seminerler sonunda öğrencilere katılım belgesi verme yükümlülüğü kaldırılmıştır.⁹⁶

Hizmet Vakfı ile yapılan bu protokolün, değerler eğitimi uygulamalarında dernek ve vakıflarla işbirliği protokollerinin ilk örneği olduğu raporun üçüncü bölümünde belirtilmiştir. Protokol, bu yönüyle kamuoyunda sıklıkla gündeme gelmiştir.

Özellikle, protokol kapsamında düzenlenecek Değerler Eğitimi seminerlerinde kullanılmak üzere hazırlanan kitapçığın içeriğinde yer alan dini karakterli değerler ve bu değerlerin İslam dini referanslarıyla açıklanması haberlere konu olmuştur.⁹⁷ Seminerlerin içeriğinde yer alan soyut ve dini kavramların seminerlere katılacak öğrencilere uygun olmaması eleştirilmiştir.⁹⁸

⁹⁶ Protokolde yapılan değişikliklere ilişkin bilgiye ilgili Danıştay kararından ulaşıldı.

⁹⁷ Bkz. Hürriyet, 2 Ocak 2015; Bildircin, 4 Eylül 2019; Diken, 5 Eylül 2019.

⁹⁸ Gençkal Eroder, 2019.

Basında yer alan haberlere göre, seminerler sırasında Said-i Nursi risalelerinin okunduğu iddiaları Hizmet Vakfı Mersin İl Koordinatörü tarafından doğrulanmıştır.⁹⁹

Kamuoyunda tartışılan bir diğer konu ise, seminerlerde görev alacak gönüllü öğretmenlerin hangi kriterle seçileceğinin protokolde belirtilmemesi olmuştur. Basında yer alan haberlere göre seminerlerde farklı meslek gruplarından ve gerekli yeterliliklere sahip olmayan kişiler görev almıştır.¹⁰⁰

MEB HBÖGM ile Hizmet Vakfı arasında 15 Temmuz 2014 tarihinde imzalanan ve üç yıl geçerli olan işbirliği protokolü, geçerlilik süresinin tamamlandığı 15 Temmuz 2017 tarihi itibarıyla değişiklikler ve ilavelerle birlikte üç yıl süreyle uzatılmıştır. Protokol yenilenmesi işlemi, protokolün yasal dayanağının bulunmaması ve Milli Eğitim Temel Kanununa aykırı olduğu gerekçesiyle dava konusu olmuştur.¹⁰¹ Danıştay 8. Dairesi, protokolün örgün eğitime ilişkin kısmı yönünden durdurulmasına, yaygın eğitime ilişkin kısmı yönünden devamına karar vermiştir.¹⁰²

MEB HBÖGM ile Hayrât Vakfı arasında imzalanan 23 Temmuz 2014 tarihli protokol “Osmanlı Türkçesi kursları düzenlenmesini, Osmanlı Türkçesini öğretecek yeterliliğe sahip elemanların yetiştirilmesini, Kur’an-ı Kerim okuma, anlama ve yorumlama kursları başta olmak üzere MEB HBÖGM ve Hayrât Vakfı işbirliğinde belirlenen diğer kurs ve seminerlerin de bu Protokol doğrultusunda düzenlenmesini ve eğitimcilerin yetiştirilmesini” amaçlıyor. Protokol metninde kurs ve seminerlerin içeriğine dair herhangi bir bilgi bulunmuyor. Örgün eğitime yönelik gerçekleştirilecek kursların örgün eğitim saatleri dışında ve gönüllülük esasına göre gerçekleştirileceği belirtiliyor.

Eğitimlerde e-yaygın sisteminde mevcut olan öğretim programlarının kullanılacağı belirtilirken, yeni öğretim programlarının hazırlanmasından MEB HBÖGM sorumlu tutuluyor. Valiliklere, protokole ilişkin duyuruların yapılması, açılacak kursların ilgili genel müdürlüklerle işbirliğinde mevzuata göre yürütülmesi ve denetlenmesi de MEB HBÖGM’nin sorumlulukları arasında bulunuyor. Ders notlarının ve eğitim dokümanlarının çoğaltılıp kursiyerlere dağıtımı, formatör ve gönüllü öğretmenlerin bulunması, gerekli görülürse ders notlarının hazırlanması ve telif ücretlerinin ödenmesi ise Vakfın yükümlülükleri arasında yer alıyor.

Açılan kursun/seminerin verildiği il/ilçedeki iş ve işlemlerinin mevzuata göre yürütülmesi ve denetlenmesi, düzenlenecek kurs ve seminerlerin öncelikle Okullar Hayat Olsun Projesi kapsamındaki okullarda gerçekleştirilmesi ise il ve ilçe milli eğitim müdürlüklerinin sorumlulukları arasında bulunuyor. Protokol metnine göre, eğitim kurumları da fiziki ortamı ve kullanılacak araç-gerecin temini ile yükümlüdür. Yurtdışında gerçekleştirilecek eğitimlerin iş ve işlemlerinden ise MEB ABDİGM ve MEB YYDEGM sorumludur.

Hayrât Vakfı, beş yıl geçerliliği olan 23 Temmuz 2014 tarihli protokolü sona erdiken sonra 27 Ağustos 2019 tarihinde MEB HBÖGM ile beş yıl süreli ve benzer içerikte bir protokol daha imzalamıştır.

99 Yağmur, 26 Şubat 2015.

100 Yağmur, 26 Şubat 2015; Çepni, 27 Aralık 2017.

101 Danıştay 8. Dairesinin 13.09.2018 tarihli 2017/7712 Esas sayılı kararı.

102 Temmuz 2020 itibarıyla süresi dolan protokolün yaygın eğitim kısmı için yeniden uzatma kararına rastlanmamıştır.

MEB OGM ile Hayrât Vakfı arasında imzalanan 19 Şubat 2018 tarihli protokol “Ortaöğretim Genel Müdürlüğü’ne bağlı eğitim kurumlarında okutulan Osmanlı Türkçesi dersi ile değerler eğitimi konularında; farkındalık oluşturmak, bunların önemini kavratmak, milli ve manevi değerlerimize katkı sağlamak için yönetici, öğretmen ve öğrencilere yönelik seminer, kurs, yarışma ve panel gibi eğitimde işbirliğine yönelik faaliyetler yürütmek” amacını taşıyor. Protokol metninde gerçekleştirilecek faaliyetlerde tarafların ne ölçüde rol alacağı net olmasa da faaliyetlere ilişkin belgelerin Vakıf tarafından hazırlanacağı görülüyor. Ayrıca, faaliyetlerde görev alacak öğretmenlerin ve eğitimcilerin yetiştirilmesinde, ilgili mevzuatta belirtilen öğretmenlik mesleği genel yeterliliklerine sahip eğitici desteğinin Vakıf tarafından sağlanacağı belirtiliyor. Faaliyetlerin gerçekleştirileceği yer ve tarihlerin ise MEB OGM ve Vakıf tarafından ortaklaşa belirleneceği ifade ediliyor. Ancak bu faaliyetlerin ders saatleri içerisinde olup olmaya-acağına dair bilgi verilmiyor.

Genel Müdürlüğe bağlı tüm eğitim kurumlarında düzenlenecek seminer, panel, konferans, kurs, tanıtım faaliyetlerine ilişkin gerekli yazışmaları yapma ve gerekli iş ve işlemleri yürütme yükümlülükleri MEB OGM’de bulunuyor. İl ve ilçe milli eğitim müdürlüklerinin ise, Osmanlı Türkçesi dersinin tanıtımı, teşviki ile uygun mekan ve araç-gereci temin etme yükümlülüğü bulunuyor. Gerekli izin, onay ve duyuru işlemlerini yapmak da genel müdürlüğün yükümlülükleri arasında sayılıyor. Vakıf ise eğitici desteği ile eğitim dokümanlarını hazırlama, eğitim faaliyetlerini planlama ve uygulamada MEB OGM ile koordineli çalışma, faaliyet raporlarını eğitim-öğretim yılı sonunda MEB OGM’ye sunma sorumluluklarını üstleniyor.

Vakfın, birçok il ve ilçede öğrencilere yönelik çok sayıda faaliyet yürüttüğü basın ve internet taramasından anlaşılıyor. Ancak bu faaliyetlerin hangi protokol kapsamında yapıldığına dair bilgi sağlanamıyor. Faaliyetlerin, okullarda verilen değerler eğitimi kapsamında ve “hoşgörü ve Mevlana”, “Osmanlı Türkçesi tanıtımı ve değerler eğitimi” gibi başlıklar altında gerçekleştirildiği görülüyor.¹⁰³ Bazı il ve ilçelerde kurslar veriliyor,¹⁰⁴ seminerlerin yanı sıra yarışmalar düzenleniyor. Bu yarışmaların konularının dini içerikli olduğu görülüyor. Şanlıurfa’nın Siverek ilçesinde öğrencilerin “Allah’ım Bana Namaz Kılmayı Nasip Et” isimli kitabın temel alındığı uygulamalı bir yarışmaya girdikleri belirtiliyor.¹⁰⁵ Bu faaliyetlerin yanı sıra Vakfın yaz okulları açarak Kur’an-ı Kerim dersleri, Osmanlı Türkçesi ve değerler eğitimi kapsamında ilmiyal, adap, Peygamberimizin hayatı, iman, ahlak gibi dersler verdiği de görülüyor.¹⁰⁶

MEB OGM ile Hayrât Vakfı arasında imzalanan 15 Şubat 2018 tarihli protokolün iki yıl süreyle geçerli olacağı belirtiliyor.¹⁰⁷

MEB ile Hayrât Vakfı arasında imzalanan 27 Ağustos 2019 tarihli protokol “Yurt içinde ve yurtdışında, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı hayat boyu öğrenme kurumları, örgün eğitim kurumları ve bu kurumlara bağlı öğrenci pansiyonlarındaki öğretmen ve öğrencilere yönelik Osmanlı Türkçesi, Kur’an-ı Kerim ve MEB öğretim programlarında belirtilen değerlere ilişkin kurs, yarışma, seminer, panel, sempozyum, yaz okulları; pro-

103 Mersin Haber, 5 Nisan 2015; Aksaray Portal, 8 Aralık 2014; Özgürder, 14 Mayıs 2018.

104 Perre Haber Ajansı, t.y.

105 MEB Siverek İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü, 17 Ocak 2020; Beyaz Gazete, 17 Ocak 2020.

106 Bursa Şehir, 5 Haziran 2014; Özgürder, 14 Mayıs 2018.

107 Şubat 2020 itibarıyla süresi dolan protokole ilişkin bir uzatma kararına rastlanmamıştır.

tokol kapsamında görev alacak kişilere yönelik eğitici eğitimi kursları düzenlenmesi”ni amaçlıyor. Hayrât Vakfı’nın MEB öğretim programlarında belirtilen değerlere yönelik “T.C. MEB Yaygın Eğitim Program taslağı” hazırlayacağı ve MEB HBÖGM’ye sunacağı belirtiliyor. Ancak hazırlanacak bu dokümanın hangi amaçla ve hangi ihtiyaca yönelik hazırlandığına dair bilgi bulunmuyor.¹⁰⁸ İhtiyaç olduğu takdirde ders notlarının ve eğitim dokümanlarının Vakıf tarafından hazırlanacağı ve sağlanacağı ifade ediliyor. Vakfın yükümlülükleri arasında etkinlik planının yapılması, etkinliklerin Genel Müdürlükler ve ilgili birimlerin işbirliğinde eğitim-öğretimi ve okul pansiyonlarındaki zorunlu etütleri aksatmayacak şekilde gerçekleştirilmesi de yer alıyor.

Protokol kapsamında, MEB TEGM’ye, MEB OGM’ye, MEB DÖGM’ye bağlı okullarda seminer, panel, konferans, kurs, değerler eğitimi sunumları, yarışma ve tanıtım faaliyetleri düzenlenebiliyor. Kursların, il ve ilçe milli eğitim müdürlükleri onayıyla Vakıf tarafından sağlanan yerlerde yapılması da mümkün kınıyor. Yurtdışında gerçekleştirilecek kursların eğitim yerinin temini ise MEB ABDİGM ile MEB YYDEGM’nin yükümlülükleri arasında yer alıyor. Etkinliklerin hangi saatlerde yapılacağına dair ayrıntılı bilgi bulunmuyor.

Protokol kapsamında, MEB’in açılacak kurslar ve düzenlenecek faaliyetlerin Genel Müdürlükler tarafından mevzuata uygun şekilde yürütülmesini ve denetlenmesini sağlama yükümlülüğü bulunuyor. MEB HBÖGM’nin valiliklere protokole ilişkin etkinliklerin duyurularını yapma, e-yaygın sistemindeki öğretim programlarının etkinliklerde kullanılmasını sağlama, kursların mevzuata göre yürütülmesi ve denetlenmesi yükümlülüğü bulunuyor.

Okullar Hayat Olsun Projesi kapsamında yaz okulları açılması ve yürütülmesi de bu protokol kapsamında MEB HBÖGM’nin yükümlülükleri arasında belirtiliyor. İl ve ilçe milli eğitim müdürlükleri ise aynı proje kapsamında açılan kursların iş ve işlemlerinde görevli sayılıyor.

Protokol kapsamında açılacak kursların mevzuata göre yürütülmesi ve denetlenmesi, il ve ilçe milli eğitim müdürlüklerinin yükümlülükleri arasında bulunuyor. MEB ABDİGM, MEB YYGM, MEB OGM, MEB TEGM, MEB DGÖM de açılacak kurslar ve düzenlenecek faaliyetlere ilişkin görev alanları dahilinde ve mevzuata göre işlemleri yürütüyor. MEB ÖYGM, merkez ve taşradaki öğretmenlere yönelik Osmanlı Türkçesi ve değerler eğitimi ile ilgili hizmetiçi eğitim protokollerini hazırlamaktan, eğitimlerin düzenlenmesinde Vakıf ile işbirliği içinde çalışmaktan sorumlu tutuluyor. MEB Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÖDSGM) ise eğitimler ve yapılacak yarışmalara yönelik sınavları Vakıf ile işbirliğinde planlama, uygulama ve değerlendirme işlemlerini uygulamakla yükümlü olarak protokolda yer alıyor.

TÜRGEV ile MEB HBÖGM arasında 6 Kasım 2015 tarihinde imzalanan protokolün amacı “öğrencilere sosyal, kültürel, sportif; mesleki ve teknik kurslar düzenleyerek belge almalarını sağlamak”tır. Protokol metni kapsamında kursların içeriğine, süresine, içeriği geliştirecek tarafa ve hangi yaş grubunun hedeflendiğine dair herhangi bilgi bulunmuyor. Kursları gerçekleştirecek eğitimcilerin HEM’ler tarafından görevlendirileceği anlaşılrsa da eğitimcilerin hangi kriterlerle belirleneceğine dair bilgi mevcut değildir. Kursların öncelikli olarak TÜRGEV’e bağlı Vakıf binalarında gerçekleştirilece-

108 Yapılan basın ve internet taramalarında taslağa ilişkin herhangi bir bilgiye de ulaşılamamıştır.

ği, bu binalarda gerçekleştirilemediği takdirde HEM'lerin belirlediği mekanların kullanılacağı belirtiliyor. Bu rapor kapsamında yapılan basın ve internet taramasında protokol kapsamındaki faaliyetlerle yönelik haber veya paylaşımına ulaşılamamıştır.

Protokolde, MEB HBÖGM'nin düzenlenecek kurslara ilişkin valiliklere duyuru yapma yükümlülüğü bulunuyor. Aynı zamanda e-yaygın sistemindeki öğretim programlarının kurslarda kullanılmasını sağlayacağı belirtiliyor. İl ve ilçe milli eğitim müdürlükleri ise protokol kapsamında açılacak kursların mevzuata göre yürütülmesinden ve denetlenmesinden sorumlu tutuluyor. Müdürlükler, yapılan çalışmalara ilişkin MEB HBÖGM'ye 6 ayda bir rapor göndermekle de yükümlü tutuluyor. HEM'ler ise bünyelerinde düzenlenecek kurslara eğitimci sağlamanın yanı sıra mevzuata uygun olarak planlama, uygulama, organizasyon ve değerlendirme süreçlerinin tamamında koordinasyonu sağlıyor.

Vakfın, protokol kapsamındaki eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirileceği fiziki ortamı hazırlama, kurslarda kullanılacak materyalleri ve ekipmanları sağlama rolü bulunuyor. Açılan kurslarla ilgili yılda en az bir uygulama raporu hazırlayıp MEB HBÖGM'ye göndermek de Vakfın yükümlülükleri arasında yer alıyor.

MEB ile TÜRGEV arasında 6 Kasım 2015 tarihinde imzalanan ve üç yıl geçerlilik süresi bulunan protokol, MEB HBÖGM'nin 5 Kasım 2018 tarihli 21009541 sayılı resmi yazısıyla bir yıl süreyle uzatılmıştır.¹⁰⁹

MEB DÖGM ile TUGVA arasında 22 Aralık 2016 tarihinde imzalanan protokolün amacı “Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmî ve özel bütün temel eğitim ve ortaöğretim okulları/kurumları, ortaokullar ve imam hatip ortaokullarında öğrencilerimize millî, mânevî, ahlâkî, insânî ve kültürel değerlerin kazandırılması kapsamında kulüp çalışmaları, sosyal, sanatsal, kültürel, sportif, bilimsel, teknolojik etkinlikler, proje çalışmaları, yarışmalar ile çeşitli kurslar gerçekleştirmek” olarak ifade ediliyor. Protokol kapsamında “Kültür ve Medeniyet” ile “Değerler Eğitimi” seminerleri düzenlenmesi, ortaokullarda ve imam hatip ortaokullarında “Medeniyet ve Değerler Kulübü”, ortaöğretim kurumlarında “Medeniyet ve Düşünce Kulübü” kurulması planlanıyor. Seminerlerin içeriği ve kulüplerde uygulanacak programlar TUGVA tarafından hazırlanarak milli eğitim müdürlüklerine sunuluyor. Yapılacak etkinliklerin okullardaki konferans salonlarında, sınıflarda, dersliklerde, atölyelerde veya laboratuvarlarda gerçekleştirileceği belirtiliyor. Protokol metninden etkinliklerin ders saatinde gerçekleştirileceği anlaşılıyor. Okul dışı etkinliklere katılacak “istekli” öğrencilerin velilerinden izin belgesi alınması okulların yükümlülükleri arasında sayılıyor.

MEB DÖGM'nin yükümlülükleri arasında MEB'in teşkilatları arasındaki koordinasyonu sağlamak ve TUGVA ile koordineli çalışmak yer alıyor. Ayrıca e-yaygın sisteminde yer alan içeriklerin protokol kapsamında gerçekleştirilecek eğitimlere dahil edilmesini sağlayacağı belirtiliyor. İl ve ilçe milli müdürlükleri, protokol kapsamında gerçekleştirilecek tüm iş ve işlemlerin mevzuata uygun olarak yürütülmesinden ve denetlenmesinden sorumlu tutuluyor. Ayrıca açılacak kursların eğitimcilerini görevlendirmek ve seminerlerde görev alacak öğretmenleri okullar ve TUGVA ile işbirliği içerisinde belirlemekle yükümlü sayılıyor. TUGVA tarafından hazırlanan yıllık faaliyet raporunu değerlendirmek ve Bakanlığa göndermek de milli eğitim müdürlüklerinin görevleri ara-

109 Bir yıllık uzatmanın ardından Kasım 2019'da süresi dolan protokole ilişkin bir uzatma kararına rastlanmamıştır.

sında yer alıyor. Protokol kapsamında kurulacak kulüplerin faaliyetlerinin mevzuata uygun olarak gerçekleştirilmesi okulların sorumlulukları arasında belirtiliyor.

Basında ve kurumların internet sayfalarında protokol kapsamında düzenlenen seminerlere ve kurulan kulüplere ilişkin herhangi bir içeriğe ulaşılamamıştır. Bir ilçe milli eğitim müdürlüğünün yaptığı basın açıklamasına dair haberde genel bilgiler yer alıyor; çalışmaların içeriğine ilişkin ayrıntılı bilgiye ulaşılamıyor.¹¹⁰ Protokolle ilişkili olarak yayımlanan “Değerler Eğitimi ve Sosyal Kültürel Etkinlikler Usul ve Uygulama Esasları” belgesinde faaliyetlere ilişkin daha ayrıntılı bilgi için verilen linke de ulaşılamıyor. Yine aynı belgede gerçekleştirilmesi düşünülen faaliyetler arasında “değerler eğitimi çalışmaları”, “tematik kamp çalışmaları”, “sosyal, kültürel, sanatsal gelişimi desteklemeye yönelik eğitimler”, “gezi, seminer, konferans, söyleşi, atölye çalışması vb. etkinlikler” gibi maddeler bulunuyor.¹¹¹

Protokolün, MEB’e bağlı resmi ve özel temel eğitim ve ortaöğretim kurumları ile ortaokullara yönelik kısmi Danıştay kararıyla durdurulmuştur. Ancak kulüplerin çalışmalarına devam edip etmediği bilinmiyor.

MEB DÖGM ile TÜGVA arasında 22 Aralık 2016 tarihinde imzalanan ve beş yıl süreyle geçerli olacağı belirtilen protokol, Danıştay 8. Dairesi tarafından verilen 2019/5086 sayılı kararla MEB’e bağlı resmi ve özel temel eğitim ve ortaöğretim kurumları ile ortaokullara yönelik kısmi yönünden durdurulmuştur. İmam hatip ortaokullarına ilişkin kısmi yönünden devam eden protokolün süresinin henüz tamamlanmadığı görülüyor.

MEB HBÖGM ile TÜGVA arasında 6 Haziran 2017 tarihinde imzalanan protokol ile “yaygın eğitim kurumlarında kulüp çalışmaları, öğrencilere sosyal, sanatsal, kültürel, sportif, bilimsel, teknolojik etkinlikler, proje çalışmaları, yarışmalar ile mesleki ve teknik kurslar düzenlemek” amaçlanıyor. Ancak yapılacak etkinliklere dair ayrıntı verilmiyor. TÜGVA’nın yükümlülükleri arasında “Medeniyet ve Kültür” seminerlerinin/kurslarının koordinasyonuna ilişkin sorumluluklar yer alıyor. Ancak bu seminerlerin hangi eğitim kurumlarında, kimler tarafından gerçekleştirileceğine, seminer içeriğinin ve süresinin ne olduğuna yönelik bilgi bulunmuyor. Protokol metninden, yapılacak etkinliklerin içeriğinin TÜGVA tarafından hazırlanacağı anlaşılıyor. Çalışmaların nerede yapılacağına dair sunulan bilgi ise “TÜGVA ve milli eğitim müdürlüklerince ortaklaşa belirlenecek yer” ifadesiyle sınırlıdır. Çalışmaların ders saatlerinde müfredata ek olarak mı yoksa ders saatleri dışında mı gerçekleştirileceğine dair bir bilgi protokol metninde bilgi bulunmuyor.

MEB HBÖGM’nin yükümlülüklerinin, MEB’in ilgili birimleri arasında koordinasyonu sağlamak, yapılan çalışmaya e-yaygın sistemindeki öğretim programlarının da dahil edilmesini sağlamak ve çalışmaya ilişkin raporları değerlendirmek olduğu görülüyor. İl ve ilçe milli eğitim müdürlüklerinin protokol kapsamındaki rolü ise faaliyetlerin mevzuata göre yürütülmesi ve denetlenmesi, sürecin takibi, materyallerin okullar ile kurumlara dağıtılması, öğretmenlerin görevlendirilmesi olarak belirtiliyor. Metne göre, müdürlükler ayrıca, kurumlarla MEB HBÖGM arasındaki ilişkiyi sağlayarak hazırlanan raporlamaları değerlendirme yaparak Bakanlığa iletiyor.

Protokol kapsamındaki etkinlikler yaygın eğitim kurumlarında yapılacağı için HEM’lerin yükümlülükleri de protokol metninde sıralanıyor. HEM’ler açılacak kursların

110 MEB Mustafakemalpaşa İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü, 22 Kasım 2018.

111 MEB DÖGM ve TÜGVA, t.y.

mevzuata uygun olarak koordinasyonunu sağlamakla sorumlu tutuluyor. Açılacak kursların duyurulmasında TÜGVA'ya destek sağlamak, açılacak kurslarda öğretmenlere veya usta öğreticilere görev vermek, sınavların usulünce uygulanmasını sağlamak da HEM'lerin sorumlulukları arasında yer alıyor. Protokolün amaç bölümünde etkinliklerin yaygın eğitim kurumlarında yapılacağı belirtilse de HEM'lerin yükümlülükleri arasında "resmî ve özel örgün ortaöğretim okulları/kurumları, ortaokullar ve imam hatip ortaokullarında açılacak olan kurslarla ilgili çalışmaları mevzuatına göre" yürütmek de bulunuyor.

Yapılan basın ve internet taramasında bu protokole ilişkin faaliyetlerle ilgili haber veya paylaşıma ulaşılamamıştır.¹¹² MEB HBÖGM ile TÜGVA arasında 6 Haziran 2017 tarihinde imzalanan protokol kapsamında görev yapan "eğiticilerin ücretleriyle ilgili yaşanan aksaklıklar sebebiyle", 11 Aralık 2019 tarihinde MEB HBÖGM'nin 38552587 sayılı resmi yazısıyla ilgili maddelerde düzenlemeler yapıldığı görülüyor. Bu düzenlemelere ek olarak henüz geçerlilik süresi sona ermeyen protokolün "revizyon tarihinden itibaren beş yıl süreyle geçerli olmasına" karar verilmiştir.¹¹³

MEB HBÖGM ile İlim Yayma Cemiyeti arasında imzalanan protokol "öğrencilere yönelik sosyal, kültürel, sportif etkinlikler ile meslekî ve teknik kurslar düzenlemek" amacını taşıyor. Kurslarda MEB tarafından onaylanan ve e-yaygın sisteminde bulunan programların kullanılacağı belirtiliyor. Protokol metninde, hangi kursların uygulanacağına, bunların hangi yaş grubuna yönelik ve ne süreyle düzenleneceğine dair bilgi yer almıyor. Kursların İlim Yayma Cemiyeti'ne bağlı merkezlerde gerçekleştirileceği, gerçekleştirilemediği takdirde HEM'ler tarafından belirlenecek mekanların kullanılacağı belirtiliyor.

MEB HBÖGM'nin valiliklere protokole ilişkin duyuru ve bilgilendirme yükümlülüğü bulunuyor. Aynı zamanda e-yaygın sistemindeki öğretim programlarının etkinliklerde kullanılmasını sağlayacağı belirtiliyor. İl ve ilçe milli eğitim müdürlükleri ise kursların mevzuata göre yürütülmesinden ve denetlenmesinden sorumlu tutuluyor. HEM'ler protokol kapsamında bünyelerinde açılacak kursların planlanmasını, uygulanmasını ve organizasyonunu üstleniyor. HEM'lerden, etkinliklerin gerçekleştirilmesinde Vakıf yetkililerine yardımcı olmalarının yanı sıra İlim Yayma Cemiyeti personeli olan eğiticilere, ihtiyaç halinde bünyesindeki öğretmenlere, uzmanlara veya usta öğreticilere görev vermeleri ve ilgili mevzuata göre ücret ödemeleri bekleniyor. İlim Yayma Cemiyeti'nin yükümlülükleri ise kursların düzenleneceği mekanları düzenlemek, gerekli eğitim araçlarıyla donatmak ve eğitim materyalinin çoğaltılarak kursiyerlere dağıtımını yapmak olarak belirtiliyor. Yılda en az bir kez çalışmalarına ilişkin uygulama raporu hazırlayıp MEB HBÖGM'ye göndermek de yükümlülükleri arasında yer alıyor.

Yapılan basın ve internet taramasında İlim Yayma Cemiyeti'nin protokolüne ilişkin faaliyetlere yönelik haber veya paylaşıma ulaşılamamıştır.¹¹⁴ MEB HBÖGM ile İlim

112 TÜGVA'nın farklı il temsilciliklerinin düzenlediği "yaz okulları" basında ön plana çıkıyor. Yaz kamplarıyla "özgüveni yüksek, yenilikçi, çalışkan, iyi ahlaklı, merhametli, başarılı ve sorumluluk sahibi gençler yetiştirilmesi hedefleniyor." Yaz okullarında Kuran-ı Kerim, ilmiyal ve siyer gibi temel dini bilgilerin de verileceği belirtiliyor. Bu yaz okullarındaki öğrencilerin protokol kapsamında düzenlenen kursların katılımcıları olup olmadığı bilinmiyor. Bkz. Karacabey Yörem Gazetesi, 7 Haziran 2019.

113 MEB HBÖGM, 2019.

114 İlim Yayma Cemiyeti'nin basında ve internet sitelerinde ön plana çıkan çalışmaları arasında Marifet Okulu Projesi yer alıyor. Proje kapsamında "Kur'an-ı Kerim, temel dini bilgiler ve olay-yorum dersleri" gerçekleştiriliyor. Kurumun birçok şubesinin yaz okulları açarak Kuran-ı Kerim dersleri verdiği biliniyor. Bir kurum yöneticisi açılan yaz okullarının amacını "ahlaklı, milli ve manevi değerlere bağlı, vatan sevgisi yüreğinde olan nesiller yetiştirmek" olarak ifade ediyor. Detaylı bilgi için bkz. İlim Yayma Cemiyeti Konya Şubesi, 1 Ağustos 2019; Medyabar, 14 Temmuz 2017; Afyon Haber, 15 Haziran 2019.

Yayma Cemiyeti arasında 3 Temmuz 2017 tarihinde imzalanan ve üç yıl geçerli olacağı belirtilen protokolün süresinin sona erdiği görülüyor.¹¹⁵

MEB HBÖGM ile Ensar Vakfı arasında 24 Temmuz 2017 tarihinde imzalanan protokol “yaygın eğitim kurumlarındaki kursiyer ve eğiticiler ile örgün eğitimdeki öğrenci ve öğretmenlere yönelik sosyal, sanatsal, kültürel, sportif, bilimsel, teknolojik etkinlikler ile ilgili seminerler düzenlemek; proje çalışmaları, yarışmalar ile meslekî ve teknik kurslar düzenlemek” amacını taşıyor. Sıralanan bu çalışmalardan hiçbirinin temasına ve kapsamına ilişkin bilgi bulunmuyor. Protokol metninde yer alan tanımlar, seminer ve kurslar arasındaki farkları açıklamıyor. MEB’in yükümlülüklerinin yer aldığı bölümden Vakıf ile ortaklaşa belirlenecek kulüplerin kurulacağı anlaşılıyor. Ancak bu kulüplerin temasına, kapsamına ilişkin bilgi olmadığı gibi, kulüp çalışmasında görevli yetişkinlerin hangi süreçler sonucunda görevlendirileceği belirtilmiyor. Çalışmaların nerede yapılacağına dair sunulan bilgi ise “Ensar Vakfı ile milli eğitim müdürlüklerince belirlenecek yer” ifadesiyle sınırlıdır. Etkinliklerin ders saati sırasında gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği ise protokol metninden anlaşılıyor.

MEB’in yükümlülüklerinin, taşra teşkilatıyla koordinasyonun sağlanması ve Vakıf ile işbirliğinde belirlenecek kulüplerin ortaöğretim kurumlarında kurulması olduğu görülüyor. MEB HBÖGM’nin valiliklere duyuru yapma yükümlülüğü bulunuyor. Genel müdürlüğün aynı zamanda e-yaygın sistemindeki öğretim programlarının etkinliklerde kullanılmasını ve Vakıf tarafından sağlanacak yeni öğretim programlarının “mevzuat ve ihtiyaçlara göre” sisteme eklenmesini sağlayacağı belirtiliyor. İl ve ilçe milli eğitim müdürlükleri ise protokol kapsamında açılacak kursların mevzuata göre yürütülmesinden ve denetlenmesinden sorumlu tutuluyor. HEM’ler protokol kapsamında bünyelerinde açılacak kursların planlanmasını ve uygulanmasını üstleniyor. HEM’lerden etkinliklerin gerçekleştirilmesinde Vakıf yetkililerine yardımcı olmalarının yanı sıra ihtiyaç halinde bünyelerindeki öğretmenlere, uzmanlara veya usta öğreticilere görev vermeleri bekleniyor. Vakıftan, etkinliklerin düzenlenmesinde MEB kurumlarıyla işbirliğinde çalışmasının yanı sıra protokol kapsamında açılan kurslarla ilgili yılda en az bir kez MEB HBÖGM’ye uygulama raporu göndermesi bekleniyor. Diğer faaliyetlere yönelik raporlamaların nasıl ve ne sıklıkla yapılacağına dair bilgi bulunmuyor.

Protokolün amaçları arasında örgün eğitimdeki öğrenci ve öğretmenlere yönelik faaliyetlerin düzenlenmesi de yer alıyor. Fakat bu faaliyetlerin düzenlenmesinde eğitim kurumlarının hangi aşamada ne kadar rol alacağı belirsizdir.

Yapılan basın ve internet taramasında Ensar Vakfı’nın ilgili protokol kapsamındaki faaliyetlerine dair haber veya paylaşımına ulaşılamamıştır. Bunun sebebi protokolün Danıştay kararıyla örgün eğitime yönelik kısmı yönünden durdurulması olabilir. Ancak Vakfın bu karar sonrasında okullarda çalışmalarını sürdürdüğüne dair iddialar basında yer alıyor. Okullarda veya öğrencilerin ders saatlerinde, okul tarafından götürüldükleri farklı yerlerde, vakıf görevlileri tarafından seminerler verildiğine dair haberlere rastlanılıyor. Haberlere konu olan seminerlerin başlıkları arasında “Ahlaklı Olmanın Faziletleri”, “Geleceğine Yön Ver (Motivasyon)”, “Kararlılığın Adı: Çanakkale” gibi örnekler yer alıyor.¹¹⁶ Protokol metninde kurulacağı ifade edilen kulüplerin faaliyetlerine ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

MEB HBÖGM ile Ensar Vakfı arasında 24 Temmuz 2017 tarihinde imzalanan ve beş yıl süreyle geçerli olacağı belirtilen protokol hakkında aynı yıl iki ayrı dava açılmıştır.

115 Temmuz 2020 itibarıyla süresi dolan protokole ilişkin bir uzatma kararına rastlanmamıştır.

116 Arhavisitesi.com, 29 Mart 2016; Artgerçek, 24 Aralık 2019; Odatv, 24 Aralık 2019; Karadağ, 9 Ocak 2020.

Danıştay 8. Dairesi tarafından 2017/6285 ve 2017/6650 esas no'lu davalarda protokolün örgün eğitime ilişkin kısmı yönünden durdurulmasına, yaygın eğitime ilişkin kısmı yönünden devamına karar verilmiştir.¹¹⁷

Antalya İl Millî Eğitim Müdürlüğü ile Ensar Vakfı Antalya Şubesi arasında 1 Ekim 2018 tarihinde imzalanan protokolün amaç bölümünde şu ifadeler yer alıyor; “Antalya ilindeki her derece ve türdeki resmi okullarda/kurumlarda bulunan çocuklarımızın ve gençlerimizin milli, manevi, ahlaki ve kültürel değerleri benimsemesi, milli bilincin oluşması için faaliyetlerde bulunmak. Öğrencilerin, kendilerine, ailelerine, topluma ve çevreye olumlu katkılar yapan, kendisi, ailesi ve çevresiyle barışık, başkalarıyla iyi ilişkiler kuran, iş birliği içinde çalışan, hoşgörülü ve paylaşmayı bilen, dürüst, erdemli, iyi ve mutlu vatandaşlar olarak yetiştirmek. Kişisel gelişimlerini sağlamak, zamanlarını etkin, yerinde ve verimli kullanmalarını sağlamak, öğrencilere temel insani değer ve erdemleri kazandırma, okuma alışkanlığı kazandırma ve dinimizin değerlerine karşı duyarlılık oluşturmak. Bu bağlamda her türlü eğitim programı, konferans, seminer, panel, söyleşi, vb. etkinlikler düzenlemek ve uygulamayı amaçlamaktadır”. Protokol kapsamında öğretmen, öğrenci ve veli eğitimleri yapılacağı belirtiliyor. Yapılacak tüm faaliyetlerin “değerler eğitimi” kapsamında olacağı ve Ensar Vakfı Antalya Şubesi tarafından planlanıp gerçekleştirileceği ifade ediliyor. Nitekim, protokolün dayanakları arasında ilgili mevzuatın yanı sıra Antalya İl Millî Eğitim Müdürlüğü Değerler Eğitimi Projesi yer alıyor. Ayrıca etkinliklerde kullanılacak materyallerin temini ve hazırlanması Vakfın sorumlulukları arasında olduğu ifade ediliyor. Hazırlanan materyallerin dağıtımının milli eğitim müdürlüğünün onayı sonrasında gerçekleştirileceği belirtiliyor. Protokol kapsamındaki etkinliklerin gerçekleştirileceği mekâna ve zamana ilişkin bilgi “Uygulama sürecinde okullardaki eğitim saatleri, eğitim yerleri ve görevlilerin görev ve sorumluluklarıyla ilgili ayrıntılar başta olmak üzere, diğer ayrıntıları içeren eğitim programları tarafların mutabakatıyla belirlenir” ifadesiyle sınırlıdır.

İl Millî Eğitim Müdürlüğünün protokol kapsamında yukarıda belirtilenlere ek olarak, ilçe milli eğitim müdürlüklerini ve okul müdürlüklerini bilgilendirme yükümlülüğü bulunuyor. Etkinliğe dahil olacak öğrenci grubunun etkinlikler hakkında bilgilendirilmesi İl Millî Eğitim Müdürlüğünün yükümlülükleri arasında sayılıyor. Ayrıca İl Millî Eğitim Müdürlüğünün çalışma planı ve takvimini müştereken hazırlayarak ilgili kişi ve kurumlara iletmesi ve tebliğ etmesi bekleniyor. Vakfın, protokol kapsamında yapılacak etkinliklerin planlanması ve uygulanmasının yanı sıra etkinliklere ilişkin harcamalardan sorumlu olduğu belirtiliyor.

Antalya İl Millî Eğitim Müdürlüğü ile Ensar Vakfı Antalya Şubesi arasında gerçekleştirilen 1 Ekim 2018 tarihli protokol, Antalya 4. İdare Mahkemesi'nin kararıyla 4 Haziran 2020 tarihinde iptal edilmiştir.¹¹⁸

Siverek İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü ile Siverek Öğrenci Derneği arasında 7 Ekim 2019 tarihinde imzalanan protokolün amacı taraflar arasında “eğitim, bilim, sanat, spor ve kültürel alanları kapsayan işbirliğinin esaslarını belirlemek” olarak ifade ediliyor. Protokol kapsamında gerçekleştirilecek bilimsel, sportif ve kültürel çalışma ve projelerden

¹¹⁷ Yaygın eğitime ilişkin kısmı devam eden protokolün süresi henüz sona ermemiştir.

¹¹⁸ Antalya 4. İdare Mahkemesinin 04.06.2020 tarihli 2019/115 Esas ve 2020/294 Karar sayılı kararı.

ilçe merkezinde yer alan tüm ortaokul ve liselerde öğrenim gören öğrencilerin faydalana-
cağı belirtiliyor. Protokol kapsamında yer alacak etkinlikler arasında belirlenen takvim
doğrultusunda yapılacak “değerler eğitimi” ile ilgili seminerler bulunuyor. Protokole ek
olarak sunulan belgede seminerlerin aylık teması olacak değerler şu şekilde sıralanıyor:
“Taklitçilikten uzak durmak (nereye bu gidiş?), sorumluluk (gençlerin sorumluluğu), za-
rarlı alışkanlıklardan uzak durmak (madde bağımlılığı), dostluk ve arkadaşlık (Bana ar-
kadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim.), saygılı olmak (anne baba hakkı ve sıla-i
rahim), eşrefi mahlûkat olduğumuzu bilmek (hayatı anlamlı kılmak), diğergamlık (karde-
şini kendi nefesine tercih etme), doğruluk-dürüstlük (Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!)”.
Değerler eğitiminin yanı sıra mescit, konferans salonu gibi okulun uygun gördüğü yer-
lerde öğrencilere yönelik her hafta “ahlaki ve manevi içerikli seminerler” düzenleneceği
belirtiliyor. Fakat bu seminerlere dair daha fazla bilgi bulunmuyor.

Seminerlerin yanı sıra protokol kapsamında yapılacak diğer etkinliklere dair proto-
kolün ekinde bir takvim bulunuyor. Bu takvime göre yapılacak etkinlikler, “öğretmenler
günü dolayısıyla fedakar öğretmenlerimize okullarda karanfil dağıtımı, liseler arası mü-
nazara yarışması, ortaokullar arası bilgi yarışması sınavı, ilkokullar arası bilgi yarışması
sınavı, ortaokullar arası okuma yarışması sınavı, liseler arası kitap okuma yarışması”
olarak sıralanıyor. Yarışmaların temalarına, kitap okuma yarışmaları için okunacak
kitaplara ilişkin bilgi bulunmuyor. Tüm yarışmaların kurallarının ve ödülllerinin daha
sonra yayımlanacak şartnamelerde belirleneceği notu düşülüyor.

Protokol kapsamında Siverek Öğrenci Derneği’nin belirtilen tüm etkinliklerin ger-
çekleştirilmesinden ve bu etkinliklerde görevli personelin temininden sorumlu olduğu
görülüyor. Öğrencilerin yanı sıra öğretmen, veli ve paydaşlara yönelik etkinlikler dü-
zenleneceği belirtiliyor. Derneğin yükümlülükleri arasında öğrenci, öğretmen, veli ve
paydaşlara yönelik bilgilendirici broşür çalışmaları yapmak bulunuyor. Bu broşürlerin
hangi konuda olacağı ise bilinmiyor. Ayrıca derneğin “uygun görülen yer ve zamanda”
öğrencilere bilimsel, kültürel ve sportif alanlarda danışmanlık yapmakla yükümlü oldu-
ğu belirtiliyor. Ancak, bu danışmanlığın içeriğinin ve kapsamının ne olduğuna dair bilgi
bulunmuyor. İlçe milli eğitim müdürlüklerinin protokol kapsamındaki yükümlülükleri,
yapılacak etkinlik ve uygulamalarda Siverek Öğrenci Derneği’ne destek olmak, öneri-
lerde bulunmak ve gerekli ortamı sağlamak olarak belirtiliyor. Ayrıca, müdürlüklerin
yarışma şartnamelerinin okullara duyurulmasında sorumluluğu bulunuyor.

Yapılan basın ve internet taramasında Siverek Öğrenci Derneği’nin ilgili protoko-
lü kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlere ilişkin bir içeriğe rastlanmamıştır. Ancak,
derneğin “değerler eğitimi” çerçevesinde birçok farklı etkinlik gerçekleştirdiği görü-
lüyor.¹¹⁹ Derneğin her ay “ahlak, kültür, eğitim, topluma ve ailesine iyi birey olma
ve bunlar gibi özellikler”i temel alarak ayın öğrencisini seçtiği belirtiliyor.¹²⁰ Ayrıca
derneğin “4K Kitap Kahve” isimli mekânında “değerler eğitimi” kapsamında dersler
düzenlediği görülüyor.¹²¹

7 Ekim 2019 tarihinden imzalanan ve 12 ay süreyle geçerli olacağı belirtilen proto-
kolün yürütmesi, Gaziantep Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesi’nin 12 Mart
2020 tarihli kararıyla durdurulmuştur.

119 Bildircin, 30 Ekim 2019; Beyaz Gazete, 12 Mayıs 2018; Ajansspor, 24 Nisan 2019.

120 Beyaz Gazete, 12 Mayıs 2018.

121 Siverek Öğrenci Derneği, 17 Aralık 2019.

4.3. Protokoller ile ilgili TBMM Soru Önergeleri

MEB'in vakıf ve derneklerle yaptığı protokoller, bugüne dek birçok defa yazılı soru önergelerine konu olmuştur.¹²² Ancak, bu soru önergelerinin önemli bölümü yanıtlanmamış, bazıları ise kısmen yanıtlanmıştır.¹²³ Çalışmanın bu bölümü, 27. TBMM döneminde verilen 27 soru önergesine ve önergelere verilen -eğer varsa- yanıtlara odaklanıyor.¹²⁴

Milletvekillerinin soru önergeleri aracılığıyla bilgi edinmek istedikleri konular çeşitli alanlarda yoğunlaşıyor. Söz konusu protokollerin kaç vakıf/dernekle ve hangi amaçlarla imzalandığı, işbirliği yapılan vakıfların/derneklerin hangi kriterlere göre seçildiği, anlaşmanın içeriğinde neler olduğu ve uygulamaların nasıl denetleneceği, protokolden doğacak mali yükümlülüklerin hangi tarafın sorumluluğunda olacağı ve protokol kapsamında yapılacak etkinliklere öğrencilerin katılımının zorunlu olup olmayacağı, soru önergelerinde öne çıkan ve tekrar eden konulardır.

Bugüne kadar kaç vakıfla benzer protokoller imzalandığı sorusu yanıtlanmamıştır.¹²⁵ Bunun yerine, soru önergelerine, çoğunlukla benzer bir ifadeyle, "İmzalanan protokoller ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde yapılmaktadır." yanıtı verilmiştir.¹²⁶

Amaçlara dair soru önergelerine yanıt olarak ise, MEB yapılan işbirliği protokollerinin "mevzuat hükümleri çerçevesinde" ve "kamu yararı gözetilerek" imzalandığını ifade etmiştir. TÜGVA ile MEB DÖGM arasında imzalanan "Çizimler ile 40 Hadis" yarışmasıyla ilgili gelen soru önergesini MEB, yarışmanın "öğrencilerin milli, manevi, ahlaki, insani ve kültürel değerler edinmesine katkı" sunacağını söyleyerek yanıtlamıştır.¹²⁷ Protokoller çerçevesinde gerçekleşen etkinliklere katılımın zorunlu tutulamayacağı, "böyle olası bir durumla karşılaşılması durumunda 2017/25 sayılı Genelgenin 13'üncü maddesi ve diğer meri mevzuatlar doğrultusunda idari ve gerekirse adli süreçlerin" uygulanabileceği belirtilmiştir.¹²⁸ Bu nedenle, MEB protokoller doğrultusunda düzenlenen etkinliklere katılımın gönüllülük esasına dayalı olacağını altını çizmiştir. MEB, çoğu yanıtta, protokoller çevresinde oluşacak mali yükün ve masrafların işbirliği yapılan kuruluş tarafından ödeneceğini, dolayısıyla protokollerin MEB bütçesi için bir maliyet yaratmayacağını belirtmiştir.

Danıştay 8. Dairesi, "bir kamu hizmeti olan eğitim-öğretim hizmetinin, Devletin hizmet alanı içerisinde ancak memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle yürütüleceğini kurala bağlayan Anayasanın amir hükmüne ve Türk Milli Eğitiminin temel ilke ve kurallarına aykırı olduğu (...) anlaşıldığından" diyerek MEB'in Ensar Vakfı ile yaptığı protokolün örgün eğitimde yürütmesini durdurmuştur. Ancak, yine aynı kararda, yaygın eğitimde aynı

122 Meclis İç Tüzüğü'nün 96. Maddesinde belirtilen bir bilgi edinme ve denetim yöntemi olan yazılı soru önergeleri, milletvekillerine Cumhurbaşkanlığı yardımcılarına ve bakanlara soru sorma hakkı tanır.

123 Konuyla ilgili erişilen 27 soru önergesinden yalnızca 14'üne cevap verilmiştir.

124 İncelenen soru önergeleri ve yanıtları Kaynakça bölümünde listelenmiştir.

125 Soru önergelerinde milletvekilleri çeşitli vakıf ve dernek isimleri kullanmışlar ve MEB'in bu kurumlarla ilişkilerini sorgulamışlardır. Bu vakıf ve dernekler şunlardır: Ensar, TÜRGEV, Su Vakfı, Birlik Vakfı, Hayrât Vakfı, Hizmet Vakfı, Server Vakfı, İlim Yayma Cemiyeti, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), TÜGVA, İnsan Vakfı, Anadolu Gençlik Derneği, Türkiye Yazarlar Birliği, Deniz Feneri Derneği.

126 MEB SGB, 2018b; MEB SGB, 2019a; MEB SGB, 2018a; MEB SGB, 2019c; MEB SGB, 2019d; MEB SGB, 2020.

127 MEB SGB, 2019b.

128 MEB SGB, 2019e.

protokolün yürütmesinin durdurulmasına dair istemin reddine karar vermiştir.¹²⁹ Danıştay 8. Dairesinin bu kararı ve yarattığı sonuçların var olan protokollere etkisi, çeşitli soru önermelerinde Milli Eğitim Bakanına sorulmuştur. Bakan verdiği cevapta, Danıştay kararı sonrasında protokollerin Danıştay kararına uygun bir şekilde örgün eğitim dışındaki alanda faaliyet gösteren MEB HBÖGM tarafından uygulandığını belirtmiştir.¹³⁰

4.4. Protokoller ile ilgili Davalar

Bu raporun kapsamına giren işbirliği protokollerinden bazıları son yıllarda yargıya taşınmıştır. Bu bölümde ilgili davalar, mahkemelerce yapılan değerlendirmeler ve alınan kararlar özetlenecektir. Araştırma sürecinde internet taraması yoluyla erişilen (beş protokolle ilgili) altı karara ilişkin temel bilgiler tabloda sunuluyor.¹³¹

Davaya konu olan protokol	Esas no (E) ve/veya Karar no (K)	Davacı ve Davalı	İstemin özeti	Karar	Ek açıklama
Antalya İl Millî Eğitim Müdürlüğü ile Ensar Vakfı Antalya Şube Başkanlığı arasında imzalanan 01.10.2018 tarihli Değerler Eğitimi Faaliyetleri Protokolü	E: 2019/115 - K: 2020/294	Davacı: Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası Davalı: Antalya Valiliği	Protokolün iptali	Antalya 4. İdare Mahkemesi protokolün iptaline karar verdi.	Antalya Valiliği istinaf kanun yoluna başvurmuş, Konya Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesi istinaf isteminin reddine ve kararın onanmasına karar vermiştir. ¹³²
Siverek İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü ile Siverek Öğrenci Derneği arasında yapılan 07.10.2019 tarihli İşbirliği Protokolü	2020/179 (Y.D İtiraz No)	Davacı: Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası Davalı: Siverek Kaymakamlığı	Protokolün iptali ve yürütmenin durdurulması istemiyle açılan davada verilen yürütmenin durdurulması isteminin reddi kararının kaldırılması	Gaziantep Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesi ret kararının kaldırılması ve dava konusu işlemin yürütmesinin durdurulmasına karar verdi.	Gaziantep Bölge İdare Mahkemesi'ne, Şanlıurfa 2. İdare Mahkemesi'nin yürütmeyi durdurma isteminin reddine karar vermesi (Karar No: 2019/1476) üzerine itirazda bulunulmuştur.

129 Danıştay 8. Dairesinin 03.04.2018 tarihli 2017/6650 Esas sayılı kararı.

130 MEB SGB, 2018b.

131 Mahkeme kararları ya da devam eden davalarla ilgili tüketici bir tarama yapılmamıştır. Burada anılanlar dışındaki protokollere ilişkin devam eden davalar ya da alınmış kararlar olabilir. Bu bölümde mevcut ve aralarında bazı farklılıklar barındıran örnekler üzerinden bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır.

132 Eğitim Sen, 31 Aralık 2020.

Davaya konu olan protokol	Esas no (E) ve/veya Karar no (K)	Davacı ve Davalı	İstemin özeti	Karar	Ek açıklama
MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (DÖGM) ile TÜGVA arasında Değerler Eğitimi ve Sosyal Etkinlikler Yapılmasına dair 22.12.2016 tarihli İşbirliği Protokolü	E: 2019/5086	Davacı: Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası Davalı: MEB, Şanlıurfa Valiliği	1) Protokolün 2) Protokol kapsamında MEB DÖGM'in 12855833 sayılı işleminin 3) Protokol kapsamında Şanlıurfa Valiliği'nin 6196306 işleminin iptali ve yürütmesinin durdurulması	Protokolün ve işlemlerin yürütmesinin durdurulması istemi, imam hatip ortaokullarına ilişkin kısmı yönünden reddedildi; MEB'e bağlı resmi ve özel temel eğitim ve ortaöğretim kurumları ve ortaokullara yönelik kısmı yönünden kabul edildi. ¹³³	MEB DÖGM'in işlemi ile kastedilen "Değerler Eğitimi ve Sosyal Kültürel Etkinlikler" usul ve uygulama esaslarının resmi/özel temel eğitim ve ortaöğretim kurumlarına duyurulması ve çalışmalarda gerekli hassasiyetin gösterilmesine yönelik yazıdır. Şanlıurfa Valiliği'nin işlemi ise, protokol kapsamında, ortaokul ve liselerde Medeniyet ve Düşünce Kulübü kurulması ve danışman hoca atanmasına ilişkindir.
MEB ile Hizmet Vakfı arasında Değerler Eğitimi Verilmesine ilişkin 15.07.2014 tarihli İşbirliği Protokolü'nün değişiklikler ve ilavelerle birlikte 17.07.2017 tarihinden itibaren 3 yıl süreyle uzatılması	E: 2017/7712	Davacı: Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası Davalı: MEB	MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'nün uzatmaya ilişkin 10828164 sayılı işleminin iptali ve yürütmenin durdurulması	İşlemin yürütmesinin durdurulması istemi, yaygın eğitime ilişkin kısmı yönünden reddedildi; örgün eğitime ilişkin kısmı yönünden kabul edildi. ¹³⁴	

133 Çoğunluk kararına katılmayan ve karşı oy kullanan bir üye, TÜGVA'nın "hangi saikle seçildiğinin anlaşamadığı, bu hizmet için yeterli olup olmadığının araştırılmadığı" saptamasını da paylaşarak yürütmenin tümüyle durdurulması gerektiğini ifade etmiştir. Karşı oy kullanan bir başka üye de protokolden diğer MEB genel müdürlüklerinin onay paraflarının yer aldığını belirterek istemin reddine karar verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

134 Danıştay 8. Dairesinin 13.09.2018 tarihli 2017/7712 Esas sayılı kararında üç üye karara karşı oy kullanmıştır. Üyelerden ikisi, yetki devri ve paylaşımının mümkün olup olmadığını ilgili mevzuatta düzenlenmediğini ve dolayısıyla yetki devri olup olmadığını araştırılarak karar verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Karşı oy kullanan diğer üye, karar sonucu ve gerekçeye katıldığını, ancak Vakfın amaç ve faaliyetlerinin protokol kapsamındaki faaliyetlerle örtüşmediğini ve bu sebeple yürütmenin yaygın eğitim yönünden de durdurulması gerektiğini belirtmiştir.

Çeşitli Vakıf ve Dernekler ile İşbirliği Protokolleri Aracılığıyla Yürütülen Müfredat Dışı Etkinlikler
EĞİTİMDE ÇOĞULCULUK VE ÇOCUĞUN DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN BİR İNCELEME

Davaya konu olan protokol	Esas no (E) ve/veya Karar no (K)	Davacı ve Davalı	İstem özet	Karar	Ek açıklama
MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile Ensar Vakfı arasında imzalanan 24.07.2017 tarihli Çeşitli Eğitim, Seminer ve Sosyal Etkinlikler Düzenlenmesine dair İşbirliği Protokolü	E: 2017/6285	Davacı: Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası Davalı: MEB	Protokolün iptali ve yürütmesinin durdurulması	İşlemin yürütmesinin durdurulması istemi, yaygın eğitime ilişkin kısmı yönünden reddedildi; örgün eğitime ilişkin kısmı yönünden kabul edildi. ¹³⁵	Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'nun 13.12.2018 tarih ve Y.D İtiraz No: 2018/650 sayılı kararıyla onanmıştır. ¹³⁶
MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile Ensar Vakfı arasında imzalanan 24.07.2017 tarihli Çeşitli Eğitim, Seminer ve Sosyal Etkinlikler Düzenlenmesine dair İşbirliği Protokolü	E: 2017/6650	Davacı: E. D. Ağar Şudaşdemir (Kendi adına asaleten, oğluna velayeten) Davalı: MEB	Protokolün iptali ve yürütmesinin durdurulması	İşlemin yürütmesinin durdurulması istemi, yaygın eğitime ilişkin kısmı yönünden reddedildi; örgün eğitime ilişkin kısmı yönünden kabul edildi. ¹³⁷	

Erişilen kararların gerekçelerinin büyük ölçüde örtüştüğü görülüyor. MEB HBÖGM ve MEB DÖGM tarafından imzalanan ve ulusal düzeyde geçerliliği olan protokollerle ilgili incelemeleri yürüten Danıştay'ın verdiği kararlar çoğunlukla "yetki unsuru"na dayandırılıyor.

Ensar Vakfı ile MEB HBÖGM arasında imzalanan protokolün iptaline ve yürütmesinin durdurulmasına yönelik açılan 2017/6285 ve 2017/6650 esas no'lu davalarda ve Hizmet Vakfı ile MEB HBÖGM arasında imzalanan protokolün uzatılmasına ilişkin işlemin iptali ve yürütmesinin durdurulmasına yönelik açılan 2017/7712 esas no'lu davada örgün eğitim ve yaygın eğitim yönleri bakımından farklı kararlar alınıyor.

Örgün eğitim kurumlarına yönelik incelemede, "Anayasanın amir hükmüne ve Türk Milli Eğitiminin temel ilke ve kurallarına aykırı" oldukları, protokol ve işlemlerde

135 Danıştay 8. Dairesinin 03.04.2018 tarihli 2017/6285 Esas sayılı kararında üç üye karşı oy kullanmıştır. Üyelerin karşı oylarının gerekçeleri Danıştay 8. Dairesinin 13.09.2018 tarihli 2017/7712 Esas sayılı kararıyla benzerdir.

136 Antalya 4. İdare Mahkemesinin 04.06.2020 tarihli 2019/115 Esas ve 2020/294 Karar sayılı kararından edinilen bilgidir.

137 Danıştay 8. Dairesinin 03.04.2018 tarihli 2017/6650 Esas sayılı kararında üç üye karşı oy kullanmıştır. Üyelerin karşı oylarının gerekçeleri Danıştay 8. Dairesinin 13.09.2018 tarihli 2017/7712 Esas sayılı kararıyla ve Danıştay 8. Dairesinin 03.04.2018 tarihli 2017/6285 Esas sayılı kararıyla benzerdir.

dayanak gösterilen düzenlemelerin amaç ve kapsamını aştıkları belirtilerek, protokol ve/veya işlemlerin iptali ve yürütmenin durdurulmasına yönelik kararlar alınıyor.¹³⁸ Kararlarda aşağıdaki saptamalar ve gerekçeler ön plana çıkıyor:

“[B]ir kamu hizmeti olan eğitim öğretim hizmetinin yürütülmesinden, gözetim ve denetiminden, eğitim ve öğretim programlarının hazırlanması, uygulanması ve güncellenmesi ve öğrencilere belirli değerlerin kazandırılmasından asıl olarak Milli Eğitim Bakanlığı sorumludur.”¹³⁹

“Protokol çerçevesinde (...) idarenin yükümlülüğünün daha çok Vakfın faaliyetlerine imkan tanınması, taşra teşkilatı ile gerekli olan koordinasyonun sağlanması ve katılımın sağlanmasına yönelik olduğu, Vakfın ise faaliyet ve etkinliklerin yürütülmesinden sorumlu olduğu görülmüştür.”¹⁴⁰

“Dava konusu işlem ve Protokol çerçevesinde (...) idarenin yükümlülüğünün daha çok Vakfın faaliyetlerine imkan tanınması, Protokol kapsamında yürütülecek faaliyetlerde Vakıf görevlilerinin çalışmalarına gerekli desteğin verilmesine yönelik olduğu, Vakfın ise seminerlerin yürütülmesinden, il içi veya il dışı geziler, ziyaretler ve piknik programları ile öğrenci ailelerinin katılacağı eğitim ve seminerlerin düzenlenmesinden sorumlu olduğu görülmüştür.”¹⁴¹

“Bu bağlamda; davaya konu protokol ile örgün eğitim kapsamındaki (...) etkinliklerin, Devletin faaliyet alanı içinde, bizzat vakıf yetkilileri eliyle yürütülmesi, eğitim ve öğretim sürecine diğer kurum, kuruluş ve bireylerin katılımını aşar niteliktedir. Bu durum, bir kamu hizmeti olan eğitim öğretim hizmetinin, Devletin hizmet alanı içerisinde ancak memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle yürütüleceğini kurala bağlayan Anayasanın amir hükmüne aykırılık teşkil edecektir.”¹⁴²

Anılan davalarda, örgün eğitim yönünden iptal ve yürütmenin durdurulması kararı alınırken, yaygın eğitim yönünden “[idari işlemin] uygulanması halinde giderilmesi güç veya olanaksız zararların doğması ve açıkça hukuka aykırı olması koşullarının birlikte gerçekleşmediği anlaşıldığından” yürütmenin durdurulması istemi reddediliyor.

Bahsi geçen iki protokolde de, protokollerin imzalandığı dönemde geçerli olan Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) dayanaklar arasında yer alıyor.¹⁴³ MEB HBÖGM'nin görev ve yetkilerini düzenleyen maddede, faaliyet alanı zorunlu eğitim dışı; yaygın eğitim ve açıköğretim; örgün eğitim sistemine girmemiş, herhangi bir eğitim kademesinden ayrılmış veya bitirmiş vatandaşlar için eğitim ve öğretim olarak yer alıyor. Oysa hem Hizmet Vakfı hem de Ensar Vakfı ile imzalanan protokollerin amaç ve kapsam bölümlerinde yaygın eğitim kurumlarına ek olarak örgün eğitim kurumlarına da yer verilmiştir. Bu durum, örgün eğitim yönünden durdurma kararlarında etkili olmuştur.

138 Kararlarda protokollerin örgün eğitime dair kısımları yönünden yapılan değerlendirmede Anayasa'nın 2, 42 ve 128. maddeleri; 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 2, 3, 4, 17, 18, 42, 53, 56. maddeleri; 652 sayılı Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 2 ve 27. Maddeleri incelenerek dayanak gösteriliyor.

139 Danıştay 8. Dairesinin 03.04.2018 tarihli 2017/6285 Esas sayılı kararı; Danıştay 8. Dairesinin 03.04.2018 tarihli 2017/6650 Esas sayılı kararı; Danıştay 8. Dairesinin 13.09.2018 tarihli 2017/7712 Esas sayılı kararı.

140 Danıştay 8. Dairesinin 03.04.2018 tarihli 2017/6285 Esas sayılı kararı; Danıştay 8. Dairesinin 03.04.2018 tarihli 2017/6650 Esas sayılı kararı.

141 Danıştay 8. Dairesinin 13.09.2018 tarihli 2017/7712 Esas sayılı kararı.

142 Danıştay 8. Dairesinin 03.04.2018 tarihli 2017/6285 Esas sayılı kararı; Danıştay 8. Dairesinin 03.04.2018 tarihli 2017/6650 Esas sayılı kararı; Danıştay 8. Dairesinin 13.09.2018 tarihli 2017/7712 Esas sayılı kararı.

143 MEB HBÖGM'nin görev ve yetkileri, 10.07.2018 tarihli 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 309. maddesinde, 652 sayılı KHK'nın 12. maddesinde olduğu gibi yer alıyor.

İlgili kararlarda, yaygın öğretimle ilgili karara istinaden yazılan karşı oyda, protokolün tarafı olan vakıfların amaçları, faaliyet alanları ve donanımları bakımından değerlendirilmesi gerektiği ifade ediliyor.

Örgün eğitimle ilgili karara istinaden yazılan karşı oy ise, yetki devri olup olmadığının araştırılması gerektiğini savunuyor.

Ensar Vakfı ve Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü arasındaki protokol de, Antalya 4. İdare Mahkemesi tarafından yukarıda alıntılanan gerekçelerle ve 2017/6285 sayılı karara atıfta bulunarak iptal edilmiştir. Karara ilişkin değerlendirmede, “Davaya konu protokolda ise muğlak ve sınırları belirsiz bir ifade tarzı ile örgün eğitim kapsamındaki pek çok etkinliğin, Ensar Vakfı yetkilileri eliyle yürütülmesi öngörülmüştür” ifadesi de yer alıyor.¹⁴⁴

Belirli eğitim kurumları bakımından yürütmesi durdurulan, kapsadığı diğer eğitim kurumları açısından durdurma istemi reddedilen diğer bir protokol TÜGVA ile MEB DÖGM arasında imzalanan, değerler eğitimi ve sosyal etkinlikler konulu protokoldür. Dava, protokolün; “protokol kapsamındaki faaliyetler ile ilgili usul ve uygulama esaslarının resmi/özel temel eğitim ve ortaöğretim kurumlarına duyurulması” ile ilgili MEB DÖGM işleminin; ayrıca protokol çerçevesinde “ortaokul ve liselerde Medeniyet ve Düşünce Kulübü kurulması ve danışman hoca atanmasına ilişkin” Şanlıurfa Valiliği işleminin iptali ve yürütmesinin durdurulması istemiyle açılmıştır. Görev ve yetki alanı imam hatip liselerini içeren hizmet birimi olan MEB DÖGM¹⁴⁵ ile imzalanan protokolün amaç ve kapsam bölümlerinde MEB’e bağlı resmi ve özel tüm temel eğitim ve ortaöğretim kurumlarına yer verilmiştir. Ayrıca, protokolda tüm ortaokullarda ve ortaöğretim kurumlarında “açılması teklif edilecek olan ‘Medeniyet ve Değerler Kulübü’, ortaöğretim kurumlarında açılması teklif edilecek ‘Medeniyet ve Düşünce Kulübü’ faaliyetleri”nin yürütülmesi, okulların yükümlülükleri arasında sayılmıştır. Danıştay 8. Daire tarafından verilen karar, MEB DÖGM’in yetki alanını düzenleyen, 652 sayılı KHK’nın 10. maddesini dikkate alarak, protokolün ve anılan işlemlerin imam hatip okullarına ilişkin kısmı yönünden istemi reddetmiş; anılan diğer eğitim kurumları yönünden ise yetki unsuru vurgulanarak hukuka aykırılık tespitiyle yürütmenin durdurulmasına karar vermiştir.

Siverek Öğrenci Derneği ile imzalanan protokolün iptali ve yürütmesinin durdurulması istemiyle açılan davada, davacı, ret kararına itirazında, Siverek İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü’nün protokol imzalama yetkisi bulunmadığını belirtmiştir. Bu doğrultuda, yürütmenin durdurulmasına karar veren Gaziantep Bölge İdare Mahkemesi, kararında Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği’nin 4, 78, 212 ve 227. maddelerine ve yetki unsuruna atıfta bulunmuştur. Protokolün örgün eğitim kurumları olan ortaöğretim kurumlarına yönelik olduğunun altını çizen kararda, “[İ]lçe milli eğitim müdürlerine, örgün eğitim kurumlarında uygulanmak üzere diğer resmi ve özel kurum ve kuruluşlarla işbirliği amaçlı protokol düzenleme yetkisi verilmediğinden, dava konusu işlemde yetki yönüyle hukuka uyarlık bulunmamaktadır.” saptaması yer almıştır.¹⁴⁶

144 Antalya 4. İdare Mahkemesinin 04.06.2020 tarihli 2019/115 Esas ve 2020/294 Karar sayılı kararı.

145 10.07.2018 tarihli ve 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 307. maddesine göre, MEB DÖGM’nin görev ve yetkileri imam hatip liselerinin yönetimini ve öğrencilerinin eğitim-öğretimine yönelik çalışmalarını kapsar. Ayrıca, ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında din kültürü ve ahlak eğitimi ve öğretimine ait programlar ile ders kitaplarının, eğitim araç-gerçeklerinin hazırlanması MEB DÖGM’nin yetki ve sorumlulukları arasındadır.

146 Gaziantep Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesinin 12.03.2020 tarihli Y.D İtiraz No: 2020/179 sayılı kararı.

5. Değerlendirme ve Öneriler

Çocukların gelişimi, eğitimin niteliği, toplumsal barış gibi alanlara doğrudan katkı sunma potansiyeli olan ve farklı şekillerde kurgulanabilecek değerler eğitimi uygulamalarının, kapsayıcı ve çoğulcu bir yaklaşımla, insan haklarını referans alarak, evrensel değerler odağında gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır. Türkiye’de bu çerçevede gerçekleştirilen uygulamalara rastlanmakla birlikte,¹⁴⁷ bu raporda örneklendiği gibi değerler eğitimi kapsamında çoğulculukla örtüşmeyen söylemler ile din eğitimi unsurları barındıran çok sayıda uygulamanın da olduğu görülüyor.

Bu rapor kapsamında incelenen işbirliği protokollerinin önemli bir bölümünün konusunu oluşturan değerler eğitimi yaklaşımı ve uygulamalarının, sadece protokollerle gerçekleştirilen etkinlikler bağlamında değil, amaç, içerik ve yöntem bakımından bütünsel olarak gözden geçirilmesinde yarar olacaktır.

Din eğitimi unsurları barındıran sosyal etkinlikler ve bunlara dayanak oluşturan işbirliği protokolleri, hem uluslararası düzeyde kabul görmüş ve önemli bir bölümü Türkiye açısından da bağlayıcı olan çocuk hakları ve insan hakları norm ve standartları bakımından, hem de “vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyeti”ni güvence altına alan ulusal mevzuat açısından sorun teşkil ediyor.¹⁴⁸ Sünni İslam referanslarıyla gerçekleştirilen etkinlikler, devletin tüm din ve inançlara eşit mesafede konumlanması gereken bir alanda tarafsız davranmadığına işaret ediyor. Tarafsızlık ilkesinin ihlalinin eğitim alanında ve çocuklar nezdinde olması bu konunun daha da dikkatle ele alınmasını gerektiriyor. Rapor kapsamında incelenen bazı protokoller aracılığıyla gerçekleştirilen etkinliklerde, herkesin aynı din veya inanca sahip olduğunu varsayan ve bu şekilde çeşitliliği görmezden gelen içerikler olduğu görülüyor. Dolayısıyla, din eğitimi unsurlarına rastlanmasının yanı sıra kültürel çoğulculuğu destekleyen kapsayıcı bir yaklaşımın benimsenmediği görülüyor.

Din ve eğitim alanında, çocuk haklarının gerekleriyle ilgili evrensel insan hakları normları ve standartlarıyla uyumlu, farklı kesimlerin taleplerini ve ihtiyaçlarını dikkate alan bir modelin geliştirilmesi temel bir ihtiyaç olarak geçerliliğini koruyor.¹⁴⁹

147 Örneğin, bkz. Kaya vd., 2016; Barış Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, t.y.

148 Din ve vicdan hürriyeti T.C. Anayasası’nın 24. maddesinde şu şekilde düzenlenir: “Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz. Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır. Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.”

149 ERG, 2011; Genç vd. 2017.

Bu çerçevede, çocukların algılarını, deneyimlerini ve beklentilerini raporlayan, çocuk katılımı ilkelerinin din ve eğitim bağlamında nasıl yaşama geçebileceğine odaklanan çalışmaların sürdürülmesi önemlidir.¹⁵⁰

Bu rapor kapsamında incelenen bazı protokollerin uygulamasının yaygın eğitim alanında devam ettiği ve bu raporun yazım sürecinde yeni protokoller imzalandığı göz önünde bulundurularak, benzer araştırmaların yaygın eğitim alanı için de, çocukların katılımcısı olduğu etkinlikler ve protokoller bakımından, saha çalışmalarıyla desteklenerek yapılması yararlı olacaktır. Benzer biçimde, il müftülükleri ile imzalanan protokoller aracılığıyla erken çocukluk dönemine yönelik yürütülen MEB çalışmaları; MEB ile protokolü bulunan ve öğrencilere yurt hizmeti sunan vakıf ve derneklerin yurtlarda yürüttükleri çalışmaların içerikleri ve yöntemleri, eğitimde çoğulculuk, çocuğun din veya inanç özgürlüğü ile çocuğun üstün yararı ve katılım hakkı başta olmak üzere diğer çocuk hakları bakımından incelenmesi gereken konulardır.

Bu raporun yazıldığı dönemde, başta MEB HBÖGM İş Birliği Çalışmaları Yönergesi'nin yürürlükten kaldırılması, Sosyal Etkinlik İzinleri Yönergesi'nin yürürlüğe girmesi ve değiştirilmesi gibi öğrencilere yönelik sosyal etkinlikler ve bu etkinliklerde STÖ'lerle işbirliği alanlarını düzenleyen mevzuatta çeşitli değişiklikler olmuştur. Dahası, Millî Eğitim Bakanlığı Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği'nde Eylül 2019'da yapılan değişiklikle "kamu kurum ve kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından eğitim kurumlarında yapılacak sosyal etkinlikler" de yönetmeliğin kapsamına alınmıştır.¹⁵¹ Aynı yönetmelikte Eylül 2018 tarihinde yapılan değişiklik, ulusal düzeydeki bilimsel, sosyal, kültürel, sanatsal, sportif ve benzeri yarışmaların düzenlenen işbirliği protokollerinin yanı sıra Bakanlık izniyle de gerçekleştirilmesine olanak sağlamıştır. İncelenen işbirliği protokollerinin birçoğuna dayanak oluşturan (mülga) Millî Eğitim Bakanlığı Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği, 11 Nisan 2018 tarihinde yürürlüğe giren Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği ile yürürlükten kaldırılmıştır. Mülga yönetmelikte "iller genelinde düzenlenecek kurslar için il millî eğitim müdürlüğünce" protokol imzalanabileceği belirtiliyordu. Yeni yönetmelikte "il/ilçe genelinde düzenlenecek faaliyetler için millî eğitim müdürlüğünce" işbirliği belgesi düzenlenebileceği ifadesi yer alıyor.¹⁵² Bu değişikliklerin yanı sıra yeni yönetmelikte işbirliği içerisinde düzenlenecek kurslara ilişkin mülga yönetmeliğe kıyasla daha ayrıntılı bilgi sunulduğu görülüyor. Kursların yalnızca kâr amacı gütmeyen kuruluşlarla yapılacağı, kurslarda kâr amaçlı faaliyette bulunamayacağı, kurs ücreti talep edilemeyeceği gibi maddelere de yer veriliyor. Ayrıca, önceki bölümlerde aktarıldığı gibi bazı protokollerin tamamen bazılarının da kısmen yürütmesinin durdurulmasına ilişkin yargı kararları mevcuttur. Halen uygulamada olan protokollerin ve olası gelecek işbirliği protokollerinin bu gelişmelerden ve değişikliklerden nasıl etkilendiğine odaklanan ayrı bir çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır.

Bu raporun odağında, MEB'in genel olarak farklı sektörler ve kuruluşlarla işbirlikleri ya da tüm işbirliği protokolleri yer almıyor; raporun başında da belirtildiği gibi incelenen protokoller spesifik bir alanla ilgilidir. Dolayısıyla hangi koşullarda, hangi

150 Genç vd. (2017) çalışması kapsamında, Gündem Çocuk Derneği tarafından çocuklarla yürütülen atölyeler ve görüşmeler bu açıdan önemli bir örnektir.

151 12.09.2019 tarihli ve 30886 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Eğitim Sen tarafından yürütmeyi durdurma istemiyle yargıya taşınmıştır. Dava süreci henüz sonuçlanmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eğitim Sen, 16 Eylül 2019.

152 Söz konusu düzenleme yaygın eğitime ilişkin bir düzenlemedir; örgün eğitimi kapsamamaktadır.

aktörlerle ve hangi amaçlar doğrultusunda işbirliği protokolleri imzalanmasının uygun olduğu ve bunların işleyişine ilişkin genel bir değerlendirme yapılmayacaktır.

Bununla birlikte, incelenen protokoller bağlamında gözlemlenen sorun alanlarının ışığında, özellikle doğrudan çocuklara yönelik faaliyetler içeren işbirliği protokollerinde şeffaf ve somut ölçütler temelinde daha seçici bir şekilde ve çocuğun üstün yararı gözetilerek ilerlenmesi gerektiği ortadadır.

Buna katkı sunabilecek bir öneri, işbirliği protokolü yapılacak kuruluşların çocuklarla çocuk hakları temelinde çalışma ilkelerini benimsemesi ve bu açıdan yetkinlik ve deneyimlerini başvuru aşamasında belgelemesidir.

Örgün eğitim kurumlarında sosyal etkinlikler düzenlenmesi, Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği'nde öngörülen işbirliği protokollerinin kapsamı dışındadır. Benzer biçimde, DÖGM'in sosyal etkinlikler kapsamında sorumluluk ve yetki alanı imam hatip okullarıyla sınırlıdır. Bu çerçevede, protokollerin ilgili genel müdürlüklerin ve birimlerin yetki ve sorumluluk alanları doğrultusunda düzenlenmesi önemlidir. Ek olarak, ilgili dava kararlarının da işaret ettiği üzere protokoller, devletin eğitim hakkına ilişkin yükümlülüklerini, MEB'in ve ilgili hizmet birimlerinin yetki ve sorumluluklarını devretmesine yol açmayacak şekilde kurgulanmalıdır.

Rapor yazımında karşılaşılan temel sınırlılıklardan biri, protokollere ve protokollere ilişkin süreçlere dair bilgiye erişimle ilgilidir.

MEB HBÖGM'in ilgili sayfalarından erişim olan protokollere bir süredir erişim olmaması; diğer genel müdürlüklerin sayfalarında protokol listelerine ve/veya içeriklerine bir bölüm ayrılmamış olması; il ve ilçe düzeyinde imzalanan protokollerin kamuoyuna açık ve toplu biçimde yer aldığı bir platformun bulunmaması; ilgili soru önergelerinin yanıtsız kalması, bilgiye erişim ve şeffaflık açısından önemli sorunlardır.

Protokol metinlerinde etkinliğin duyurulmasıyla yükümlü olan taraf belirtilse de bu bilgilendirmenin hangi paydaşlara ne ölçüde ve nasıl yapıldığı konusunda soru işaretleri bulunuyor. Rapor kapsamında öğretmenlerle yapılan odak grup toplantısında edinilen bilgilere dayanarak, okul içindeki paydaşların protokollere ve protokollere ilişkin süreçlere dair yeterince bilgilendirilmedikleri söylenebilir. Katılımcılar arasında yer alan bazı öğretmenler çalıştıkları okullarda ve illerde gerçekleştirilen işbirliklerine ilişkin bilgi sahibi olmadıklarını ve yapılan protokollerin kendileriyle paylaşılmadığını belirtmiştir. Öğretmenler arasında bazı faaliyetler hakkında kısıtlı bir şekilde bilgilendirildiklerini fakat bu faaliyetlerin hangi protokol kapsamında gerçekleştirildiğine dair bilgi verilmediğini ifade edenler de olmuştur. Odak grup toplantısında öne çıkan bir diğer olgu ise, öğrencilerin özellikle örgün eğitim saatleri içerisinde gerçekleştirilen seminer, konferans, vb. etkinliklerle ilgili bilgilendirilmemeleridir. Ayrıca bazı etkinliklerin belirtilen kapsamın dışına çıktığına dair örnekler verilmiştir.

Bir öğretmen okulda gerçekleştirilen “okuma grubu” çalışmasının belli bir bölümünün dini içerikli sohbetlere ayrıldığını; diğer bir öğretmen “sınava çalışma teknikleri” konulu bir konferansın ahiret gibi dini kavramlara referanslar içerdiğini paylaşmıştır.

Öncelikle etkinliklerin içerik bakımından çoğulculuk ve çocuk haklarının gerekleri ile uyumlu kılınması temel bir ön koşuldur.

Bunun yanı sıra eğitimin tüm paydaşları protokollere ve protokollerle ilişkili süreçlerle ilgili eksiksiz bilgilendirilmeli ve süreç içerisinde gerek duyduklarında ulaşabilecekleri bilgilendirme kanalları oluşturulmalıdır. Okullarda çocuk katılımının gerçek anlamıyla hayata geçirilebilmesi için bu gibi süreçler saydam ve bilgilendirici olmalıdır. Etkinliklere katılacak tüm çocukların etkinliklerin kapsamı, amacı ve olası etkileri hakkında gelişim seviyelerine uygun şekilde sunulan eksiksiz bilgiye erişme hakları vardır.¹⁵³ Ayrıca planlanan etkinliklere ilişkin tüm çocuklar için erişilebilir geribildirim ve şikayet mekanizmaları oluşturulması gereklidir.

Protokol metinlerinin yanı sıra protokollere dair başvuru, uygulama, denetim ve değerlendirme süreçleriyle ilgili bilgilendirici kaynakların oluşturulması ve kamuoyuyla paylaşılması kritiktir. İncelenen protokollere dayanak oluşturan MEB HBÖGM İş Birliği Çalışmaları Yönergesi’ne ek olarak sunulan İş Birliği Başvuru Formu’nda istenilen bilgilerin değerlendirme için yetersiz olduğu ve İş Birliği Ön Değerlendirme Formu’nda kapsamlı bir değerlendirmeye kaynak olabilecek herhangi bir ölçüt bulunmadığı görülüyor. Odak grup görüşmesine katılan öğretmenlerinden bazılarının, il/ilçe milli eğitim müdürlüklerindeki yöneticilerin ve/ya okul yöneticilerinin söz konusu vakıf ve derneklerle kişisel ilişkilerinin, protokollerin imzalanmasında etkili olduğuna inandıklarını paylaşması, hem protokollerin nasıl algılandığına hem de süreçlerin yeterince şeffaf yürütülmediğine dair dikkate alınması gereken noktalardır.

Protokollere dair başvuru, uygulama, denetim ve değerlendirme süreçlerinde temel alınan ölçütlerin açık ve anlaşılır şekilde kamuoyuyla paylaşılması gerekir. Ölçütlerin çocuk haklarının gereklerini içermesi güvence altına alınmalıdır.

Bu süreçlerde dayanak olarak ulusal mevzuatın yanı sıra mevzuatın ve eğitim sisteminde halihazırda kullanılan ölçütlerin ve araçların yetersiz kaldığı -çocuk katılımı ilkeleri gibi- alanlarda BM Çocuk Hakları Komitesi vb. yapılarca geliştirilen ölçütlerin kullanılmasında yarar olacaktır.¹⁵⁴

MEB’e bağlı “her tür ve derecedeki eğitim kurumlarında kamu kurum ve kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve diğer kuruluşlar

¹⁵³ ERG ve ÇOÇA, 2015.

¹⁵⁴ Türkiye’den farklı kurumların uluslararası çocuk hakları norm ve standartlarını dikkate alarak hazırladığı örnekler için bkz. ÇOÇA, 2020; ICC, 2017; Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek İçin Ortaklık Ağı, 2019a; Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek İçin Ortaklık Ağı, 2019b.

tarafından yapılacak sosyal etkinlik izinlerine” ilişkin düzenlemeleri kapsayan Sosyal Etkinlik İzinleri Yönergesi, bu rapor kapsamında incelenen protokollerin imzalandığı dönemde yürürlükte olmayan ancak müfredat dışı etkinlikler bakımından önem taşıyan bir düzenlemedir. Bu yönergede sosyal etkinliği düzenleyecek kişi, kurum ve kuruluşlarca düzenlenecek ve Bakanlık tarafından onaylanacak belgeler arasında protokoller de yer alıyor. Yönergede sosyal etkinlikler için başvuru süreçlerine ve başvuruların değerlendirilmesine dair daha ayrıntılı bir yol haritası sunulması olumlu bir gelişmedir. Bu yönergeye göre, yapılan ön başvuruda, başvuran kuruma ilişkin bilgiler ve yapılacak etkinliğin ismine, türüne, süresine dair bilgilerin verilmesi bekleniyor. Sosyal etkinlik kapsamında yarışma veya müsabaka düzenlenecekse, yarışma takvimini, değerlendirme komisyonunu, değerlendirme kriterlerini ve öğrencilere/kursiyerlere verilecek ödüller gibi diğer bilgileri içeren belgelerin başvuruya dahil edilmesi şart koşuyor.

Sosyal Etkinlik İzinleri Yönergesi'nin etkinlik izinleri için yapılan başvuruların değerlendirilmesi konulu bölümüne göre, Türkiye genelini kapsayan sosyal etkinlikler için yapılan başvurular Ortaöğretim Genel Müdürünün veya görevlendireceği Daire Başkanının başkanlığında bir sosyal etkinlik danışma kurulu tarafından değerlendiriliyor. Değerlendirmelerin kurul tarafın yapılmasının amacı “sosyal etkinlik izinlerine ilişkin süreci izlemek, değerlendirmek ve uygulamaya yönelik birlik ve beraberliği sağlamak” olarak belirtiliyor. Değerlendirme süreçlerinde kullanılacak ayrıntılı ölçütler yönergede yer almıyor; yönergenin farklı bölümlerinde sosyal etkinliklerin “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına, Türk Millî Eğitiminin genel ve özel amaçlarına, uluslararası sözleşmelere, politika belgelerine, 24/3/2016 tarihli ve 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, 20/6/2012 tarihli ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu başta olmak üzere yürürlükte olan mevzuata aykırılık teşkil etmeyecek” şekilde düzenleneceği belirtiliyor. Yönergede, uluslararası sözleşmelere ve politika belgelerine atıf yapılması önemli bir noktadır. Başvuruların değerlendirilmesi sürecinde “öğrenci ve kursiyerlerin gelişim seviyeleri, ilgi, istek, ihtiyaç ve yetenekleri ile pedagojik esaslara uygunluğu”nun göz önünde bulundurulması okullarda çocuk haklarının hayata geçirilmesi için bir zemin sağlayabilir.

Okullarda/okullar aracılığıyla düzenlenen ve özellikle “değerler eğitimi” çerçevesi gibi soyut kavramların işlendiği faaliyetleri içeren protokol metinlerinin anlaşılır, şeffaf ve yorumlamaya açık bırakılmadan hazırlanması elzemdir.

Erişilebilen protokol metinlerindeki muğlak ifadeler çeşitli açılardan sorun teşkil ediyor. Protokol kapsamında gerçekleştirilmesi planlanan etkinliklerin içeriği ve kapsamı belirsiz şekilde ifade ediliyor. Çoğunlukla sıralanan etkinliklerin hangi okul türleri ve kademeleri için gerçekleştirileceği belirtilmiyor. Etkinliklerin örgün eğitim saatleri içinde ve/ya dışında gerçekleştirileceğine ve sürelerinin ne kadar olacağına dair belirsizlik içeren bilgiler yer alıyor. Aynı şekilde, etkinliklerin gerçekleştirileceği mekânlarla ilgili bilgi “ tarafların ortaklaşa belirleyeceği yer” ifadesiyle sınırlı tutuluyor. Hiçbir protokolda görev alacak eğitimcilerin hangi yeterliliklere sahip olacağına ve hangi ölçütlerle seçileceğine dair bilgi sunulmuyor. Ayrıca gerekli görüldüğünde protokolda değişiklik

ve ilave yapılabileceği belirtiliyor. Fakat bu ilave ve değişikliklerin hangi kapsamda ve hangi dayanaklarla yapılabileceğine dair de bir muğlaklıktan bahsedilebilir. Özetle, belirsizlik ve yoruma açıklık hem protokol metinleri hem de bu kapsamdaki uygulamalar bakımından geçerlidir. Öğretim programlarının hazırlanması ve uygulanması da dahil olmak üzere birçok alanda merkezî bir yaklaşımın sergilendiği Türkiye eğitim sisteminde, genel olarak değerler eğitimi uygulamaları ve özel olarak bu raporda incelenen faaliyetler için net bir çerçeve ve somut ölçütler bulunmaması dikkat çekicidir.

Kimi mevzuat belgelerinde ve incelenen bazı protokollerde katılımın gönüllülük esasıyla gerçekleştirileceği ifade edilse de bazı protokollerde böyle bir ibare bulunmuyor. Odak grup toplantılarına katılan öğretmenler, etkinliklere katılımında gönüllülük esasının uygulamada geçerli olmadığını ifade ediyorlar. Öğrencilerin yeterince bilgilendirilmemesi ve muafiyet mekanizmaları bulunmaması, gönüllülük esasının hayata geçirilebilmesi için gerekli zeminin oluşturulmadığını gösteriyor. Odak grup toplantısından edinilen bilgilere göre, dışlanma, düşük not alma gibi kaygılarla katılım gösteren öğrenciler olabiliyor. Hangi inanca sahip olursa olsun çocukların, kendilerinin ve ebeveynlerinin bilgisi ve tercihi dışında düzenlenen etkinliklere katılması, gönüllülük esasının gerçek anlamıyla hayata geçirilemediğine işaret ediyor. Dahası, bu tür etkinlikler tamamen gönüllülük esasıyla düzenlense ve uygun bir muafiyet mekanizması tesis edilse bile, etkinliklerin içeriği dolayısıyla çocuklar akran ve yetişkin baskısına açık hale geliyorlar. Ayrıca, eğitim içeriklerinin pedagojik ölçütlere uygun olmadığı ve çoğulculukla örtüşmeyen söylemler barındırdığı durumlarda katılımın gönüllülük esaslı olması yeterli olmayacaktır. Sosyal Etkinlik İzinleri Yönergesi'nde gerçekleştirilecek tüm sosyal etkinliklerin gönüllülük esasıyla yürütüleceğinin belirtilmesi olumlu bir gelişmedir. Ancak, yönergede gönüllülük esasının sağlanması için alınacak önlemlere yer verilmiyor.

Çocukların gönüllü katılımı ile ilgili düzenlemelerin, çocuk katılımı ilkelerinde tariflendiği şekilde, ilgili her yasal düzenleme ve protokolde yer almasının sağlanması ve uygulamaya nasıl yansıtıldığının takip edilmesi yararlı olacaktır.

İncelenen protokoller kapsamındaki etkinliklerin içermeci bir yaklaşımla gerçekleştirilmesi için önlem alınıp alınmadığına, eğer alındıysa bu önlemlerin ne olduğuna dair bilgiye ulaşılamıyor. Protokoller kapsamındaki etkinliklerin kimler tarafından yürütülebileceğine, bu kişilerin ne tür yetkinliklere sahip olmaları gerektiğine dair belirsizlik söz konusudur.

Özellikle değerler eğitimi gibi soyut kavramları kapsayan içeriklerin işleneceği etkinliklerde görev alacak kişilerin, çocuğun haklarını ve çocuğun pedagojik gereksinimlerini önceleyebilecek ve etkinlikleri bu yaklaşımla uygulayabilecek gerekli yeterliliklere sahip olduğundan emin olunmalıdır.

Gerçekleştirilen etkinliklerde eğiticiler, çocukların görüşlerini özgürce, dışlanma kaygısı yaşamadan ifade edebilecekleri güvenli alanlar sağlamalıdır. Çocukların etkinliklere güvenli katılmalarının sağlanabilmesi, eğiticilerin kişisel yaklaşımlarına bırakılmadan güvence altına alınmalıdır.

Sosyal Etkinlik İzinleri Yönergesi'ne göre etkinliklerde görev alacak kişilere ilişkin bilgiler ve bu kişilerin yeterliklerini kanıtlayacak belgeler, etkinlik izni için yapılacak başvuru esnasında istenecektir. Yönergede bu maddeye yer verilmesi, uygun değerlendirme ölçütleri eşlik ettiği takdirde, geçmiş yıllarda protokol kapsamında yapılan etkinliklerde görev alan öğretmenlerle ilgili kamuoyunda oluşan kaygıları gidermeye yönelik olumlu bir adım olabilir. Bu yaklaşımın hem genel olarak sosyal etkinlikler için hem de protokoller aracılığıyla düzenlenen etkinlikler özelinde benimsenmesinde yarar olacaktır.

İncelenen protokol metinlerinde kurumların ve il/ilçe milli eğitim müdürlüklerinin genel müdürlüklere belirli aralıklarda raporlar gönderdiği ve bu raporların genel müdürlükler tarafından değerlendirildiği bilgisi veriliyor. Ayrıca protokol kapsamında yürütülen iş ve işlemlerin denetiminin mevzuata göre yapılması MEB'e bağlı farklı seviyelerdeki birimler tarafından üstleniliyor. Yapılan etkinliklerin izleme ve değerlendirme süreçlerine, iletilen raporların hangi ölçütler üzerinden değerlendirildiğine ilişkin başka bilgiye ulaşılamıyor.¹⁵⁵ Denetlemelere dayanak olarak yalnızca mevzuatın kullanıldığı anlaşılıyor.

Değerlendirme ve denetim süreçlerinde, mevcut mevzuatın yanı sıra genel olarak çocuk haklarının, özel olarak çocuğun katılım hakları ile din veya inanç özgürlüğünün yaşama geçmesine yönelik açık ve somut izleme ölçütlerine ihtiyaç vardır. Raporun ikinci bölümünde sunulan norm ve standartların, bu ölçütlerin belirlenmesinde temel alınması gerekir.¹⁵⁶

Son olarak, din veya inanç özgürlüğü bakımından okul ortamında çocukların herhangi bir zorlamayla karşılaşp karşılaşmadığının izlenmesi ve gerekli önlemlerin alınması devletin yükümlülükleri arasındadır.¹⁵⁷ Eğitimde çoğulculuk ile inanç özgürlüğünü konu alan güncel bir araştırma raporunda yer verilen, çocuklar ve ebeveynler için erişilebilir ve etkili şikayet mekanizmaları sunulması önerisi ile STÖ'lerin de izleme yapılmasına olanak tanınması önerisi bu çalışmada ortaya konulan ihtiyaçlar bakımından da önem taşıyor.¹⁵⁸

155 Yeni bir düzenleme olan MEB Sosyal Etkinlik İzinleri Yönergesi'nde, izin kapsamındaki etkinliklerin tamamının ilgili okul/kurum, il/ilçe milli eğitim müdürlükleri ile ilgili birim tarafından gerçekleştirileceği belirtiliyor. İzin alınmadan veya izne aykırı olarak gerçekleştirilen sosyal etkinlikler için adli ve idarî yollara başvurulabileceği ve gerekli görüldüğü takdirde sosyal etkinlik izninin iptal edilebileceği belirtiliyor. Ayrıca etkinlik iznini imzalayan genel müdürlüklerin onayladıkları faaliyetlere ilişkin izleme ve değerlendirme yapmak için saha ziyaretleri yapabileceği ekleniyor.

156 Türkiye'den farklı kurumların uluslararası çocuk hakları norm ve standartlarını dikkate alarak hazırladığı örnekler için bkz. ÇOÇA, 2020; ICC, 2017; Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek İçin Ortaklık Ağı, 2019a; Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek İçin Ortaklık Ağı, 2019b.

157 Yıldırım, 2017.

158 A.g.e

Kaynakça

- AÇEV ve ERG (2016). Her çocuğa eşit fırsat: Türkiye’de erken çocukluk eğitiminin durumu ve öneriler. Ocak 2021, http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/ERG_HERKES-%C4%B0C%C4%B0N-ESIT-FIRSAT-TURKIYEDE-ERKEN-COCUKLUK-EGITIMININ-DURUMU-VE-ONERILER.web_.pdf
- Afyon Haber (2019, 15 Haziran). İlim yayma cemiyeti, yaz okulu açıyor. Ocak 2021, <https://www.afyonhaber.com/ilim-yayma-cemiyeti-yaz-okulu-aciyor/163298/>
- Ajansspor (2019, 24 Nisan). Yeni Zelanda’da katledilen Müslümanlar anısına koştular. Ocak 2021, <https://ajansspor.com/haber/yeni-zelandada-katledilen-muslumanlar-anisina-kostular-300145>
- Aksaray Portal (2014, 8 Aralık). Değerler eğitiminin bu haftaki konusu hoşgörü ve Mevlana. Ocak 2021, <http://www.aksarayportal.com/haber--28955.html>
- Antalya 4. İdare Mahkemesi, 04.06.2020, E.2019/115, K.2020/294.
- Aratemür Çimen, C. ve Bayhan, S. (2019a). Değişen ders kitaplarında sekülerizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği araştırması. *Karşılaştırmalı Eğitim Derneği*. Ocak 2021, <https://turkiye.fnst.org/content/degisen-ders-kitaplarinda-sekulerizm-ve-toplumsal-cinsiyet-esitliyi>
- Aratemür Çimen, C. ve Bayhan, S. (2019b). Türkiye’de eğitim sisteminde demokratik değerler ve demokratik vatandaşlık: Ders kitapları. *The European Liberal Forum*. Ocak 2021, <https://turkiye.fnst.org/sites/default/files/uploads/2019/10/08/trdemocraticvaluesanddemocraticcitizenship.pdf>
- Arhavisitesi.com (2016, 29 Mart). Ensar Vakfı etkinliğine öğrenci taşındı. Ocak 2021, <http://www.arhavisitesi.com/ensar-vakfi-etkinligine-ogrenci-tasindi/>
- Artıgerçek (2019, 24 Aralık). Danıştay kararını tanımayan MEB, Ensar Vakfı'nın okullarda 'ahlak' dersi vermesine izin veriyor. Ocak 2021, <https://artigercek.com/haberler/ensar-vakfi-okulda-ahlak-dersi-verdi>
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. Ocak 2021, https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf
- Barış Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (t.y.). Barış eğitimi uygulama ve araştırma merkezi (2007). Ocak 2021, <https://arastirma.boun.edu.tr/tr/baris-egitimi-uygulama-ve-arastirma-merkezi2007>
- Beyaz Gazete (2018, 12 Aralık). Siverek’te 'Noel Baba bizim neyimiz olur' semineri. Ocak 2021, <http://beyazgazete.com/video/webtv/guncel-1/siverek-te-noel-baba-bizim-neyimiz-olur-semineri-635127.html>
- Beyaz Gazete (2020, 17 Ocak). Namaz konulu yarışmada dereceye giren öğrenciler ödüllendirildi. Ocak 2021, <http://beyazgazete.com/video/webtv/guncel-1/namaz-konulu-yarismada-dereceye-giren-ogrenciler-odullendirildi-800175.html>
- Bianet (2020, 29 Ocak). Selçuk: Değerler eğitimini arttıracamız; sınav baskısını azaltacağız. Ocak 2021, <https://m.bianet.org/bianet/egitim/219333-selcuk-degerler-egitimi-ni-arttiracagiz-sinav-baskisini-azaltacagiz>
- Bielefeldt, H. (2010). Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief. Ocak 2021, <https://undocs.org/A/HRC/16/53>
- Bielefeldt, H. (2015). Interim report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief. Ocak 2021, <https://undocs.org/A/70/286>
- Bildircin, M. M. (2019, 4 Eylül). MEB okullarında şükür eğitimi: Ölüm nimet, hastalık

- güzel. *Birgün*. Ocak 2021, <https://www.birgun.net/haber/meb-okullarinda-sukur-egitimi-olum-nimet-hastalik-guzel-267325>
- Bildircin, M. M. (2019, 30 Ekim). Bakanlığın projesi ile örgütlenme: Proje dini derneklere yaradı. *Birgün*. Ocak 2021, <https://www.birgun.net/haber/bakanligin-projesi-ile-organlenme-proje-dini-derneklere-yaradi-274528>
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. Ocak 2021, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/137-160.pdf>
- Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme. Ocak 2021, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/83-93.pdf>
- Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme. Ocak 2021, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/Medeni_Siyasi_Haklari_Ul_Soz.pdf
- Brems, E. (2006). *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, article 14: The right to freedom of thought, conscience, and religion*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Bursa Şehir (2014, 5 Haziran). Hayrat Vakfi'ndan ücretsiz kurs. Ocak 2021, <https://sehirmedya.com/egitim/Hayrat-vakfindan-ucretsiz-kurs-h82510.html>
- Committee of Ministers of the Council of Europe (2008). Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the dimension of religions and non-religious convictions within intercultural education. Ocak 2021, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d20e8
- Committee of Ministers of the Council of Europe (2010). Avrupa konseyi demokratik yurttaşlık ve insan hakları eğitimi bildirgesi - CM/Rec(2010)7 sayılı tavsiye kararı ve açıklayıcı not. Ocak 2021, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804ec411>
- Committee of Ministers of the Council of Europe (2012). Recommendation of the Committee of Ministers to member states on ensuring quality education. Ocak 2021, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c94fb
- Çepni, O. (2017, 27 Aralık). Okulda 'nurcu' değerler. *Cumhuriyet*. Ocak 2021, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/okulda-nurcu-degerler-894098>
- ÇHK (2001). Genel yorum no.1: Eğitimin amaçları madde 29. Ocak 2021, <http://humanistburo.org/dosyalar/humdosya/BM%20CHK%20Genel%20Yorum%20No1%20-%20Egitimin%20Amaclari.pdf>
- ÇHK (2003). Genel yorum no.5 (2003): Çocuk hakları sözleşmesi genel uygulama önlemleri (maddeler 4, 42 ve 44, paragraf 6). Ocak 2021, <http://humanistburo.org/dosyalar/humdosya/BM%20CHK%20Genel%20Yorum%20No5%20-%20Genel%20Uygulama%20Onlemleri.pdf>
- ÇHK (2009). Genel yorum no.12 (2009): Çocuğun katılım hakkı. Ocak 2021, <http://humanistburo.org/dosyalar/humdosya/BM%20CHK%20Genel%20Yorum%20No12%20-%20Cocugun%20Katilim%20Hakki.pdf>
- Çınar, Ö. (2021). Seçmeli Din Dersleri ve Kitapları Hakkında İnsan Hakları Temelli Bir Değerlendirme *ESHİD*. Şubat 2021, https://www.esihaklar.org/wp-content/uploads/2021/02/Secmeli_din_dersleri_kitaplari_hakkinda_insan-haklari_temelli_degerlendirme.pdf
- Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek için Ortaklık Ağı (2019a). Çocuğa karşı şiddeti önlemek için ortaklık ağı çocuk katılımı politika belgesi. Ocak 2021, <http://www.cocugasid->

- detionluyoruz.net/agin-yayinlari/cocuga-karsi-siddeti-onlemek-icin-ortaklik-a-gi-cocuk-katilimi-politika-belgesi
- Çocuğa Karşı Şiddeti Önlemek için Ortaklık Ağı (2019b). Çocuğa karşı şiddeti önlemek için ortaklık ağı çocuk koruma politika belgesi. Ocak 2021, <http://www.cocugasiddetionluyoruz.net/agin-yayinlari/cocuga-karsi-siddeti-onlemek-icin-ortaklik-a-gi-cocuk-koruma-politika-belgesi>
- ÇOÇA (2020). Karar vericiler için çocuk etki değerlendirmesi. Ocak 2021, <http://cocuk.bilgi.edu.tr/wp-content/uploads/2020/07/Karar-Vericiler-I%CC%87c%CC%A-7in-C%CC%A7ocuk-Etki-Deg%CC%86erlendirmesi-1.-Bo%CC%88lu%CC%88m.pdf>
- Danıştay 8. Dairesi, 03.04.2018, E. 2017/6285.
- Danıştay 8. Dairesi, 03.04.2018, E. 2017/6650.
- Danıştay 8. Dairesi, 13.09.2018, E. 2017/7712.
- Diken (2019, 5 Eylül). MEB okullarında ‘değerler eğitimi’: Ölüm ‘nimet’, hastalık ‘güzel şey’. Ocak 2021, <http://www.diken.com.tr/meb-okullarinda-degerler-egitimi-olum-nimet-hastalik-guzel-sey/>
- Diker Coşkun, Y. (2017). Eğitim izleme raporu 2016-2017: Öğretim programları arka plan raporu. Ocak 2021, http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/Ogretim_Programlari_Arka_Plan_Raporu.pdf
- Eğitim Sen (2019, 16 Eylül). Toplumsal cinsiyet eşitliğini eğitim mevzuatından çıkaran ve vakıf ve derneklerin eğitim-öğretim kurumlarında sosyal etkinlik yapmasına olanak sağlayan düzenlemeleri yargıya taşıdık. Ocak 2021, <https://egitimsen.org.tr/toplumsal-cinsiyet-esitligini-egitim-mevzuatindan-cikaran-ve-vakif-ve-derneklerin-egitim-ogretim-kurumlarında-sosyal-etkinlik-yapmasına-olanak-saglayan-duzenlemeleri-yargiya-tasidik/>
- Eğitim Sen (2020, 31 Aralık). Eğitim Sen haklı çıktı: Yargı, Ensar Vakfı protokolü’nün yanlış olduğuna karar verdi! Ocak 2021, <https://egitimsen.org.tr/egitim-sen-hakli-cikti-yargi-ensar-vakfi-protokolunun-yanlis-olduguna-karar-verdi/>
- Ensar Vakfı (t.y.). Ensar vakfı. Aralık 2020, https://ensar.org/ensar-vakfi_W26.html
- ERG (2010). Eğitim izleme raporu 2010. Ocak 2021, http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/ERG_EIR-2010.pdf
- ERG (2011). Türkiye’de din ve eğitim: Son dönemdeki gelişmeler ve değişim süreci. Ocak 2021, http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/ERG_T%3BCrkiyede-Din-ve-Egitim-Son-D%3CB6nemdeki-Geli%5C%9Fmeler-ve-De%4C%9Fi%5C%9Fim-S%3BCreci.pdf
- ERG (2016). Türkiye’de ortaöğretimde kapsayıcı eğitim durum analizi. Ocak 2021, http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/ERG_KapsayiciEgitim_DurumAnalizi.pdf
- ERG (2017a). Eğitim izleme raporu 2016-2017. Ocak 2021, <http://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2016-17/>
- ERG (2017b). Eğitim Reformu Girişimi’nin din kültürü ve ahlak bilgisi taslak öğretim programı inceleme ve değerlendirmesi. Ocak 2021, <https://www.egitimreformugirisimi.org/ergnin-din-kulturu-ve-ahlak-bilgisi-taslak-ogretim-programi-inceleme-ve-degerlendirmesi-2/>
- ERG ve ÇOÇA (2015). Türkiye’de okullarda çocuk katılımı: Durum analizi. Ocak 2021, <http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/T%3BCrkiyede-Okullarda-%C3%87ocuk-Kat%4CB1l%C4%B1m%C4%B1.pdf>

- Gaziantep Bölge İdare Mahkemesi 4. İdari Dava Dairesi, 12.03.2020, Y.D İtiraz No: 2020/179.
- Genç, Ö., Taşkan, D., Tol, U. ve Yıldırım, M. (2017). Eğitimde çoğulculuk ve inanç özgürlüğü: Yetişkinlerin ve çocukların gözünden okullarda din dersleri ve dinin görünümleri. *PODEM*. Ocak 2021, <http://podem.org.tr/img/events/egitim-sisteminde-cogulculuk-okullarda-din-dersleri/Egitimde-Cogulculuk-ve-Inanc-Ozgurlugu.pdf>
- Gençkal Eroler, E. (2019). *Dindar nesil yetiştirmek: Türkiye'nin eğitim politikalarında ulus ve vatandaş inşası (2002-2016)* (2. bas.). İletişim.
- Gül, İ. I. (2009). Eğitime erişim: Eğitimde ayrımcılık yasağı ve fırsat eşitliği. I. Tüzün (Der.). *Eğitim hakkı ve eğitimde haklar: Uluslararası insan hakları belgeleri ışığında ulusal mevzuatın değerlendirilmesi* içinde (s.17-101). Eğitim Reformu Girişimi. <http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/Egitim-Hak-k%C4%B1-ve-E%C4%9Fitimde-Haklar.pdf>
- Hayrât Vakfı (2015, 31 Ocak). Hayrât vakfı hakkında. Ocak 2021, <http://www.hayrat-vakfi.org/index.php/hayrat-vakfi-hakkında/>
- Hizmet Vakfı (t.y.a). Hakkımızda. Aralık 2020, <https://www.hizmetvakfi.org/hakkımızda>
- Hizmet Vakfı (t.y.b). Vakıf senedi. Aralık 2020, <https://www.hizmetvakfi.org/vakif-senedi>
- Hürriyet (2015, 2 Ocak). MEB'den yeni değerler eğitimi. Ocak 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/meb-den-yeni-degerler-egitimi-27880915>
- ICC (2017). Çocuklar için ve çocuklarla birlikte yapılan çalışmalarda etik ilkeler. Ocak 2021, <http://www.cocukhaklariizleme.org/storage/app/uploads/public/5f0/2e8/ffa/5f02e8ffadb2e641950534.pdf>
- İlim Yayma Cemiyeti (2018, 8 Kasım). Misyon ve vizyonumuz. Aralık 2020, <https://iyc.org.tr/misyon-ve-vizyonumuz>
- İlim Yayma Cemiyeti Konya Şubesi (2019, 1 Ağustos). Cemiyet yaz okulu kapanış programı icra edildi. Ocak 2021, <http://www.iyckonya.org/faaliyetler/gundem/12630/cemiyet-yaz-okulu-kapanis-programi-icra-edildi>
- İnanç Özgürlüğü Girişimi (2019). Hak ve eşitliğin peşinde: Türkiye'de inanç özgürlüğü hakkını izleme raporu. Ocak 2021, https://inancozgurlugugirisimi.org/wp-content/uploads/2019/07/Report_Turkey_web.pdf
- Jackson, R. (2014). *Signposts: Policy and practice for teaching about religious and non-religious world views in intercultural education*. Council of Europe Publishing.
- Karacabey Yörem Gazetesi (2019, 7 Haziran). TÜGVA Bursa yaz etkinlikleri başlıyor. Ocak 2021, <http://www.yoremgazete.com/tugva-bursa-yaz-etkinlikleri-basliyor-51911.html>
- Karadağ, A. (2020, 9 Ocak). Bergama'da Ensar Vakfı'nın motivasyon seminerlerine tepki. *Birgün*. Ocak 2021, <https://www.birgun.net/haber/bergama-da-ensar-vakfi-nin-motivasyon-seminerlerine-tepki-283360>
- Kaya, N. (2009). Unutmak mı asimilasyon mu? Türkiye'nin eğitim sisteminde azınlıklar. *Minority Rights Group International*. Ocak 2021, https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2015/07/MRG_Rep_TurkeyMinEd_TURK_2009.pdf
- Kaya, A., Vural, G. ve Aydın, A. (2016). *Değerler eğitimi: Eğitimde farklılık ve katılım hakkı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- MEB (2017, 18 Temmuz). Bakan Yılmaz, yeni müfredatı açıkladı. Ocak 2021, <https://meb.gov.tr/bakan-yilmaz-yeni-mufredati-acikladi/haber/14112/tr>

- MEB (2018). 2023 eğitim vizyonu. Ocak 2021, http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VIZYONU.pdf
- MEB ve Ensar Vakfı (2017, 24 Temmuz). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı ile Ensar Vakfı arasında çeşitli eğitim, seminer ve sosyal etkinlikler düzenlenmesine dair işbirliği protokolü.
- MEB ve Hayrât Vakfı (2019, 27 Ağustos). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı ile Hayrât Vakfı arasında eğitimde iş birliği protokolü.
- MEB ve Hizmet Vakfı (2014, 15 Temmuz). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı ile Hizmet Vakfı arasında değerler eğitimi verilmesine ilişkin iş birliği protokolü.
- MEB Antalya İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Ensar Vakfı Antalya Şube Başkanlığı (2018, 1 Ekim). Antalya İl Millî Eğitim Müdürlüğü ile Ensar Vakfı Antalya Şube Başkanlığı arasında imzalanan değerler eğitimi faaliyetleri protokolü.
- MEB DÖGM ve TÜGVA (t.y.). Resmî/özel temel eğitim ve ortaöğretim kurumları “değerler eğitimi ve sosyal kültürel etkinlikler” usûl ve uygulama esasları. Aralık 2020, http://urgupasml.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/50/08/751427/dosyalar/2017_09/18133952_deYerler_eYitimi_ve_sosyal_kYltYrel_etkinlikler_usul_ve_uygulama_esaslarY.pdf
- MEB DÖGM ve TÜGVA (2016, 22 Aralık). Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ve Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA) arasında değerler eğitimi ve sosyal etkinlikler yapılmasına dair iş birliği protokolü.
- MEB HBÖGM (2019). Protokol Uzatma Talebi konulu resmi yazı. 38552587-20-E.24576962, 11.12.2019.
- MEB HBÖGM (2020, 9 Ekim). İş birliği (protokol) çalışmalarımız. Aralık 2020, <http://hbogm.meb.gov.tr/www/protokoller/icerik/114>
- MEB HBÖGM ve Hayrât Vakfı (2014, 23 Temmuz). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile Hayrât Vakfı arasında Osmanlı Türkçesi eğitimi ve Kur'an-ı Kerim okuma, anlama ve yorumlama eğitimleri düzenlenmesine yönelik iş birliği protokolü.
- MEB HBÖGM ve İlim Yayma Cemiyeti (2017, 3 Temmuz). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile İlim Yayma Cemiyeti Arasında öğrencilere yönelik sosyal, kültürel, sportif etkinlikler ile mesleki ve teknik kurslar düzenlenmesine dair iş birliği protokolü.
- MEB HBÖGM ve TÜGVA (2017, 6 Haziran). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA) arasında eğitim ve sosyal etkinlikler yapılmasına dair iş birliği protokolü.
- MEB HBÖGM ve TÜRGEV (2015, 6 Kasım). T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ile Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı (TÜRGEV) arasında öğrencilere yönelik sosyal kültürel, sportif; mesleki ve teknik kurslar düzenlenmesine ilişkin iş birliği belgesi.
- MEB MTEGM (t.y.). Protokoller. Aralık 2020, http://mtegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/09145935_Protokol_Aktif_Listesi_3.pdf
- MEB Mustafakemalpaşa İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü (2018, 22 Kasım). (TÜGVA) “değerler eğitimi ve sosyal etkinlikler işbirliği protokolü” tanıtım toplantısı yapıldı. Ocak 2021, <http://mustafakemalpaasa.meb.gov.tr/www/tugva-degerler-egitimi-ve-sosyal-etkinlikler-isbirligi-protokolu-tanitim-toplantisi-yapildi/icerik/1054>

- MEB OGM (2020). Millî Eğitim Bakanlığı sosyal etkinlik izinleri yönergesi. Ocak 2021, <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/2041.pdf>
- MEB OGM ve Hayrât Vakfı (2018, 15 Şubat). Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü ile Hayrât Vakfı arasında eğitimde işbirliği protokolü.
- MEB Siverek İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü (2020, 17 Ocak). Namaz konulu yarışmada dereceye giren öğrencilerimiz ödüllendirildi. Ocak 2021, <http://siverek.meb.gov.tr/www/namaz-konulu-yarismada-dereceye-giren-ogrencilerimiz-odullendirildi/icerik/13810>
- MEB SGB (2018a). İstanbul milletvekili dr. Sibel Özdemir'in 7/1450 esas numaralı yazılı soru önermesine ilişkin bilgi. 19.11.2018. <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-1450sgc.pdf>
- MEB SGB (2018b). Manisa milletvekili ecz. Özgür Özel'in 7/1449 esas numaralı yazılı soru önermesine ilişkin bilgi.19.11.2018. <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-1449sgc.pdf>
- MEB SGB (2019a). İstanbul milletvekili av. dr. M. Sezgin Tanrıkulu'nun 7/16896 esas numaralı yazılı soru önermesine ilişkin bilgi. 23.10.2019. <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-16896sgc.pdf>
- MEB SGB (2019b). İstanbul milletvekili av. dr. M. Sezgin Tanrıkulu'nun 7/20714 esas numaralı yazılı soru önermesine ilişkin bilgi. 20.12.2019. <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-20714sgc.pdf>
- MEB SGB (2019c). İstanbul milletvekili av. Saliha Sera Kadıgil Sütü'nün 7/19004 esas numaralı yazılı soru önermesine ilişkin bilgi. 11.11.2019. <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-19004sgc.pdf>
- MEB SGB (2019d). İzmir milletvekili Murat Bakan'ın 7/20810 esas numaralı yazılı soru önermesine ilişkin bilgi. 26.11.2019. <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-20810sgc.pdf>
- MEB SGB (2019e). Ordu milletvekili dr. Mustafa Adıgüzel'in 7/21363 esas numaralı yazılı soru önermesine ilişkin bilgi. 23.12.2019. <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-21363sgc.pdf>
- MEB SGB (2020). Ankara milletvekili Tekin Bingöl'ün 7/27970 esas numaralı yazılı soru önermesine ilişkin bilgi. 24.06.2020. <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-27970sgc.pdf>
- MEB Siverek İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü ve Siverek Öğrenci Derneği (2019, 7 Ekim). Siverek İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ile Siverek Öğrenci Derneği arasında yapılan işbirliği protokolü.
- MEB TTKB (2010a). 18. Millî Eğitim Şûrası kararları. Ocak 2021, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29170222_18_sura.pdf
- MEB TTKB (2010b). İlk Ders konulu genelge. 2010/53, 08.09.2010.
- Medyabar (2017, 14 Temmuz). İlim yayma cemiyeti yaz etkinlikleri devam ediyor. Ocak 2021, <https://medyabar.com/haber/2772139/ilim-yayma-cemiyeti-yaz-etkinlikleri-devam-ediyor>
- Mersin Haber (2015, 5 Nisan). “Osmanlı Türkçesi tanıtımı ve değerler eğitimi” konulu seminer. Ocak 2021, <https://www.mersinhaber.com/haber-2015-04-05-osmanli-turkcesi-tanitimi-ve-degerler-egitimi-konulu-seminer/251929>
- Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği. (2017, 8 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 30090). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=23639&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Odatv (2019, 24 Aralık). Ensar Vakfı okulda ahlak dersi verdi. Ocak 2021, <https://odatv4.com/ensar-vakfi-okulda-ahlak-dersi-verdi-24121929.html>

- Özgürder (2018, 14 Mayıs). Gökbir Platformu genel istişare toplantısını gerçekleştirdi. Ocak 2021, <https://www.ozgurder.org/amasya/gokbir-platformu-genel-istisare-toplantisini-gerceklestirdi-5318h>
- Parliamentary Assembly (2005). Recommendation 1720 (2005): Education and religion. Ocak 2021, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17373>
- Perre Haber Ajansı (t.y.). Değerler eğitimi ödül töreni düzenlendi. Ocak 2021, <https://www.perrehaberajansi.com/haber/5586/degerler-egitimi-odul-toreni-duzenlendi.html>
- Siverek Öğrenci Derneği (t.y.). *Hakkında* [Facebook sayfası]. Facebook. Ocak 2021, https://www.facebook.com/siverekogrencidernegi/about/?ref=page_internal
- Siverek Öğrenci Derneği (2019, 17 Aralık). *Ortaokul Komisyonu | Değerler Eğitimi* [Görsel ekli] [Durumu güncellemesi]. Facebook. https://www.facebook.com/permalink.php?id=218991805351002&story_fbid=539088893341290
- TCCB SBB (t.y.). Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek. Ocak 2021, <http://www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr/amaclari/herkes-icin-kapsayici-ve-hakkaniyetli-egitim/>
- TÜGVA (t.y.). Hakkımızda. Aralık 2020, <http://tugva.org/hakkimizda/>
- TÜRGEV (t.y.). Hakkımızda. Aralık 2020, <https://www.turgev.org/tr/sayfa/hakkimizda/>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, 20 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 17844). https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf
- UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi. Ocak 2021, <https://www.unesco.org/tr/pages/180/17>
- UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity. Ocak 2021, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- Uyar, L. (Der.). (2006). *Birleşmiş Milletler'de insan hakları yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yağmur, A. (2015, 26 Şubat). Okulda imamdan 'değerler eğitimi'. *Cumhuriyet*. Ocak 2021, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/okulda-imamdan-degerler-egitimi-222604>
- Yıldırım, M. (2017). Okullarda çoğulculuk ve inanç özgürlüğü üzerine hukuki değerlendirme: Güvenceler ve olanaklar. Ö. Genç, D. Taşkan, Tol, U. ve M. Yıldırım, *Eğitimde çoğulculuk ve inanç özgürlüğü: Yetişkinlerin ve çocukların gözünden okullarda din dersleri ve dinin görünüşleri* içinde. (s.52-69). PODEM.
- Yıldırım, M. (2021). Türkiye'de zorunlu din eğitimi - din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ve kitapları hakkında insan hakları temelli bir değerlendirme. *ESHİD*. Şubat 2021, https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2021/02/Türkiyede_Zorunlu_Din-Egitimi.pdf

Çeşitli Vakıf ve Dernekler
ile İşbirliği Protokolleri
Aracılığıyla Yürütülen
Müfredat Dışı Etkinlikler

**EĞİTİMDE ÇOĞULÇULUK VE
ÇOCUGUN
DİN VEYA
İNANÇ
ÖZGÜRLÜĞÜ
AÇISINDAN BİR İNCELEME**

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği

Gümüşsuyu Mah. Ağa Çırağı Sok.
No:7 Pamir Apartmanı Daire: 1
Beyoğlu/İstanbul
Tel: 0212 293 63 77
www.esihaklar.org
email: esihaklar@gmail.com